

LATVIJAS PSR
TOPONĪMIKAS
UN ĢEOGRĀFIJAS
TERMINOLOGIJAS
JAUTĀJUMI

P. STUČKAS LATVIJAS VALSTS
UNIVERSITĀTE
ĢEOGRĀFIJAS ZINĀTNISKĀS
PĒTNIECĪBAS SEKTORS

ЛАТВИЙСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. П. СТУЧКИ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
СЕКТОР ГЕОГРАФИИ

Министерство высшего и среднего специального образования
Латвийской ССР

Латвийский ордена трудового Красного Знамени
государственный университет имени Петра Стучки

Географическое общество Латвийской ССР

ВОПРОСЫ ТОПОНИМИКИ И ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Межведомственный сборник
научных трудов

Латвийский государственный университет им. П.Стучки

Рига 1979

Latvijas PSR Augstākās un vidējās speciālās
izglītības ministrija
Ar Darba Sarkanā Karoga ordeni apbalvotā
Pēteris Stučka Latvijas Valsts universitāte
Latvijas PSR Ģeogrāfijas biedrība

LATVIJAS PSR
TOPONĪMIKAS UN ĢEOGRĀFIJAS TERMINOLOĢIJAS
JAUTĀJUMI

Starpresoru zinātnisko rakstu krājums

P. Stučka Latvijas Valsts universitāte
Rīga 1979

Rakstu krājumā aplūkotas dažas toponīmas vispārīgās problēmas, kā arī dots pārskats par mūsu republikā veiktajiem pētījumiem. Atsevišķos rakstos sīkāk iztirzātas mūdienu lauku apdzīvoto vietu un fiziogeogrāfisko objektu nosaukumu problēmas, risināti ar toponīmu cieši saistītie geogrāfiskās terminoloģijas jautājumi. Divi raksti veltīti geogrāfisko nosaukumu atveidei no vienas valodas otrā. Automatizētajai tautsaimniecības vadībai nepieciešama informācijas, arī geogrāfisko nosaukumu, kodēšana, kas izvirza jaunas prasības toponīmiem, tādēļ šai jaunajai problēmai arī veltīts raksts.

Rakstu krājums paredzēts gan dažādās tautsaimniecības nozarēs strādājošiem geogrāfiem un preses un informācijas darbiniekiem, gan geogrāfijas specialitātes studentiem, gan visiem lasītājiem, kuri interesējas par geogrāfisko nosaukumu izvēli, pareizas lietošanas un rakstības jautājumiem.

В сборнике рассмотрены некоторые общие проблемы топонимики и сделан обзор выполненных исследований в Латвийской ССР. В отдельных статьях подробнее разобраны современные проблемы наименования сельских населенных мест и физико-географических объектов. Авторы нескольких статей выдвинули вопросы географической терминологии, тесно связанные с топонимикой. Две статьи посвящены актуальной задаче передачи географических названий с одного языка на другой. Для автоматизации управления народным хозяйством необходимо кодирование и расшифровка информации, в том числе географических названий, с этим связаны новые требования к топонимике.

Сборник предусмотрен для географов, работающих в различных отраслях народного хозяйства, для работников печати и информации, для студентов специальности география, а также для читателей, интересующихся вопросами отбора географических названий, их правильного использования и написания.

REDAKCIJAS KOLEĢIJA: R. Avotiņa (atb. redaktore), V. Dambe un V. Pūriņš

Publicēts saskarā ar P. Stučkas LVU Izdevniecības padomes 1979. gada 30. marta lēmumu

L 20900-035u 90-79
M 812(11)-79

© P. Stučkas Latvijas
Valsts universitāte, 1979

V.Pūriņš

P.Stučkas LVU Ģeogrāfijas
zin.pētniec. sektors

TOPONĪMIJA ZINĀTNE UN DZĪVE.

Toponīmika (grieķu topos - vieta , onyma- vārds,nosaukums) pēta ģeogrāfiskos nosaukumus (toponīmus),to nozīmi, struktūru, izcelšanos un izplatības areālus. Toponīmu kopums kādā noteiktā teritorijā veido tās toponīmiju. Katra toponīmiskā sistēma veidojusies noteiktā vēsturiskā teritorijā, nepārtrauktā apkārtnējās vides iedarbībā.

Toponīmika palīdz atjaunot tautu pagātnes īpatnības,noteikt to agrākā izvietojuma robežas, ekonomikas un kultūras centru ģeogrāfiju, tirdzniecības ceļus, apvilkt bijušo valodu izplatības robežas. Toponīmkas nozīmīgās priekšrocības ir tās , ka bieži vien tā sniedz tādu informāciju, kuras nav nekādos citos avotos,vai tā ir ļoti trūcīga. Sevīši atzīmējama hidronīmija, kas dažreiz ir vienīgā zudušo tautu un valodu lieciniece, Izmantojot toponīmu konservatīvo dabu, t.i., spēju sevi ilgi saglabāt senās valodas formas un īpatnības,pēc ģeogrāfisko nosaukumu analīzes var noteikt valodu, kādā runājusas nosaukumu devējās tautas, līdz ar to varam noteikt to tautību,bet, noskaidrojot toponīmiskos areālus, rodam iespēju noteikt arī teritoriju, kurā dzīvojušas šīs tautas. Atzīmēsim, ka tikai lingvistiska nosaukumu interpretācija kā vēsturisku rekonstrukciju līdzeklis ne vienmēr ir drošs pamats, tāpēc toponīmikas jomā ar lingvistiku tieši sadarbojas ģeogrāfija, etnogrāfija, vēsture.

Paleogeogrāfiskās situācijas atjaunošana var veicināt daudzu toponīmu atšifrēšanu, piemēram, nosaukums "Moskva", iespējams, radies no sākotnējās formas "Maskava", kur ava ir sens indoeiropiešu valodas termins ar nozīmi "upes gultne". Vēsturisko toponīmu un leksikoloģijas materiālu analīze pa atsevišķiem dabas apgabaliem un ainavām ļauj atklāt daudzas antropogēno ainavu izmaiņu īpatnības.

Mūsu apdzīvoto vietu nosaukumu nozīme parasti ir pietiekami skaidra un saprotama, ja apmetne ir salīdzinoši jauna. Veciem objektiem toponīma nozīmi var atšifrēt ar grūtībām. Tomēr tieši šie nosaukumi izrādās visvairāk derīgi attiecīgās vietas vēstures studēšanā. Parasti sākumā nelielas apmetnes izaug par prāvām apdzīvotām vietām ar lielu ielu un citu objektu skaitu, kas, savukārt, prasa jaunus nosaukumus. Laika gaitā daudzi nosaukumi izmainās un bieži vien zaudē sakarus ar vietējiem apstākļiem. Bet jaunie toponīmi liecina par mūsu paaudzes padarīto vai tuvāko senču atstāto mantojumu, piemēram, spilgta liecība mūsu Dzimtenes zinātnei ir krievu nosaukumi Antarktīkas toponīmijā.

Toponīmas lietiskais aspekts ir ģeogrāfisko nosaukumu praktiskā rakstība, to standartizācija kādas tautas, valsts un, beidzot, pasaules mērogā. Sevišķi svarīgi šie jautājumi ir kartogrāfijā.

Toponīmi nosauc atsevišķus objektus, bet ar ģeogrāfiskiem terminiem apzīmē viena veida ģeogrāfisko objektu klasi. Piešavinot konkrēta ģeogrāfiskā objekta īpašības, termins kļūst par toponīmu. Otrādi - ja toponīms zaudē vienu vai vairākas ģeogrāfiskā objekta pazīmes, viņš kļūst par ģeogrāfisku ter-

minu (piemēram, "šerjomuški"). Liela toponimiskā materiāla analīze parāda ģeogrāfisko terminu apbrīnojamo noturību plašā teritorijā.

Pāckara periodā lielas izmaiņas notikušas visu pasaules tautu ģeogrāfiskajos nosaukumos. Valstis, kuras atbrīvojušās no koloniālās atkarības un ārvalstu ietekmes, īsteno jaunas ortogrāfiskās sistēmas, kuras dažreiz krasi atšķiras no agrākajām, piemēram, Somālijā. Malaizijā un Indonēzijā 1972.gadā pieņēma abām valstīm vienotu ortogrāfijas sistēmu, pēc kuras, piemēram, raksta Jakarta nevis Djakarta, Sijah nevis Shah utt.

Hieroglifu latinizācijai Ķīnā arī seko lielas atšķirības, salīdzinot ar agrāk bijušām transkripcijas formām, sevišķi Tibetas, Iekšējās Mongolijas, Siņczjanas ģeogrāfiskajos nosaukumos, kur vietām izdodas identificēt tikai 50% nosaukumu. Pāriet pie jaunās ortogrāfijas izmantošanas ģeogrāfisko nosaukumu rakstībā der tikai tad, kad tā ir ieviesta ģeogrāfisko nosaukumu sarakstā pašas valsts iekšienē un ir pietiekamā mērā stabilizējusies.

Pareiza un zinātniska ģeogrāfisko nosaukumu tulkošana ir saistīta ar pašu nosaukumu un nomenklatūras terminu standartizāciju un unifikāciju. Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros notikušas trīs konferences ģeogrāfisko nosaukumu standartizācijas jautājumos (Ženēva 1967.g., Londona 1972.g., Atēnas 1977.g.). Izveidotas vairākas ģeogrāfisko nosaukumu standartizācijas reģionālās grupas. PSRS ietilpst VIII reģionālajā grupā, kuras trešā konference notika Budapeštā 1977. gada, janvārī. Onomastikā (īpašvārdu izpētes zinātnē) notikuši 12 starptautiski kongresi, kur piedalījās arī padomju lin-

gvisti, etnogrāfi un geogrāfi (Vīne 1969.g., Sofija 1972.g., Berne 1975.g., Krakovā 1978.g.).

Toponimikas lielā nozīme Padomju valstī izskaidrojama, pirmkārt, ar to, ka mūsu zemi apdzīvo vairāk nekā 100 lielu un mazu tautu, atšķirīgu pēc savām valodām, kultūras, sadzīves īpatnībām. Pamatiedzīvotāji runā 130 valodās, no tām 70 ir literārās.

Kopš viduslaikiem toponīmus ir pētījuši vaiņāki Vidusāzijas un Aizkaukāza zinātnieki, Krievijā savu ieguldījumu devis M.Lomonosovs. Ģeogrāfisko nosaukumu būtību ir skaidrojuši daudzi izcili krievu zinātnieki - V.Bartolds, L.Bergs, V.Kazakevičs, F.Koršs, N.Marrs, P.Mastakovs, E.Murzajevs, A.Orlovs, F.Savarenskis, A.Seliščevs, P.un V. Semjonovs-Tjanšaniski, A.Soboļevskis, V.Šostakovičs. Toponīmu izpētē Lietuvā daudz strādāja I.Sprogis, V. Kalvaitis, K.Buga, A.Vanagas, Igaunijā - V.Mazings, M.Norviks, P.Ariste, Latvijā - J.Endzeliņš, viņa līdzgaitnieki un skolnieki, Mīnēsim vēl mūsu tautieti L.Trūbi, kas publicējis virkni darbu par Vidusvolgas reģionu ģeogrāfiskajiem nosaukumiem. Ik gadu tiek publicēti daudzi desmiti darbu, bet PSRS pilnīgas ģeogrāfisko nosaukumu kartotēkas vēl nav. Liels traucējums ir vāja nosaukumu stabilizācija.

Koordinēšanas un metodiskās vadības funkcijas ģeogrāfisko nosaukumu normalizācijas jomā mūsu valstī veic PSRS Centrālais ģeodēzijas, aerouzņemšanas un kartogrāfijas zinātniskās pētniecības institūts. Institūta ģeogrāfisko nosaukumu no-

daļa izstrādā visiem obligātas instrukcijas ģeogrāfisko nosaukumu atveidošanai no citšautu valodām visu padomju tautu saziņu valodā - krievu valodā, veicina reģionāli vārdnīcu sastādīšanu, uztur starptautiskus sakarus toponīmikas problēmu risināšanā. Latvijas PSR ģeogrāfisko nosaukumu atveides instrukcijas projekts izdots jau trešo reizi (1970.g.).

Ģeogrāfisko nosaukumu un kartogrāfijas zinātniskās informācijas daļa ir PSRS un pasaules ģeogrāfisko nosaukumu kartotēka. Darba rezultāti tiek apkopoti ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcās, kuru saturu apstiprina PSRS Ministru Padomes Galvenā ģeodēzijas un kartogrāfijas pārvalde. Vārdnīcu uzdevums - noteikt vienotu ģeogrāfisko nosaukumu rakstības sistēmu krievu un citās padomju tautu valodās. Līdz ar to vārdnīcās pieņemta ģeogrāfisko nosaukumu sistēma ir obligāta visām mūsu zemes iestādēm. Pēdējā desmitgadē ievēribu pelna šādi izdevumi: 1970.gadā Volostnovas redakcijā iznāca ārvalstu ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca (2.). Kapitāls darbs ir 1975.gadā 4 sējumos izdotā Latīņamerikas ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca (3.), kuras apjoms-apmēram 20 tūkstoši nosaukumu. 1976.gadā pirmo reizi Padomju Savienībā iznāca PSRS ģeogrāfisko objektu nosaukumu vārdnīca (5.). Tā satur apmēram 11 tūkstošus pozitīvo un negatīvo reljefa formu nosaukumu pa atsevišķiem orogrāfiskajiem rajoniem. Vārdnīcā bez nosaukumiem ir norādīts objektu veids, dots to atrašanās vietu raksturojums noteiktā orogrāfiskā sistēmā vai attiecībā pret tuvākajiem lielākajiem orogrāfiskajiem objektiem un apdzīvotām vietām. Iekļauti variānti un novecojušās nosaukumu formas ar norādi uz pašreiz lietojamo

nosaukumu. Nacionālo nosaukumu rakstība krievu valodā sniegta saskaņā ar atsevišķām instrukcijām ģeogrāfisko nosaukumu transkripcijā no PSRS tautu valodām. 1976. gadā institūts izdevis Ukrainas PSR ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīcu (4), kas tika saskaņota ar Ukrainas PSR Augstākās Padomes Prezidiju. Vārdnīcā ir pilsētu, pilsētciematu u.c. apdzīvotu vietu un administratīvo vienību, kā arī visu fiziski ģeogrāfisko objektu nosaukumi, kas ietverti PSRS Valsts kartes Ukrainas sektorā. Kopējā alfabētā doti pēdējos 10 gados pārdēvēto objektu nosaukumi, kā arī paralēli lietotie nosaukumi ar norādi uz turpmākai lietošanai pieņemto nosaukumu formu.

Liela nozīme ir savienoto republiku administratīvi teritoriālā iedalījuma rokasgrāmatām, ko publicē republiku Augstāko Padomju Prezidiji (Latvijas PSR administratīvi teritoriālā iedalījuma pēdējā rokasgrāmata sastādīta uz 1978. gada 1. janvāri).

Toponīmu izpētei lielu uzmanību ir veltījusi PSRS Ģeogrāfijas biedrība. Biedrības Maskavas filiāles Toponīmiskā komisija iesākusi gatavot Centra toponīmisko atlantu. Sastādīts Kalugas apgabala toponīmiskais atlants. Kalugas toponīmija sevišķi interesanta zinātniekiem. Apgabals atrodas pārsvara baltu substrata toponīmijas zonā, šeit arī ir irāņu un somu - ugru vai senugru toponīmijas robeža. Augšējo slāni veido krievu toponīmija. Kalugas apgabala hidronīmijas studēšana dod iespēju izsekot slāvu kolonizācijas dažādu etapu virzieniem un konkretizēt ģeogrāfisko nosaukumu baltu elementu dienvidu un dienvidaustrumu robežas. (Pirmslāvu hidronīmiju pētā

ari Smoļenskas apgabālā). Centra atlantā paredzētas šādas galvenās nodaļas : 1) hidronimija; 2) apdzīvoto vietu nosaukumi; 3) vietējā ģeogrāfiskā terminoloģija. Katrā nodaļā iekļauj sevi analītiskas kartes pēc leksiski semantiskām pazīmēm unsintētiskās - pēc toponimiskiem slāņiem. Karšu komentāri dos apskatāmo parādību ģeogrāfiski lingvistisku un vēsturisku raksturojumu.

Jaunākā toponimiskā vārdnīca (3000 objektu) iznākusi Turkmēnijā, arī Čukotkā, kur noskaidrota ģeogrāfisko nosaukumu piederība šukčiem un eskimosiem.

Paleogeogrāfiskās toponimijas izpēte izvērstā Lietuvā, 23. Starptautiskajam ģeogrāfiskajam kongresam tika veltīta prava rakstu krājums.

Toponimijas izpētē un praktisko jautājumu risināšanā ārkārtīgi liela ir sabiedriskās domas nozīme. Nosaukumiem nav jāveidojas pēc viena cilvēka vai grupas lēmuma. Jaunu nosaukumu izvēlē nepieciešama apkārtējās teritorijas īpatnību uzmanīga iepazīšana, vietējo iedzīvotāju parāžu cieniņšana, novada vēstures un dabas iepazīšana.

Literatūra.

1. Словарь географических названий Германской демократической республики. М., 1975, т. I-II.
2. Словарь географических названий зарубежных стран. М., 1970.
3. Словарь географических названий стран Латинской Америки. М., 1975, т. I-IV.
4. Словарь географических названий Украинской ССР. М., 1976, т. I-IV.
5. Словарь названий географических объектов. СССР. М., 1976.

В. Пурин
НИС географии ЛГУ
им. П. Стучки

Топонимия в науке и жизни

Топонимика изучает географические названия (топонимию), их значение, структуру, происхождение и ареалы распространения. Она помогает восстановлению особенностей прошлых эпох, определению ареалов расселения народов, хозяйственных и культурных центров, торговых путей, распространения языков прошлого. Топонимика нередко дает такую информацию, которой нет в других источниках или она крайне ничтожна. В сфере топонимики успешно сотрудничают лингвисты, географы, этнографы, историки. Топонимика имеет прикладное значение в разработке практического написания географических названий, их стандартизации, что особенно важно в картографии. Актуальность этих вопросов возросла в послевоенный период вместе с развитием национально-освободительной борьбы и образованием новых государств, ставших на путь самостоятельного развития. Организацией Объединенных Наций проведены три международные конференции по стандартизации географических названий, проводятся конференции по региональным группам стран, состоялось 12 конференций по ономастике. Важность топонимических исследований в СССР вытекает из гигантских размеров страны и многонационального составе населения. Сложился значительный опыт исследований. Координацию и методическое руководство осуществляет Центральный НИИ геодезии аэро съемки и картографии. Им разрабатываются инструкции по передаче названий на общий язык общения советских людей - русский язык, совместно с учеными союзных республик готовятся региональные словари, поддерживается международное общение. Большое внимание топонимическим исследованиям уделяет Всесоюзное географическое общество. Исключительно важную роль в решении задач топонимических исследований и топонимической практики играет общественность.

R. Avotiņa

P. Stučkas LVU Ģeogrāfijas

zin. pētn. sektors

V. Daube

Latv. PSR ZA Andreja Upīša

valodas un literatūras

institūt .

LATVIJAS PSR TOPONĪMISKO PĒTIJUMU REZULTĀTI UN TURPMĀKIE

UZDEVUMI

Par vietvārdiem jeb toponīmiem sauc apdzīvotu vietu, neapdzīvotu vietu un citu ģeogrāfisko objektu nosaukumus. Savi vārdi ir dažādiem teritoriaļajiem administratīva, saimnieciska vai cita rakstura veidojumiem, piemēram, agrākajām guberņām, apriņķiem, pagastiem, vēsturiskiem novadiem, tagad administratīvajiem rajoniem, ciema padomēm, kolhoziem utt. Nosaukumi ir apdzīvotajām vietām, sākot ar pilsētām, pilsētciematiem, lauku centriem un beidzot ar viensētām. Daudz vairāk par apdzīvoto vietu vārdiem ir neapdzīvoto vietu jeb āru vārdu: upju, ezeru, dīķu, purvu, strautu, mežu, kalnu u.c. reāliju nosaukumu.

Tātad vietvārdi ir dažādu ģeogrāfisko objektu nosaukumi un līdz ar to kā ģeogrāfiskos nosaukumus tos pēta arī ģeogrāfijas zinātnēs. Mūsdienu ģeogrāfisko nosaukumu jeb vietvārdu galvenā funkcija ir attiecīgo ģeogrāfisko objektu identifikācija un individualizācija. Vienlaikus tie ir arī vērtīgs izejmateriāls vēsturiskās ģeogrāfijas pētniekiem, jo netieši sniedz ziņas par kādreizējo iedzīvotāju - nosaukumu devēju etnisko piederību, kā arī vēsti par kādreizējo Zemes virsas reljefu, ģeogrāfiskās ainavas īpatnībām, dzīvniekiem, derīgajiem izrakteņiem

Valodnieks Jānis Endzelīns par vietvārdiem rakstīja :

"Vietvārdi ir it kā kāds zemes arhīvs, kas līdzīgi dokumentu arhīvam var sniegt ziņas par bijušajiem laikiem"(40.,162.lpp.).

Skolu ģeogrāfijā pareizs ģeogrāfiskā nosaukuma jeb vietvārda izskaidrojums padara apgūstāmo vielu interesantāku gan fiziogeogrāfijas, gan ekonomģeogrāfijas mācību stundās. Saprotot nosaukumu jēgu, vissarežģītākos un grūtākos ģeogrāfiskos nosaukumus skolēni apgūs viegli. Šeit ietverts arī vērtīgs patriotiskās audzināšanas moments, jo mīlēt mēs varam tikai to, ko pazīstam.

Latvijas vietvārdu vākšana un pētīšana jeb mūsu toponīmika saistās vispirms ar izcilā valodnieka, akadēmiķa Jāņa Endze - lina (1873.-1961.) vārdu. Šajā jomā viņš strādājis kopš gadsimta sākuma, kad 1911.gadā "Dzimtenes Vēstnesis" publicēja J.Endzelina rakstu, kurā skaidrots Ventas nosaukums (41.). 1922.gadā J.Endzelīns publicēja pirmo zinātniski pamatoto vietvārdu krājumu (37.), kurā alfabēta kārtībā pa apriņķiem un pagastiem sakopoti Vidzemes toponīmi, galvenokārt apdzīvoto vietu nosaukumi. 1925.gadā seko krājuma otrā daļa - Kurzemes un Latgales ģeogrāfiskie nosaukumi (38.). 1926.gadā publicētajā rakstā "Piezīmes par Latvijas vietu vārdiem"(39.), balstoties uz vietvārdu analīzi, J.Endzelīns risinājis kuršu, sēļu un zemgaļu etnoģenēzes problēmas. Vairākos pirmspadomju laika rakstos profesors pievērsies vietvārdu etimoloģijai.

Zināmu ieguldījumu gadsimta pirmajā pusē vietvārdu pētīšanā devis profesors J.Plāķis. Latvijas universitātes rakstos viņš publicējis Kurzemes (55.) un Zemgales (56.) vietu nosaukumus. Atsevišķus rakstus par Latvijas vietvārdiem šajā laikā publicējuši vairāki autori: Kr.Ancītis (1.), E.Blese (8.), K.Draviņš (30.,31.) u.c.

1940.gadā iznāca Dainas Zemzares darbs par Lejasciema novada vietvārdiem (73.), kurā sīki iztirzāta to rašanās vēsture un etimoloģija.

1946.gadā Latvijā nodibināja Zinātņu akadēmiju, un tās sastāvā arī Valodas un literatūras institūtu (tagad Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts), kura līdzstrādniekā kopā ar akadēmiķi Jāni Endzelīnu ieguldījuši lielu darbu republikas vietvārdu vākšanā un sistematizācijā. Institūts ir plaša vietvārdu kartotēka, kura izveidota uz zinātniskās ekspedīcijas un no dažādiem avotiem savākto materiālu bāzes. Kartotēkas apjoms apmēram 762 būsotoši kartišu. Ik gadus notiek ekspedīcijas, kurās tiek pierakstīti aizvien jauni un pārbaudīti agrāk reģistrētie vietvārdi. Toponīmas vākumi sistematizēti J.Endzelīna kapitālajā darbā "Latvijas PSR vietvārdi" (35.,36.). Par šī darba 1.daļas 1.sējumu 1957.gadā piešķirta Latvijas PSR Valsts prēmija. Otrā sējuma līdzautore, kā arī visa J.Endzelīna darbu turpinātāja ir filoloģijas zinātņu kandidāte Valija Dambē.

V.Dambē Latvijas vietvārdiem veltījusi vairāk par 30 publikācijām. Viņas darbos atrodams pārskats par republikas toponīmas un toponīmas jautājumiem kopumā (16.,20.,26.,28.,29.,82.,86.,87.,92.). Sīkāk strādāts pie Zemgales toponīmas (14.,15.), baltu un slāvu valodu mijiedarbības (79.,85.,89,90.), hidronīmiem (20.,25.,81.,84.,91.), pētīta ģeogrāfisko terminu loma nosaukumu veidošanā (20.,23.,80.), ģeogrāfisko nosaukumu pareizas lietošanas un rakstības noteikumiem (27.), atsevišķu vietvārdu, piem., Rīgas, Vidzemes, Saldus etimoloģija (13.,17.,18.,19.,24.,83.), etnogenēzes problēmas (88.). Viņa strādājusi

pie Jāņa Endzelīna Darbu izlases četros sējumos, no kuriem pirmie divi jau nonākuši pie lasītājiem, (33., 34.), Izlases 3. sējuma, kura I puse varbūt iznāks 1979. gadā, ietverti arī vairāki Jāņa Endzelīna raksti par toponimiku. Pie vietvārdiem strādājusi arī D. Zemzare (72., 97.) un A. Breidaks (10., 11., 77.).

Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta valodas kultūrassektorā T. Porītes vadībā izstrādāti norādījumi par citvalodu ipašvārdu, t. sk. arī ģeogrāfisko nosaukumu, pareizrakstību un pareizrunu latviešu valodā. Izdoti 14 informatīvi biļeteni par igauņu, vācu, čehu un slovāku, lietuviešu, poļu u. c. valodu ipašvārdu pareizrakstību. Ģeogrāfi šos noteikumus izmantoja, strādājot pie ģeogrāfiskās vārdnīcas "Pasaules zemes un tautas".

1967. gadā Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts un Vēstures institūts kopā ar P. Stučkas LĻU Vēstures un filoloģijas un Ģeogrāfijas fakultātēm Rīgā noorganizēja PSRS ziemeļrietumu zonas Toponimikas konferenci. Konferencē piedalījās vairāk par 800 dalībniekiem, tai skaitā Lietuvas, Igaunijas, Baltkrievijas, Maskavas, Ļeņingradas, Gorkijas, Kijevas, Tomskas, Erevānas zinātnieki, kuri risina toponimikas problēmas. Ar referātiem un ziņojumiem uzstājās daudzi mūsu zemes vadošie toponimisti: E. Murzajevs, PSRS ZA Ģeogrāfijas institūta direktora vietnieks, ģeogrāfijas zinātņu doktors; J. Pospelovs, PSRS ģeogrāfijas biedrības Maskavas nodaļas Toponimikas komisijas vadītājs; A. Superanskā, V. Toporovs, G. Bondaruka, V. Niķonovs, V. Beļenkaja, J. Ļubimova u. c. Maskavas zinātnieki, kā arī A. Vanags no Viļņas un V. Žučkevičs no Minskas.

Konferences darbs noritēja plenārsēdē un piecās sekcijās,

kurās apskatīja šādas jautājumu grupas : toponīmas vispārējās problēmas; toponīmas teorija un metodikā; Baltijas toponīma; Baltkrievijas un Ukrainas toponīma; krievu un somugriskā toponīma; praktiskā toponīma. Pavisam nolasīti 72 referāti un ziņojumi, kuru tēzes tika publicētas (96.).

Gandrīz puse referātu veltīti Baltijas republiku vai baltu ģeogrāfiskajiem nosaukumiem. Plaši iztiršāta mūsu republikas hidronīma. (V. Dambe, D. Zemzare, K. Kurcalts, A. Pastors, M. Rudzīte). Ģeogrāfu uzmanību saistīja kolektīvais arheologu E. Šnors, J. Graudons un I. Lozes referāts par Baltijas tautu etnogenēzes problēmām (96.17.-21.lpp.), kuru risināšanā sekmīgi var izmantot arī ģeogrāfiskos nosaukumus. Ģeogrāfisko nosaukumu transkripcijai veltīts M. Volostnovas un L. Rozovas referāts "Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR ģeogrāfisko nosaukumu transkripcija krievu valodā" un T. Porītes referāts par krievu ģeogrāfisko nosaukumu rakstību latviešu valodā. Referēja arī divi republikas ģeogrāfi - V. Puriņš par iedzīvotāju saimnieciskās darbības atspoguļojumu Padomju Baltijas ģeogrāfiskajos nosaukumos un A. Pastors par republikas ezeru un upju nosaukumiem.

Konference pieņēma rezolūciju (100.), kurā teikts, ka Rīgā, Viļņā un Tallinā nepieciešams izveidot toponīmas komisijas, līdzīgi, kā tas ir izdarīts Maskavā un Ķeņingradā. Iegūt Latvijas PSR ZA Prezidiju uzņemties toponīmas komisijas organizēšanu. Tālāk rezolūcijā norādīts lielāku vērību veltīt ģeogrāfisko nosaukumu un terminu vākšanai un pētīšanai, kā arī veicināt vārdu un rokasgrāmatu izdošanu par ģeogrāfisko

nosaukumu pareizrakstību. Katram ģeogrāfiskajam objektam noteikt vienu nacionālu nosaukuma formu, kuru varētu ņemt par pamatu transkripcijai krievu u.c. valodās. Rezolūcijas 11. punkts iesaka lasīt spekkursu toponimikā Vēstures, Filoloģijas un Ģeogrāfijas fakultāšu studentiem.

Latvijas vietvārdu pētījumi tiek izdarīti arī P. Stučkas LVU Filoloģijas fakultātē profesore M. Rudzītes un docentes M. Semjonovas vadībā. Professore M. Rudzīte specializējusies somugriskās izcelsmes vietvārdu (61.), sevišķi hidronīmu (58., 62.) pētīšanā. Docente M. Semjonova daudz strādājusi pie baltu un slāvu valodu sakariem un to izpausmes vietvārdos (64., 101., 106., 108., 109.), pētījusi Latvijas pilsētu ielu nosaukumus (104., 107.), kā arī latviešu īpašvārdu rakstību krievu valodā (sk. rakstu šajā krājumā), un krievu īpašvārdu rakstību latviešu valodā (109.).

Vairāki autori veikuši atsevišķu ģeogrāfisko nosaukumu etimoloģijas analīzi. Interesantākie no tiem ir pētījumi par Rīgas vārdu (49., 65.), kā arī R. Širanta publikācijas par atsevišķu Rīgas pilsētas ģeogrāfisko objektu nosaukumu vēsturi (66., 67.).

Runājot par republikas vietvārdu izpēti, jāatzīmē darbs, ko veikuši Maskavas Ģeodēzijas, aerouzpemšanas un kartogrāfijas zinātniski pētnieciskā institūta ģeogrāfisko nosaukumu un kartogrāfijas zinātniskās informācijas nodaļas darbinieki. Nodaļā ir ģeogrāfisko nosaukumu kartotēka, kurā ietverti galvenokārt objekti no dažādos gados izdotām grāmatām un kartēm "Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums". Kartotēkas uzdevums - ieviest vienotu nosaukumu rakstības sistēmu

krievu valodā visā Padomju Savienībā. Šī darba rezultātā Maskavā 1967. gadā iznāca Latvijas PSR ģeogrāfisko nosaukumu vārdnīca (110.) krievu valodā, kurā pēc krievu alfabēta sakārtoti apmēram 2 tūkstoši ģeogrāfisko nosaukumu. Dota arī latviskā rakstība un norādīts administratīvais rajons, kurā objekts atrodas. Noslēgumā - ģeogrāfisko nosaukumu rādītājs latviešu valodā. Darbs piemērots ģeogrāfu, kartogrāfu, preses darbinieku u. c. ieinteresēto personu lietošanai, taču mazā nosaukumu skaita (maz fiziski ģeogrāfisko nosaukumu, nav arī lielāko lauku apdzīvoto vietu, ja tās vienlaicīgi nav ciema padomes centri) un niecīgās tirāžas (300 eksemplāri) dēļ darba praktiskā vērtība ir neliela, un būtībā vārdnīca savu nosaukumu nav attaisnojusi. Iecerētais atkārtotais un papildinātais izdevums kļūdainā saturā dēļ vēl nav publicēts.

Zināmu darbu vienotas ģeogrāfisko nosaukumu sistēmas veidošanā ielicis Enciklopēdiju redakcijas ģeogrāfijas zinātniskās redakcijas kolektīvs, vispirms strādājot pie Latvijas Mazās enciklopēdijas, pēc tam pie ģeogrāfijas vārdnīcas "Pasaules zemes un tautas". Latvijas Mazās enciklopēdijas Rādītājā sarakstu veidā dots enciklopēdijā ievietoto un minēto vietvārdu sakopojums (70.). Tā kā daudzos gadījumos attiecīgā objekta rakstā minēti vairāki lietojamie nosaukumi vai tā varianti (piem., Balupe, Bolupe, Balvupe), vietvārdu sarakstā minēti visi nosaukumi, dodot norādi uz pamatnosaukumu.

Istenojot Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu par republikas vienotas ģeogrāfisko nosaukumu sistēmas izveidošanu, P. Stučkas Lvu Ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektors 1970. gadā sāka darbu pie Latvijas PSR fiziogeogrāfisko nosau-

kartotēkas. Līdz ar to no 1970.gada sistemātiskā republikas vietvārdu izpētes darbā iekļāvās arī ģeogrāfi. Pirms tam republikas ģeogrāfu devums toponīmikā jomā bija vienīgi dažas publikācijas (7.,98.,99.).

Latvijas PSR fiziogeogrāfisko nosaukumu kartotēkā sakopoti 14,5 tūkstoši vietvārdu - ezeru, ūdenskrātuvju, upju, kanālu, purvu, reljefa formu un dabas aizsardzības objektu nosaukumi. Sīkāk kartotēkas veidošanas principi un metodika iztirzāta R.Avotiņas rakstā "Latvijas PSR fiziski ģeogrāfisko nosaukumu kartotēkas sastādīšanas principi." (5.).

Atšķirībā no ZA Valodas un literatūras institūtā esošās vietvārdu kartotēkas, kuras lielāko daļu sastāda sīku, šaurā iedzīvotāju lokā pazīstamu objektu nosaukumi (mikrotoponīmi), ģeogrāfijas sektora kartotēkā ievietoti plašāk pazīstamu fiziogeogrāfisko reāliju nosaukumi, reizē dodot īsu objekta raksturojumu un norādot iespējami precīzu atrašanās vietu. Vairumā gadījumu objekti ir arī kartēti. Katrai fiziogeogrāfiskajai reālijai savāktā visi pēdējos gados lietotie nosaukumi ar to varianti. Izraudzīties no tiem pareizāko un ieteikt to turpmākai lietošanai kā vienīgo nosaukumu bija speciālas toponīmikas komisijas uzdevums.

Tā kā kartotēka ir latviešu valodā, bet daudzu republikas iestāžu darbā šie nosaukumi nepieciešami krievu valodā, pašreiz notiek nosaukumu transkripcija krievu valodā (95.).

Ievērojot 1967.gada Toponīmikas konferences lēmumu par Toponīmikas komisijas izveidošanu Rīgā un sakarā ar radušos praktisko nepieciešamību pēc šādas komisijas darbības, komisijas organizēšanu uzņemas PSRS Ģeogrāfijas biedrības Latvijas PSR

filiāles prezidijs. Toponīmikas komisija sāka darboties 1975.gadā maijā, tās priekšsēdētājs - Ģeogrāfijas zinātniski pētnieciskā sektora vadītājs V.Pūriņš, vietnieks - Galvenās enciklopēdiju redakcijas ģeogrāfijas nodaļas vadītājs G.Berkļavs. Bez Ģeogrāfijas sektora darbiniekiem (A.Losāns, R.Avotiņa) un Ģeogrāfijas fakultātes pasniedzējiem (docenti K.Ramans un Z.Dzenis), pastāvīgi komisijā darbojas LPSR Ministru Padomes Lietu pārvaldes pārstāvis L.Linkaitis, ZA Valodas un literatūras institūta darbiniece, filoloģijas zinātņu kandidāte V.Dambe, Hidrometeoroloģiskā dienesta pārvaldes daļas vadītājs ģeogr. zin.kand.A.Pastors, Latvijas Valsts meliorācijas projektēšanas institūta galvenais hidrologs I.Rieksts, Meliorācijas un ūdenssaimniecības ministrijas pārstāve B.Placēna, LVU Filoloģijas fak.docente M.Semjonova. Atkarībā no izskatāmo jautājumu specifikas atsevišķās komisijas sēdēs piedalījās Ģeogrāfijas fak.docenti V.Klāne, O.Āboltiņš, G.Eberhards, botāniķe docente M.Galeniece u.c. speciālisti.

Aizvadītajos gados Toponīmikas komisija ieguldījusi lielu darbu republikas fiziogeogrāfisko objektu vienotas nosaukumu sistēmas veidošanā. Izskatīti un izpētīti mūsu upju, ezeru, purvu un reljefa formu nosaukumi. Turpmākai lietošanai ieteicamo nosaukumu izvēles principi iztirzāti jau iepriekš minētajā R.Avotiņas rakstā (5., 39.-41.lpp.).

Toponīmikas komisijas darbā bieži saskāramies ar terminoloģiska rakstura grūtībām, t.i., domstarpības izraisīja nosaukumu veidojošā vārda vai vārdkopas terminoloģiskā daļa, piemēram: dzirnavu ezers, dzirnavezers vai dzirnavu diķis. Latvijas valsts meliorācijas projektēšanas institūta izdarītajā ezeru

un ūdenskrātuvju uzskaitē vienlaicīgi lietoti gan dzirnav-
ezers, gan dzirnavu dīķis, piem., Ivandes dzirnavezers, bet Ēdo-
les dzirnavu dīķis (Kuldīgas raj.), Zaubes dzirnavezers, bet
Vaives dzirnavu dīķis (Cēsu raj.) utt. Komisija nolēma pa-
likt pie termina "dzirnavezers". Republikas ūdensteču apzīmēša-
nai lietoti termini upe, strauts, upīte, urga, valks. Šeit atstā-
jami tādi nomenklatūras vārdi, kādus attiecīgajā apvidū lieto,
piemēram: Briežupe, Alkāsupīte, Ežvalks, Aldas valks, Alkāpu
strauts, Ungenurga utt. Meliorācijas darbu rezultātā reizēm
izmainītas upju lejteces, tās iztaisnojot un ievadot citā vie-
tā. Šādos gadījumos veidojas 2 upes lejteces posmi, jaunais un
vecais. Lai nerastos pārpratumi, komisija nolēma agrāko upes
lejteci apzīmēt ar vārdu "vecā" (Vecpededze, Vecpalsa, Vecbēr-
ze, Vecslampe u.c.), bet jaunizveidoto lejteces posmu nosaukt
par "jauno" (Jaunpededze).

Baudz diskusiju izraisīja republikas reljefa formu nosau-
kumi. Ģeogrāfiskajā, tūrisma u.c. literatūrā, kā arī sarunu va-
lodā ir iesakņojusies nepareiza tradīcija - daudzus geologis-
kos atsegumus Gaujas u.c. upju krastos dēvēt par "klintim", lai
gan pēc geoloģiskās uzbūves tie ir smilšakmens veidojumi un
līdz ar to būtu jāsauc par "iežiem". Netiek ievērota nekāda
konsekvence. Gaujas krastos ir Ergļu, Gādu, Ēdarnieku, Kūpu
klintis, bet Elpu iezis, Katrīniezis, Launaga iezis utt.
Izskanēja aicinājums lauzt tradicionālo nepareizi iesakņoju-
šos nosaukumus un turpmāk, runājot par irdeno iežu atsegumiem,
lietot tikai vārdu "iežis", bet dolomītu u.c. cieto iežu atse-
gumiem - "klintis". Vārdu "zemiene" attiecināt tikai uz reljefa
lielformām. Līdz ar to Latvijā ir tikai 3 zemiene: Austrumlat-

vijas, Piejūras un Viduslatvijas. Sīkāku vienību apzīmēšanai lietot terminu "līdzenums" vai "vilņots līdzenums" (piem.: Vidusdaugavas vilņotais līdzenums, Dienvidkurzemes vilņotais līdzenums. utt.). Konstatēja, ka visām republikas reljefa lielformām atbilst fiziogeogrāfiskie rajoni. Izpētums ir Gaujas senlejas un apkārtnes rajons (Rīgas, Cēsu, Valmieras un Limbažu adm. raj.). Pēc docenta K. Ramana ierosinājuma šo rajonu nosauca par Gaujavu (Gaujava - Gaujas senleja ar apkārtni). Vietvārdi, kurus Toponīmkas komisija ieteica turpmākai lietošanai, jau ieviesti Meliorācijas un ūdenssaimniecības ministrijas, Latvijas valsts meliorācijas projektēšanas institūta, Rīgas hidro-meteoroloģiskās observatorijas un citu iestāžu darbā. Tos izmanto arī LPSR Ministru Padomes Lietu pārvalde.

Toponīmkas komisijā izskatīti arī jautājumi par republikas upju, ezeru un reljefa formu nosaukumu rakstību krievu valodā. Daudzos gadījumos latviešu valodas specifiskajiem geogrāfiskajiem terminiem neizdevās atrast tulkojumu krievu valodā, piemēram, valks, urga, grāvis (pēdējā tulkojums ar vārdu "канав" neatbilst hidrotehnikā pieņemto jēdzienu valsts standartam). Nolēma šos terminus atstāt netulkotus, piemēram: Aldas valks krievu val. skanēs ручей Алдас-валкс, Dzirnāvu grāvis-канал Дзирнаву-гравис utt. Tā kā šogad republikā tiek izstrādāta jauna instrukcija par latviešu īpašvārdu rakstību krievu valodā, līdz jaunās instrukcijas saņemšanai darbs ar krievu nosaukumiem Toponīmkas komisijā netiek turpināts.

Nobeigumā īsi par turpmākām iecerēm republikas toponīmkās izpētes jomā. Viens no svarīgākajiem uzdevumiem ir turpināt ekspedīcijās apsekot republikas teritoriju, cenšoties visdrīzā-

kajā laikā, pierakstīt iespējami vairāk vietvārdu, tādējādi cenšoties saglabāt turpmākajām paaudzēm daudz gadsimtu gaitā veidoto tautas kultūrvēsturisko mantojumu - vietu nosaukumus. Ģeogrāfiskos nosaukumus varam pielīdzināt tautasdziesmām u.c. folkloras veidojumiem, kas ir gadsimtiem ilgas tautas garīgas jaunrades rezultāts. Daudzi vietvārdi līdz šim nav pierakstīti, bet no paaudzes uz paaudzi mutvārdos nodoti un saglabājušies veco ļaužu atmiņās. Mūsdienu dzīves straujajā plūdumā vectēvi un vecmāmiņas savu zināšanu pūru vairs nespēj nodot nākamajām paaudzēm, tāpēc reizē ar veco paaudzi pazudis daudzi vietvārdi. Turklāt intensīvās saimnieciskās darbības rezultātā pazūd daudzi sīkāki objekti un līdz ar to tiek aizmirsti arī viņu nosaukumi. Otrkārt jārod iespēja seno vietvārdu iekļaušanai aktīvajā vārdu fondā, t.i., jārod viņiem jauns praktiskais lietojums. Šinī ziņā apsveicama ir mūsu kaimiņu lietuviešu rīcība. Papevežas rajona Erišku kolhozā jau pabeigta meliorācija. Sīko lauciņu vietā izveidoti 9 lieli masīvi, kas nosaukti šeit bijušo viensētu un mazo siemu vārdos. Tātad senie nosaukumi sākuši atkal jaunu dzīvi.

Arī mūsu republikā šādu iespēju ir daudz. Arvien vēl ceļmalās stāv autobusu pieturvietu stabiņi ar uzrakstu "uz pieprasījumu". Kāpēc šim pieturām nevar dot tuvējo māju, meža, pļavas vai upes līča nosaukumu? Kāpēc jaunajos lauku centros ielas nosauvam skanīgos bezpersoniskos vārdos? "Gaismas, Nākotnes, Uzvaras ielas atkārtojas vai katrā otrajā ciematā. Kādā šādu jaunā centra ielu nevarētu nosaukt par Silkalnu ielu, ja tā atrodas uz kādreizējās Silkalnu viensētas zemes, jeb Eglupes ielu, ja pa to nonākam Eglupes krastā utt.

Republikas valodniekiem un geogrāfiem kopīgiem spēkiem jācinās par jauno objektu nosaukumu kultūru, lai tie būtu gramatiski pareizi, labskanīgi, īsi, ērti lietojami, bieži neatkārtotos, gan arī dotu kādu informāciju par nosaukamo reāliju.

Bagāts vietvārdu pūrs savākts A. Upīša Valodas un literatūras institūtā. Žēl, ka pagaidām netiek turpināta J. Endzelīna iesāktās Latvijas vietvārdu vārdnīcas turpmāko sējumu izdošana un līdz ar to institūta vietvārdu kartotēkas materiāli nav pieejami plašakai lasītāju saimei. Izpantojot LVU geogrāfijas zinātniski pētnieciskā sektora fiziogeogrāfisko nosaukumu kartotēku, iespējams sagatavot republikas fiziogeogrāfisko nosaukumu vārdnīcu, kas sekmētu vienotas nosaukumu sistēmas ieviešanu.

L i t e r a t ū r a.

1. Ancītis Kr. Aknīstes vietu vārdi. - Fil. mater. prof. J. Endzelīnam 60 dz. d. velt. rakstu krāj. R., 1933, 30. - 41. lpp.
2. Apinis A. Kur atrodas Māji. (Par LPSR vietvārdiem). - Lit. un māksla, 1968, 5. dec., 13. lpp.
3. Avotiņa R. Kā tad īsti sauksim? (Jēkabpils raj. ūdeņu nosaukumi). - Padomju Daugava, 1978, 18. jūl.
4. Avotiņa R. Ko vēsti upju nosaukumi. - Lauku Dzīve, 1968, Nr. 4, 25. lpp.
5. Avotiņa R. Latvijas PSR fiziski geogrāfisko nosaukumu kartotēkas sastādīšanas principi. - Grām. : Latvijas PSR geogrāfiskie kompleksi un cilvēks. R., P. Stučkas LVU, 1977, 32. - 43. lpp.
6. Berezkins A. Valodnieka piezīmes. (Pār ielu nosaukumiem). - Padomju Daugava, 1958, 10. aug.
7. Blaus I. Vērigāk uzskaitīt. Prasmīgāk izvēlēties vietu nosaukumus. - Cīņa, 1974, 23. nov.

8. Blese E. Latvijas vietu vārdu ģeogrāfiskā nozīme.-Ģeogrāfiski raksti, R., 1930, 2, 134.-141.lpp.
9. Brakša I. Tomēr vajadzētu.(Par vietvārdu Ragana).-Darba Balss, 1974, 19.janv.
10. Breidaks A. Baltijas somu cilmes upju nosaukumi Latgalē.-LPSR ZA Vēstis, 1973, Nr.2, 97.-102.lpp.
11. Breidaks A. Upju nosaukumu liecības par Latgales etnisko vēsturi.-Grām.: Vēstures institūta zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971.gada pētījumu rezultātiem. R., 1972, 17.-20.lpp.
12. Broks K. Kur atrodas Aglona?(Par Latvijas vietvārdiem).-Lit.un Māksla, 1968, 26.okt.
13. Dambe V. Ari vārdā-pilsētas vēsture.-Pad.Jaunatne, 1965, 7.jūl.
14. Dambe V. Bliņienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki.-Grām.: Veltījums akad.prof.Dr.J.Endzēlinam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei.R., ZAI, 1959, 391.-452.lpp.
15. Dambe V. Dazi vārojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponimikā.-Lietuviu kalbotyros Klausimai, Vilnius, 1963, 6, 247.-267.lpp.
16. Dambe V. Īpašvārdu pētīšana.-Grām.:Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts.Zin.konfer.mater.1970, 34.-36.lpp.
17. Dambe V. Kad un kā radies Baltijas jūras un baltu nosaukums.-Jautājumi un Atbildes, 1972, Nr.17, 18.lpp.
18. Dambe V. Kas Rīgai deva vārdu?-Jautājumi un Atbildes, 1971, Nr.5 13.115.lpp.

19. Dambe V. No kā cēlies Vidzemes nosaukums.-Jautājumi un Atbildes,1972,Nr.17.,18.-19.lpp.
20. Dambe V. Nomenklatūras vārdi Udeņu nosaukumos,-Grām.:Latviešu valodas kultūras jautājumi.R.,1972,8,102.-106.lpp.
21. Dambe V. Par vārdu "Dorbe".-Padomju Zeme,1972,10.apr.
22. Dambe V. Profesora Dr.J.Endzelīna darbs vietu vārdu nozarē.-LPSR ZA Vēstis,1953,Nr.4,127.-133.lpp.
23. Dambe V. Purvu nomenklatūras vārdi Latvijas PSR toponimijā.- Grām.:Aktuāli dialektoloģijas jautājumi.R.,1973,19.-20.lpp.
24. Dambe V. Rīgas ielu nosaukumu cilme,semantika un forma.-Grām.:Liepājas Valsts ped.inst.Zinātniskās konferences tēzes,1972,62.-63.lpp.
25. Dambe V. Saknes bal(i)-,pal(i)-(skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos.-Grām.:Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam .1873-1973. R.,Zinātne,1972,125.-150.lpp.
26. Dambe V. Toponimika.- Grām.:IME,1970,3,549.lpp.
27. Dambe V. Vietu nosaukumus lietosim pareizi.-Grām.:Latviešu valodas kultūras jautājumi.R.,1969,5,163.-172.lpp.
28. Dambe V. Vietvārds un tā funkcija.-Grām.:Zinātniskās konferences "Vārds un vārda funkcija" materiāli.Liepāja,1974,26.-27.lpp.
29. Dambe V. Vietvārdu vākšana un pētīšana Latvijas PSR.- LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti,

R., 1954, 3, 175.-187. lpp.

30. Draviņš K. Stendes vietu vārdi.-Atsev.novilkums no "Ceļi"
6.krāj., R., 1935, 249.-281. lpp.
31. Draviņš K. Vietu vārdu mūzs. Novilkums no "Ceļi" 9.krāj.
R., 1939. 14 lpp.
32. Egle K. Sagrozīti vietu vārdi Druvienā un apkaimē.-Grām.:
Latviešu valodas kultūras jautājumi. R.,
1965, 47.-49. lpp.
33. Endzelīns J. Darbu izlase. R., 1971, 1, 726. lpp.
34. Endzelīns J. Darbu izlase. R., 1974, 2, 798 lpp.
35. Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. R., 1956, 1, 425 lpp.
36. Endzelīns J. Latvijas PSR vietvārdi. R., 1961, 2, 505 lpp.
37. Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. Vidzemes vārdi. R., 1922.
1. d. 117 lpp.
38. Endzelīns J. Latvijas vietu vārdi. Kurzemes un Latgales
vārdi. R., 1925, 2. d., 191 lpp.
39. Endzelīns J. Piezīmes par "Latvijas vietu vārdiem".-Filo-
logu biedrības raksti, R., 1926, 6. sēj., 7.-
10. lpp.
40. Endzelīns J. Talsu novada vietvārdi.-Grām.: Talsu novads.
Enciklopēdisks rakstu krājums. R., 1935,
1. sēj., 162.-166. lpp.
41. Endzelīns J. Ventas vārds un kuru tautība.-Darbu izlase.
R., 1974, 2, 357.-359. lpp.
42. Goba A. Mazpilsētas seja. (Ielu nosaukumi Valkā).-Lit. un
Māksla. 1970, 6. jūn., 11. lpp.
43. Iešipš N. Tādi nosaukumi bijuši Daugavai.-Pādomju Daugava.
1964, 18. jūn.
44. Instrukcija vietu vārdu vācējiem. R., 1960. 44 lpp.

45. Jansons A. Gulbenes rajona toponīmas jautājumi.-Arheoloģija un etnogrāfija. R.,1962,4,199.-204.lpp.
46. Jansons A. Toponīmi "zviedri","ruoči","normaņi" Latvijas PSR.-LPSR ZA Vēstis,1963,Nr.11,45.-51.lpp.
47. Jansons A. Vietvārdi Rīgas HES apkārtnē.- Gram.:Vēstures institūta zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967.gada pētījumu rezultātiem.R., 1968,39.-42.lpp.
48. Kārklīpa A. Kā Rīgā ienāk jauns ielu vārds.-Cīņa,1977,19.februāri.
49. Knaps R. Kā būtu cēlies un ko nozīmē vārds "Rīga".- Zvaigzne,1958,1,26.-27.lpp.
50. Kurcalts K. Kandavas vārds.-Padomju zeme,1969,29.jūl.
51. Kurcalts K. Par dažiem Latvijas PSR austrumdaļas kapeņu un apmetņu toponīmiem.-Arheoloģija un etnogrāfija,1968,8,125.-134.lpp.
52. Kurcalts K. Piezīmes latviešu toponīmikā.-Gram.:Vēstures institūta zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967.gada pētījumu rezultātiem.R.,1968,42.-43.lpp.
53. Ozoliņš E. Par dažiem vietvārdiem Latvijas PSR.-Latvijas zinātnieks,1960,7.sept.
54. Pakulis A. Par vietu nosaukumiem.-Lit.un Māksla,1973,1.dec., 5.lpp.
55. Plāksis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi.(Kurze-

mes vārdi).-Latvijas universitātes raksti,R.,
1936.-1937,4,1.-305.lpp.

56. Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. (Zemgales vārdi).-Latvijas universitātes raksti.
1939,5,21^r.-521.lpp.
57. Heļēna A. Latviešu valodas sakari ar lietuviešu valodu un slāvu valodu Kalupes toponīmu atspoguļojumā.-Grām.:Latviešu valodas un literatūras problēmas.1970,152.-165. lpp.
- ✓ 58. Rudzīte M. Daži Salacas baseina hidronīmi.-Baltistica, Vilnius,1966,2,199.-202.lpp.
59. Rudzīte M. Jaunākie mājvārdi Braslavā.-Grām.:Latviešu valodas jautājumi.LVU Zinātniskie raksti.R.,1963,35,217.-231.lpp.
60. Rudzīte M. Kā cēlies Limbažu nosaukums?-Progress (Limbažu raj.laikr.).1967,15.jūl.
61. Rudzīte M. Somugriskie hidronīmi Latvijas PSR teritorijā.-Grām.:Latviešu leksikas attīstība.R.,1968,175.-197.lpp.
- ✓ 62. Rudzīte M. Udeņu nosaukumi Latvijā.-Dabas un vēstures kalendārs 1978.gadam.R.,1977,186.-190.lpp.
63. Semjonova M. Latvijas vietvārdi.-Zinātne un Tehnika,1972, Nr.6,11.-13.lpp.
64. Semjonova M. On Russian-Latvian language contacts as seen from Geographical terms and the toponomy of the Latvian SSR.- In:Acta Baltico-Slavica, Bialystok, 1969,6,23.-28.lpp.
65. Stepermanis M. Par Rīgas nosaukuma izcelšanos.-Zvaigzne,

1958,7,24.lpp.

66. Širants R. Dažu Rīgas vietvārdu izcelšanās.-Dabas un vāres kalendārs 1972.gadam.-R.,1971,229.-235.lpp.
67. Širants R. Vecie Rīgas ielu nosaukumi.-Zinātne un Tehnika, 1968,Nr.9,20.-21.lpp.
68. Šmite I. Viesienas vietu vārdi.-Grām.:Filoloģijas materiāli.Prof.J.Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums.R.,1933,118.-119.lpp.
69. Šnepers A. Cik seni ir vietvārdi (Balvu raj.)-Vaduguns, 1970,6.maijā.
70. Vietvārdi.-Grām.:LPSR Mazā enciklopēdija.Personu un priekšmetu alfabētiskais rādītājs.R.,1972,260.-303.lpp.
71. Vikene I. Sunākstes jeb Sunāksts vietu vārdi.-Grām.:Ceļi, R.,1934,4,37.-39.lpp.
72. Zemzare D. XVIII gs.leksikogrāfa J.Langes atzīmes par latviešu toponimiku.-LPSR ZA Vēstis,1957,Nr.1, 23.-31.lpp.
73. Zemzare D. Valodas liecības par Lejasciema novadu. R.,1940. 141 lpp.
74. Авотиня Р. Топонимика и географическая терминология. - В кн.: Развитие географии в Латвийской ССР. 1945-1975. Рига,1976, с.135-142.
75. Авотиня Р. Топонимические исследования в Латвийской ССР.- В кн.:Материалы VI съезда Географического общества Союза ССР. Региональная география. Л.,1975, с.57-59.

76. Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения акад. Я. Эндзелина. Рига, 1973. 130 с.
77. Брейдак А. Славянские названия рек в Латгалии. - Baltistica, 1973, 1, с. 89-94.
78. Ванегас А. К вопросу о балтийской топонимии антропонимического происхождения. - LPSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 4, 107.-112. lpp.
79. Дамбе В. Балтийские, славянские и иллирийские параллели. - IN: Actes du XIe Congres international des sciences onomastiques, t. I Sofia, 28. XI-4. XII. 1972. Sofia, 1974, с. 231-237.
80. Дамбе В. Географические термины в топонимии Латвийской ССР. - В кн.: Местные географические термины. М., 1970, с. 130-134.
81. Дамбе В. Гидронимы Латвийской ССР с формантом - v-. В кн.: Питання гідроніміки. Матеріали III республіканської ономастичної (гідронімічної) наради. Київ, 1971, с. 137-141.
82. Дамбе В. Исследования по вопросам топонимики Латвийской ССР. Доклад на соискание учен. степени кандидата филол. наук. Рига, 1962. 40 с.
83. Дамбе В. Название города Рига. - В кн.: Изучение географических названий. М., 1966, с. 107-109.

84. Дамбе В. Некоторые наблюдения над гидронимией Латвийской ССР. (Гидрономия Земгале). - В кн.: Питания ономастики. Мат. П респ.наради. Київ, 1965, с.102-108.
85. Дамбе В. Некоторые наблюдения о балто-славянских языковых связях в топонимике Латвийской ССР. - В кн.: IV Международный Съезд славистов, Материалы дискуссий. М., 1962, т.2, с.482.
86. Дамбе В. Несколько слов о делении топонимии. - В кн.: Микротопонимия. Материалы совещания. М., 1967, с.150-151.
87. Дамбе В. О собирании и изучении топонимии Латвии и о подготовке топонимического словаря. - В кн.: Питання топоніміки та ономастики. Матеріали I республіканської наради. Київ, 1962, с.194-204.
88. Дамбе В. Свидетельства диалектологии и топонимии о расположении народностей на территории Латвийской ССР. М., 1964. 9 с.
89. Дамбе В. Славянские следы в Латвийской (микро)топонимии. - В кн.: Конференция этнолингвистические балто-славянские контакты в настоящем и прошлом. II-15 декабря 1978 г. М., 1978, с.78-79.
90. Дамбе В. Соответствия в топонимии Латвийской ССР с древнерусским языком. - Baltistica; 1972, I, с.55-62.

91. Дамбе В. Топонімы і гідронімы Латвійскай ССР з алкан-, елкан-. В кн.: Пытанні Беларускай . . . топонімікі . Минск, 1970, с.160-162.
92. Дамбе В. Характерные словообразовательные типы топонимии Латвийской ССР. - In: Actes du Xe Congrès International des Linguistes. Bucarest. 28 Août - 2 septembre 1967. IV Bucarest 1970, с.1099-1104.
93. Дамбе В. Языковые контакты в области топонимии Латвийской ССР. - In: XII Internationaler Kongress fuer Namenforschung. Bern, 25-29 august 1975. Namen in Kontakt, Zusammenfassungen der Kurzreferate.
94. Земзаре Д. Структура оронимов Латвийской ССР. - В кн.: Топонимика. М., 1970, 4, с. 19-20.
95. Инструкция по русской передаче географических названий Латвийской ССР. М., 1972. 25 с.
96. Конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Тезисы докладов и сообщений. Рига, 1966. 258 с.
97. Невская Л. Балтийская географическая терминология. (к семантической типологии). М., 1977. 226 с.
98. Пурин В. Отражение деятельности людей в топонимии Советской Прибалтики. - Известия АН СССР. Серия географическая. 1969, 3, с.20-28.

99. Пурин В. Топонимика и транскрипция географических названий Латвийской ССР. - Известия АН СССР. Серия географическая. 1956, 5, с.108-117. ✓
100. Резолюция конференции по топонимике Северо-западной зоны СССР. Рига, 7-9 февраля 1967 г. Рига, 1968. 14 с.
101. Семенова М. Восточнославянско-латышские языковые связи по данным топонимики. - В кн.: Изучение географических названий. М., 1966, с.111-114. ✓
102. Семенова М. Гидронимы городе Риги. - В кн.: Питання гидроніміки. Матеріали III Республіканської ономастичної (гідронімічної) наради. Київ, 1971, с.141-145. ✓
103. Семенова М. Из топонимики Лэтгале. - В кн.: Уч.зеп. Лэтв.гос.университета. Историко-филологические науки.Рига, 1956, т.1, с.215-233.
104. Семенова М. Названия улиц в городах Латвийской ССР. - В кн.: Этногеография имен.М.,1971,с.211-212.
105. Сямёнава М. Некаторыя тапанімічныя матэрыялы Рижскага Дзяржаўнага гарадскога архіва. - Питанні беларускай тапанімікі. Минск, 1970, с.162-163. ✓
106. Семенова М. Некоторые русские топонимические названия Латвийской ССР (на -поле, -поль, -полье). - В кн.Питання ономастики.Матеріали II Республіканської наради.Київ, 1965, с.229-233. ✓

107. Семенова М. О микропонимии городе Лиелпи. - Gram.:
LieraĶas Ped.inst. Referātu tazes. 1966,
28.-29. lpp.

108. а) Семенова М. Русско-латышские языковые связи по данным
географической терминологии. - В кн.:
Местные географические термины. М., 1970,
с. 134-138.

в) Семенова М. О передаче русских собственных имен на
латышский язык. - В кн.: Сопоставление слож-
ного предложения в русском и латышском
языках. Рига, 1976, с. 17-24.

109. Семенова М. Русские топонимы в латышском окружении. -
В кн.: Вопросы грамматики и стилистики. Уч.
зеп. ЛГУ. Рига, 1967, т. 83, с. 99-103.

110. Словарь географических названий Латвийской ССР. М.,
1967. 82 с.

Резюме

Р. Авотиня
НИС географии ЛГУ им. П. Стучки,
В. Дамбе
Институт языка и литературы
им. Андрея Упита АН ЛССР

Итоги и дальнейшие задачи топонимических
исследований Латвийской ССР.

Сделан обзор состояния топонимических исследований в Лат-
вийской ССР за последние полвека. До 1970 года топоними-
ческим исследованием республики занимались только филологи.

Основными достижениями были труды академика, профессора Яна Эндзелина (1873-1961). В настоящее время работу академика продолжает старший научный сотрудник института Языка и литературы АН Латвийской ССР В. Дамбе, которая посвятила этим вопросам более 30 публикаций.

В 1967 году в Риге состоялась конференция по топонимике Северо-западной зоны СССР. Принято несколько решений, которые способствовали дальнейшему развитию топонимических исследований.

Изучение местной топонимии ведется также в Латвийском госуниверситете им. П. Стучки на филологическом факультете (проф. М. Рудзите, доцент М. Семенова) и в Центральном научно-исследовательском институте геодезии, аэросъемки и картографии в Москве (словарь географических названий Латвийской ССР).

С 1970 года в научно-исследовательском секторе географии Латвийского госуниверситета ведется картотека названий физиогеографических объектов республики. В картотеке собрано около 14,5 тыс. названий рек, озер, болот, форм рельефа республики. С 1975 года при Географическом обществе Латвийской ССР работает Топонимическая комиссия, которая обсудила названия физиогеографических объектов республики, помещенные в картотеку, и дала свои рекомендации для дальнейшего их использования. Разрабатываются основы и принципы русской передачи латышских названий. Намечаются дальнейшие задачи топонимических исследований на территории Латвийской ССР.

A.Pastors
LPSR Hidrometeorol. dienesta pārvalde

K.Ramans
P.Stučkas LVU Ģeogrāfijas fakultāte

LATVIEŠU ĢEOGRĀFIJAS TERMINOLOĢIJA :DARBS UN PROBLEMAS

Sistemātisks darbs latviešu ģeogrāfijas terminoloģijas veidošanā sākās ar 1947.g., kad LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas vadībā Latvijas Valsts universitātes Ģeogrāfijas fakultātē sāka darboties Ģeogrāfijas terminoloģijas apakškomisija. Tās priekšsēdētāji bija prof. Ģ.Ramans (līdz 1948.g.) un doc. I.Saule-Sleinis (līdz 1953.g.), komisijā aktīvi piedalījās fakultātes pasniedzēji :J.Alksnis,G.Nikolājeva,K.Ramans,A.Roze,A.Zirnītis un valodnieks K.Ancītis, sekretāres - M.Smiltēna,vēlāk E.Sīle. Ģeogrāfijas terminologus vairākkārt konsultējis prof.J.Endzeļins. Apakškomisija šādā sastāvā regulāri darbojas līdz 1953.g. Savas darbības sākuma posmā tā LPSR Augstākās Padomes un Izglītības Ministrijas uzdevumā apsprieda vietvārdu sarakstusteritorijas administratīvajām un skolu kartēm. Ar atsevišķiem toponīmas jautājumiem, galvenokārt pēc iestāžu pieprasījuma, komisijai nācās nodarboties arī vēlāk, līdz 1975.g., kad LVU Ģeogrāfijas zinātniskās pētniecības sektorā sāka darboties Latvijas PSR Toponīmas komisija. Taču galveno vērību apakškomisija ir pievērsusi savam tiešajam uzdevumam- ģeogrāfijas terminoloģijas izstrādei.

Līdz 1948.g. apakškomisija veica sistemātisku darbu, apkopojot un izvērtējot esošos latviešu ģeogrāfiskos terminus (kas publicēti Latviešu konversācijas vārdnīcā 1.-21.sēj.), kā arī tos latviešu leksikas materiālus (galvenokārt izskatot

Milenbaha-Endzelina Latviešu valodas vārdnīcu), kas būtu noderīgi jaunu terminu veidošanai. Visā tālākajā darbības posmā apakškomisijas galvenais uzdevums bija - izveidot iespējami pilnīgākus terminu sarakstus pa atsevišķām ģeogrāfijas zinātņu nozarēm, vadoties ne šo terminu sistēmām. Tā, apskatāmajā darba posmā apakškomisija apkopoja svarīgākos terminus matemātikajā ģeogrāfijā un astronomijā, vispārīgajā fiziskajā ģeogrāfijā, kartogrāfijā (šie materiāli publicēti Latvijas PSR ZA Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 4. biļetenā 1949. g. (8.), kā arī geomorfoloģijā, meteoroloģijā, hidroloģijā un PSRS ģeogrāfijā. Šo darbu stimulēja tas, ka apskatāmajā laika sprīdī Ģeogrāfijas fakultātes pasniedzēji tulkoja vairākas mācību grāmatas - S. Kaļesnika "Vispārīgā fiziiskā ģeogrāfija", B. Dobriņina "PSRS fiziiskā ģeogrāfija (Eiropas daļa)", S. Suslova "PSRS fiziiskā ģeogrāfija (Āzijas daļa)" - , kam bija nepieciešams izstrādāt plašu terminoloģijas sortimentu.

Šajā laikā ģeogrāfijas speciālisti piedalījās arī ģeoloģijas terminu veidošanas darbā. 1949. g. 1. pusgadā LPSR ZA Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūtā doc. V. Melnalkšņa vadībā darbojās Ģeoloģijas terminoloģijas apakškomisija, 2. pusgadā tās locekļi - LVU Ģeoloģijas un ģeogrāfijas fakultātes pasniedzēji - savu darbu turpināja apvienotās Ģeoloģijas un ģeogrāfijas terminoloģijas apakškomisijas ietvaros. Līdz 1951. gadam šī grupa darināja terminus vispārīgajā ģeoloģijā, tektonikā, mineraloģijā, struktūrģeoloģijā un paleontoloģijā. 1975. g. šo darbu sāka atsevišķā Ģeoloģijas terminoloģijas apakškomisija.

Pēdējos 15 gados ģeogrāfijas terminoloģijas apakškomisijas darbs noritējis regulāri, diferencējoties pa atsevišķām svarīgā-

kajām nozarēm, produktīvāki kļuvuši arī tā rezultāti.

Šo darbu ievērojami veicinājusi ciešā sadarbība ar valodniekiem, it sevišķi filol.zin. doktori A.Blinkenu, kura regulāri un aktīvi piedalījās visu apakškomisijas nozaru terminu veidošanā.

Visilgāk, kopš 1960.g., darbojusies hidrometeoroloģijas sekcija, kurā referenti bija geogr.zin.kand. A.Pastors (ūdeņu termini) un lauks. zin. kand. A.Zirnis (atmosfēras parādības), sekretāri - A.Pūce un A.Losāns. Apakškomisijas darbā ilgāku laiku piedalījās un vairākus oriģinālus terminus ieteica Valsts rūpniecības projektēšanas institūta galvenais hidrologs R.Knaps, mikroklimatoloģijas un agroklimatoloģijas terminus apkopoja vec.pasn.A.Kalniņa. Šīs grupas darba rezultāti publicēti LPSR ZA terminoloģijas komisijas 32. biļetenā (11.). Šī biļetena materiāli izmantoti mācību palīglīdzekļa sastādīšanā (2).

Apakškomisijas locekļi - hidrologi - piedalījušies arī hidromeliorācijās un hidromehānikas terminu veidošanā (9,10). Visa darba rezultāti (11 tūkstoši terminu) apkopoti Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīcā (3), ko rediģēja R.Purviņa. Patlaban tiek gatavota hidrometeoroloģijas terminu skaidrojošā vārdnīca.

No 1971.g. līdz 1973.g. darbojās ekonomiskās ģeogrāfijas terminoloģijas sekcija, kurā aktīvi piedalījās geogr.zin.kandidāti M.Cielēna, Z.Dzenis, J.Štrauhmanis, vec.pasn. J.Alksnis un G.Berklavč, par saimniecībā nozīmīgo augu un dzīvnieku terminiem referēja Bioloģijas fak. docentes G.Ābele un N.Sloka, sekretārs - A.Losāns. Pēc terminu apspriešanas Terminologi-

jas komisijas plēnumā publicēts ekonomiskās ģeogrāfijas terminu biļetens (14). Šobrīd terminu autori doc. Z.Dzeņa vadībā gatavo iespiešanai Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīcu (8600 terminu). Līdztekus tam tiek veidots mācību līdzeklis - skaidrojoša ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīca.

1973.g. sāka darboties geomorfoloģijas terminoloģijas sekcija - ģeogr.zin.kandidāti G.Eberhards, V.Klāne, E.Grīnbergs, zin.līdzstrādnieki A.Losāns, L. Medne un U.Placēns, sekretāre I.Nikoluškina. Grupa doc.V.Klānes vadībā sagatavojusi apmēram 4000 terminu. Tie apspriesti Terminoloģijas komisijas plēnumā un publicēti 44.biļetenā (13), kā arī Ģeogrāfijas fakultātes studentiem paredzētajā mācību līdzeklī (1).

Bez šī sistemātiskā darba apakškomisija vairākkārt apspriedusi atsevišķus terminu sarakstus pēc iestāžu un organizāciju, it sevišķi laikrakstu un izdevniecību redakciju pieprasījuma. Pēdējos gados apakškomisijas sēdēs regulāri piedalījās Galvenās enciklopēdiju redakcijas darbinieki. 1976.g.pavasārī pēc šīs redakcijas aicinājuma tika apspriesti augšņu ģeogrāfijas un klasifikācijas termini. Minētā sadarbība devusi iespēju ieviest aprobētu ģeogrāfijas terminoloģiju svarīgākajos pēdējo gadu izdevumos, vispirma kārtā - "Latvijas PSR Mazajā enciklopēdijā" (5., 6., 7.) un "Latvijas PSR ģeogrāfijā" (4.), kā arī enciklopēdijā "Pasaules zemes un tautas".

No 1960.g. dažādo ģeogrāfijas nozaru terminoloģijas darbu organizējis apakškomisijas priekšsēdētājs LVU Ģeogrāfijas fak. doc. K.Ramans, tieši piedaloties arī dažādo nozaru terminradē.

Visā darbības laikā apakškomisijā izstrādājusi vairāk nekā 25000 terminu. Šajā ceļā ir bijis jāpārvar ne mazums grūtību,

taču uzkrāta arī zināma darba pieredze, kuras galvenie momenti geogrāfa skatījumā aplūkoti šajā rakstā. Mūsdienās, kad geogrāfijas zinātnes strauji attīstās un aizvien vairāk sazarojas, nepārtraukti veidojas un diferencējas arī to jēdzienu sistēma. Blakus nostabilizējušiem, viennozīmīgiem jēdzieniem pastāv daudz neskaidru, daudznozīmīgi interpretētu vai pat pretrunīgu jēdzienu. Tādēļ, veidojot latviešu geogrāfijas terminologiju (kas tika darīts, vadoties pēc krievu, reizēm arī - svešvalodu terminu sarakstiem), referentu uzdevums katrā gadījumā bija noskaidrot terminam atbilstošo jēdzienu un tikai pēc tam rast vai darināt tam adekvātu terminu latviešu valodā. Šim nolūkam tika izmantoti visdažādākie izziņu avoti - enciklopēdijas, skaidrojošās vārdnīcas, mācību līdzekļi un rokasgrāmatas, klasifikācijas tabulas u.c. Automātiski pieņemti tika vienīgi pilnīgi nostabilizējušies, skaidri termini, it sevišķi internacionālisti.

Šī iemesla dēļ bieži vienu un to pašu krievu terminu, ja tas dažādās vārdkopās pārstāv dažādus jēdzienus, nācās izteikt ar dažādiem latviešu terminiem; piem., гребень барический - bāriskais vālnis, гребень водослива - pārgāznes šņūgura, гребень плотины - aizsprosta virsa, гребень яры - vāraga kosa, vai arī вершина горная - kalna virsotne, вершина дельты реки - upes deltas sākotne, вершина залива - līča galotne, вершина теплого сектора - silta sektora smaile. Tāpat arī daudzi citi krievu termini atkarībā no konteksta bija jātulko ar atšķirīgiem latviešu terminiem, piem., облачность - mākoņainums, mākoņsegums; суглине - saspiešana; iesprūšana; blīvšanās; sabaurināšana; ложбина - grāvis; iegultne; ieleja; сияние - kvē-

le; apidēšana; blāzma, ОСАДКИ - nokrišņi; nogulas; nogulumi; ПРОТОКА -upes atteka; gāte; palu ūdeņu noteka; ezeru starpbeķa; КОТЛОВИНА - ezerdobe; katliene; lielieplaka (okeānos); ТЕЧЕНИЕ - strāume; plūsma; tece. Vairāki latviešu termini bija jārod tajās gadījumos, kad viens krievu termins apzīmē gan darbību gan arī tās rezultātu, parādību vai objektu, piem., ВОЛНЕНИЕ - gan vilņošanās, gan vilņojums, ВОДОСБОР - gan ūdens ieņemšana, gan ūdens ieņemējietāise, СМЫВ - gan noskalošana, gan puskalojums.

Dažkārt krievu valodā līdzīgus jēdzienus izsāka ar atšķirīgiem vārdiem. Tādos gadījumos attiecīgos latviešu terminus vajadzēja darināt ar kopīgu sakni, piem., РАЗЛИВ - pārplūde, pārplūdums, НЕВОДНЕНИЕ - plūdi, ЗЕТОПЛЕНИЕ - appludināšana, applūšana u. tml. Atsevišķos gadījumos izrādījās, ka latviešu terminam trūkst atbilstoša krievu termina, piem., pauguraine, zālājs. Reizēm tika darināti jauni īpaši termini jēdzieniem, kuri nav apzīmēti ne krievu, ne latviešu valodā, piem., paisuma (ПРИЛИВ) un bēguma (ОТЛИВ) parādību kopa (вс. Gezeiten, angl. Tide) nosaukta par plūdmaiņam.

Runājot par krievu un latviešu terminu attiecībām, jāmin arī tie gadījumi, kuros krievu vārdus vai to daļas, it īpaši saliktos, latviešu terminoloģijā bija nērtiecīgi izteikt ar internacionāliem, gan esošiem, piem., ЛЕДОТЕРМИКА - krioterika, ВЫПАХИВАНИЕ - eksarācija (ledāja ārdošā darbība), gan jaunveidotiem, piem., СВЕРХГРАДИЕНТНЫЙ ВЕТЕР - supergradientvējš, ВОЛНОГРАММА - dulongramma.

Pašā latviešu terminu darināšanas procesā mēs pievērsties vārdzādākām iespējām: precizēt un izmantot esošos terminus un

vispārlietojamās leksikas materiālus, darināt jaunus vārdus, kā arī pārņemt svešvārdus - gan plaši lietotos internacionālistiskus, gan ģeogrāfijas terminoloģijai raksturīgos reģionālistiskus (par tiem skat. tālāk).

Liela iespēja terminu veidošanā dod latviešu vispārlietojamās leksikas vārdi, it sevišķi reliktie vārdi un apvaidvārdi, protams, tikai pēc tam, kad tiek norobežota un definēta to semantika. Šādā veidā tika fiksēti termini bangas (буруны), krants (яр), krasa (жизля), lāsmenis (полнья), lēkšķes (хлопья), lēsa (сплавина), pūra (плавни), sutoņa (духота) un citi. Šie leksikas fondi dod lielas iespējas turpmākajā terminu veidošanā.

Daudz ģeogrāfijas terminu tika jūtvēidots ar afiksāciju, it sevišķi, pievienojot vai mainot vārda izskaņas. Virkne terminu darināti ar sufiksālām galotnēm, sevišķi, - e: piemēram, aizsala (заостровок, заостровье), arsaime (нелет), augšurplīdes mākonis (облака восходящего скольжения), iznese (вынос), ledstave (ледостав), ratvere (затон), pietilpes (нелепь), kāpe (ступень), kāple (уступ) u.c. Mazāk produktīva bijusi sufiksālā galotne -a: ierosa (возмущение), pārsalās (неслуд).

Ģeogrāfisko terminu veidošanai ļoti lietderīgas izrādījās izskaņas, ar ko veido vietas vai teritorijas nosaukumus. Tādas ir, pirmkārt, - iene (nosauc areālu, kam piemīt noteikta ģeogrāfiska īpašība): te blakus senajām formām - paliene, augstiene, zemiene, veidotas - katliene (котловина), vietiene (местность) atbilstoši nozīmē, kalniene (негорье), sedliene (седловина);

Šī darinājuma forma palīdzēja rast, pēc mūsu domām, apmierinošu risinājumu ilgāku laiku meklētajam krievu **СУХОДОЛ** adekvātam, nosaucoj to par sausieni. Izskapa - aine pēc analogijas ar "pauguraine" varētu tikt konsekventi lietota, lai raksturotu teritoriju, kurā izkaisīti daudzi ar doto terminu apdēvētie diskretie objekti, piem., ezeraine - apvidus ar daudz ezeriem, līdzīgi arī - mežaine, purvaine, varbūt arī tīrumaine, kāpaine, slapjaine u.c. Izskapa - ainums savukārt raksturo šo objektu izplatības pakāpi dotajā teritorijā (piem., % no kopplatības): purvainums (**БОЛОТНОСТЬ, ЗАБОЛОЧЕННОСТЬ**), mežainums (**ЛЕСИСТОСТЬ**), ezerainums (**ОЗЕРНОСТЬ**), paugurainums (**ХОЛМИСТОСТЬ**).

Izskapa -ājs norāda uz areālu, kurā dotā parādība izvietota vienlaidus, nereti nosakot visas teritorijas raksturu, piem., kalnājs, smiltājs, olājs, virsājs, var būt arī mežājs, kāpājs.

Apzīmējot īpašību vai darbības rezultātu, tika izmantota izskapa -ums, piem., vārdos: ūdenīgums (**ВОДНОСТЬ**), uzskalojums (**НЭМЬЕ**), nolaidenums (**ПОКАТОСТЬ, СКАТ**), gāzumi (**ПРИБОИ**). Jāpiebilst, ka ar šo izskapu darināts arī termins caurplūdums, aizstājot senāk lietoto caurteci. Jaunais termins bija nepieciešams tāds, ka adekvāto krievu vārdu **РАСХОД** attiecina ne tikai uz ūdens, bet arī uz ledus, sasnēgu, izšķīdušo u.c. vielu plūsmu pa upi, ko nevar nosaukt ar šauro jēdzienu "tece". Vairāki termini radīti arī ar izskapu -(e)nis, piem., atkusenis (**ТАЛИК**), smidzenis (**МОРОСЬ**), šķērzenis (**ПЕРЕКАТ**), peldņi (**ПЛЭВНИКИ**), kļiedņi (**РОССИПЫ**).

Retāk lietotas citas izskapas: -āte, -eklis, -ība u.c.

Ģeogrāfisko terminu jaunveidošanā plaši tika izmantoti arī

dažādi priedēkļi (visbiežāk - vienlaikus minot vārda izskaņu). Negatīvu reljefa formu vai ieliekumu apzīmēšanai produktīvs izradījies priedēklis -ie-, piem., iedzelve (плес), iegultne (ложбина), iegrava (лощина), ievalka (тальвер), ielīcis (бухта). Priedēklis pār- lietots divējādā nozīmē: apzīmējot pārmērību (pārsusināšana - переосушка, pārdzese - переохлаждение; pārmitrs - переувлажненный) vai jēdzienus, kas saistīti ar pārvietošanos (pārnese - перенос, pārvelce - волок). Citi priedēkļi lietoti retāk.

Ļoti daudz jaunu ģeogrāfisku terminu darināti ar salikteņu un vārdkopu palīdzību, turklāt starp krievu un latviešu valodas salikteņiem un vārdkopām ne katrreiz pastāvējusi tieša atbilstība. Daudzos gadījumos jēdzieni, ko krievu valodā izsaka atsevišķi vispārlietojamās valodas viensaknes vārdi, latviski bija jāizsaka ar salikteni, piem., губа - grīvlīcis, гектер землека, хлюб - dziļvaga, высота - augstvietas, лог - lēzen-grava, мгла - sausmīga, недугание - vējizpūte, перевивание - vējprāpūte, нагон - vējuzplūdi, сгон - vējatplūdi, поземок - sniegvilkanis, стремнина, быстрина - straujtese, убой - saugultne.

Par latviešu salikteņu darinājumiem pēc krievu salikteņiem kalkošanu - liecina piemēri: грядобитие - krussīte, тиховод лентесе, влажноустойчивость - mitrnestabilitāte, ветрочет - vējlēsis, ветропредел - vējšķirtne, водоток - ūdens-tese. Daudzi latviešu salikteņtermini tika darināti, izsakot krievu valodas vārdkopām atbilstošus jēdzienus, piem., нисходящий ветер - lejupvējš, голый карст - kailkarsts, тертый лед - bīrzumledus, единичная масса - vienībmasa, устьевое

взморье - jūrgrīva, чаша озера - ezergultne, вращение ветра - vējgrieze. Šādi darinājumi bieži tika lietoti krasta veidu apzīmējumam, piem., **нагорный берег** - kalnkrasts, **обрывной берег** - stāvkrasts, **отвесной берег** - kraujkrasts, **подмывной берег** - paskalojumkrasts, kā arī vilņu terminos, piem., **ветровые волны** - vējvilpi, **бурунная волна** - bangvilnis, **прогрессивная волна** - ritvilnis, **перемещающаяся волна** - gājvilnis, **прибойная волна** - gāzumvilnis, arī **зыбь** - gurdvilpi un **мертвая зыбь** - bezvēja gurdvilpi.

Salikteru darināšana nereti ir palīdzējusi rast risinājumu grūtos problemātiskos gadījumos, kad pie dotā jēdziena ir nācies atgriezties ne vienu vien reizi. Šādu darinājumu piemēri: **подстильщик поверхность** - pagulvirsa, **водоём** - ūdenstilpe (atšķirībā no **водохранилище** - ūdenskrātuve), **очерг** - cilmvieta. Tāpat arī, lai terminizētu vispārlietojamo vārdu "laiks" meteoroloģiskā nozīmē, tam bija jāpievieno sinonīms "laikarpatakti". Pēdējais tiek ieteikts tajos gadījumos, kad iespējami nopietni pārpratumi, sajaucot šo jēdzienu ar laiku astronomiskā nozīmē, piem., vārdkopās: **местная погода** - vietējie laikarpatakti, **мировая погода** - pasaules laikarpatakti, **текущая погода** - pašreizējie laikarpatakti, atšķirībā, piem., no **непогода** - nejauks laiks, **макропогода** - makrolaiks, **сводка погоды** - laika ziņas u.c.

Ģeogrāfisko terminu veidošanā bieži bija jāizšķiras par to, vai doto jēdzienu izteikt ar vārdkopu vai salikteni. Saliktena forma izvēlēta tajos gadījumos, kad vārdu šķirts lietojums varētu radīt neskaidrības vai pārpratumus, piem., **водоснабс** -

ūdenssatura (atšķirībā no ūdens saturs), tāpat arī **водопроводимость** - ūdensvadītspēja (spēja vadīt ūdeni), **теплопроводимость** -

siltumvadītspēja, возрастный состав - vecumveids, ветровая экспозиция - vējekspozīcija u.tml. Īpašu, kaut arī skaita ziņā nelielu, terminu grupu parstāv tās vārdkopas, kurās jaunradītais saliktenis lietojams vienīgi genitīvā, kopā ar apzīmējamo objektu, piem., нажимный ветер - uzvirzes vējš, прижимный ветер - krastvirzes vējš, отжимный ветер - promvirzes jeb atkrasta vējš, падущий ветер - lejupgāzes vējš u.c. Daudzos gadījumos vārdkopas bija jālieto, lai atklātu un precizāk izteiktu terminu semantiku, kad tas nebija iespējams ar pārējām terminrades formām, piem., ГРЯДИЩЕ - krusas grauds vai ПЛЫВУН - plūstošā smiltis. Nereti šādu vārdkopu terminu veidošana bija jālieto kā kompromiss, doto jēdzienu izsakot aprakstošā formā, piem., СЕНТНАДЦЕ - pretstraumes grēda, ЗАКРЕПКА - piekrastes vaļumjosla, НЕСЯК - peldošs toross u.c.

Runājot par jaunu ģeogrāfisko terminu veidošanas vai esošo terminu modifikācijas procesu, norādīsim vēl uz dažiem aktuāliem jautājumiem.

Īpaši, ilgāku laiku neatrisināts bija jautājums par krievu terminam "физико-географический" atbilstošu terminu; to mēģināja darināt kā "fiziski ģeogrāfisks" (piem., vārdkopas "fiziski ģeogrāfiskā rajonēšana", "fiziski ģeogrāfiskā karte" u.tml.), taču ar šo paņēmieni nevarēja izteikt "физико-географ" (tika mēģināts līdzēt ar "fiziskās ģeogrāfijas speciālists" - taču šie jēdzieni nekādā ziņā nav adekvāti). Pēc iepazīšanās ar analogu terminu lietojumiem svešvalodās, kā arī tuvās nozīmēs latviešu valodā (fiziogrāfija, fizioloģija u.tml.), kur uzsvērtā nevis "fizika", bet grieķu apzīmējums dabai vispār, Terminoloģijas komisija apstiprināja mūsu priekšlikumu šim jēdzienam lietot terminu "fiziogeogrāfisks"

(piem., fiziogeogrāfiskā rajonēšana) resp. "fiziogeogrāfs".

Bez tam apakškomisijas locekļi konsekventi centusies diferencēti lietot terminus "virsmā" un "virsa" (16), pirmo attiecināt uz ķermeņa vai parādības ārējo geometrisko norobežojumu (piem., terminos, šķirējvirsmā, divpusējā virsmā, slīdvirsmā, frontes virsmā), otro - uz augšējo robežu, vienlaikus piešķirot šim jēdzienam zināmu vieliskuma jēgu (zemes virsa, purva virsa, adenstīlpes virsa, jūras virsa, pagulvirsa u.c.). Atsevišķos gadījumos tika darināti jaunvārdi, pievienojot svešvārdiem galotnes - īvs (radiatīvs, transformatīvs, melioratīvs, translātīvs) vai - ārs (evolucionārs, gravitārs).

Pēdējos gados literatūrā par karšu veidiem parādījusies zināma tendence adjektīvu "географический" latviski izteikt ar piederības genitīvu ("ģeogrāfijas karte", "ģeobotānikas karte u.tml.). Ģeogrāfijas apakškomisija šeit centās skaidri norobežot divus šo terminu lietojumus:

- 1) adjektīva formu, ja karte sastādīta pēc noteiktas zinātnes nozares principiem vai noteiktas metodes (ģeobotāniskā, fiziogeogrāfiskā, geomorfoloģiskā, klimatiskā, reljefa u.c. kartes),
- 2) genitīva formu, ja karte tiek nosaukta pēc kartējama objekta vai tā īpašībām (vegetācijas, fiziogeogrāfiskās rajonēšanas, reljefa, klimatu u.c. kartes).

Joprojām neskaidra palikusi terminu grupa, kas darināta pēc krievu priekšļa меж - vai между. No vienas puses apakškomisija izšķirusies par tādām terminiem, kā междугренье - grādstarpa, междуречье - upstarpa, межколмье - paugurstarpa; turpretim atribūta funkcija joprojām tiek lietoti termini международный - starptautisks, межколмистая впадина -

strappauguru isplaka utt.

Ģeogrāfisko terminu krājuma veidošanā bez latviešu vispārlietojamās leksikas fondiem un jaunvārdiem liela nozīme bija arī trešajam avotam - no citām valodām aizgūtajiem vārdiem. Raugoties no ģeogrāfa viedokļa, aizgūtos vārdus nācās sadalīt divās atšķirīgās grupās. Pirmā no tām - vispārāztītie visās valodās plaši lietotie internacionālisti (piem., hidrologija, klimats, sinoptika), kā arī to autoru uzvārdi, pēc kuriem nosaukti instrumenti, parādības, teorijas vai metodes, piem., Oldekopa lietumšērs, Dorno starojums, Toričelli tukšums, Troicka teorija u. tml. - nerādīja nekādas grūtības (atskaitot tās, kas saistītas ar šo vārdu transkripciju latviešu valodā).

Otrā aizgūto vārdu grupa, kas specifiska tieši ģeogrāfijas terminoloģijai, ir tie termini, kurus mēs saucam par reģionālistiem (pievienojot šo apzīmējumu publicējamās terminu vārdnīcās), vai kuri cēlušies no šiem reģionālistiem. Pie istiem reģionālistiem pieder termini, kas apzīmē attiecīgās zemēs sastopamās reģionālās vai pat šauri lokālās parādības, kas nav sastopamas ārpus šī reģiona. Te pieder, piem., arābu zemēs sastopamo vācu apzīmējumi - bahubs, harmatāns, samums, sebha, Austrālijas aborigēnu villi-villi, franču - mistrāls, brize, japāņu - baif, portugāļu - varseja, spāņu - garuš, itāļu - bora (borino), āiroke, kā arī skandināvu vārdi - fjords, fjelds, fjerds, šēras, vācu - hafs, mērsus, nēringa u. c.

Specifiskajā ģeogrāfijas terminoloģijā daudz plašāk izplatīti ir tie pārņemtie vārdi, kuru apzīmētie jēdzieni gan bijuši šauri reģionāli, taču vēlāk ģeogrāfijas zināšanām attīstoties, tie izplatījušies pāri sākotnējā areāla robežām un

bieži kļuvusi par vispārīgiem dotās parādības apzīmējumiem. Šo terminu piemēri: arābu cilmes musons, holandiešu - polderi, franču - glečers, liāna, masīvs, morēna, peizāža, plato, prērija, vācu - fēns, less, ortšteins, ungāru - pušta, islandiešu - geizers, sēndri, iru - drumlins, itāļu - kanāls, tombolo un vulkānis-ko veidojumu apzīmējumi (lava, lapilli, solfatāra u.c.), itāļu - japāņu - cunami, poļu - rendzina, portugāļu - katinga, kampa, selva, krievu - barhans, dienvidslāvu - karsta veidojumu termini (dolīna, polje, ponors), spāņu - kanjons, kuesta, guano, ljanosi, pampa, pampēro, zviedru - oss, somu - tundra u.c.

Īpaša loma ģeogrāfijā un tai tuvās zinātņu nozarēs ir terminiem, kas pārņemti no kādas tautas leksikas un plaši izplatījušies noteiktu zinātnes vēstures apstākļu rezultātā. Tā, sakarā ar ģeoloģisko pētījumu izvērsanos Viduseiropas kalnājos 19.gs., visas pasaules ģeoloģijas, ģeomorfoloģijas un ģeogrāfijas literatūrā ieviesušies un tagad kļuvuši par vispār-atzītiem tādi no vācu valodas pārņemti termini kā grābens, horsts, mulda, trogs, fliše, kāre, firns, Krievu dabaszinātnieku (sevišķi V. Dokučajeva) nopelnus apliecina par internacionāliem terminiem kļuvušie sugāņu nosaukumi: чёрнозем, чернозем (tie tulkoti latviski kā melnzeme un pelēkzeme), солонч, солончаки, солончаки, солончаки, dabas zonu nosaukumi - stepa, taiga u.tml.

Jāatzīmē, ka tieši šie reģionālās cilmes svešvārdu termini ir izraisījuši visvairāk diskusiju un iebildumu (15., 20.). Pirmkārt, atšķirībā no klasiskajiem internacionālistiem, tos joprojām savā valodā lieto mūsdienu tautas - pat netālu no mums dzīvojošas kaimiņu tautas, no kurām pārņemtos vispārli-

tojamās vārdus mēdz uzskatīt par barbariski. Otrkārt, jautājums par dzimtās valodas un svešvārdu attieksmēm sevišķi aktuāls ir ģeogrāfijas terminoloģijā. Par ģeogrāfijas jēdzieniem dzīvi interesējas plašas aprindas, visdažādāko nozaru speciālisti. Tā izveidojas dažkārt ļoti neskaņīgas attiecības starp ģeogrāfisko zinātnisko terminoloģiju un vispārlietojamo leksiku. Daudzi jaunveidotie ģeogrāfiskie termini, jo sevišķi lēbskanīgie vārdi ir kļuvuši plaši pazīstami un iekļāvušies sadzīves valodas sastāvā, turpretim tie termini, kas neģeogrāfiem nepatīk, tiek kritizēti ne tik daudz no attiecīgās nozares zinātniskās terminoloģijas specifikas viedokļa, cik - vispārlietojamās valodas aspektā.

Spilgts piemērs te ir vairākkārtīgu diskusiju un iebildumu objekts Latviešu valodas terminoloģijas 32. biļetenā publicētais *aisbergs*, ko iebildumu autori, nebūdami ģeogrāfi, centušies aizstāt ar latviešu cilmes vārdiem, piem., "ledus kalns". Par šo diskusiju, kā arī par to, ka ieteiktā vārdkopa nevar veikt zinātniska termina funkcijas, mūsu viedoklis tika izteikts agrāk (15). Atgādināsim tikai to, ka apstrīdētais "*aisbergs*" ir tipisks pārstāvis plašajai, visā pasaulē lietotai reģionālas cilmes svešvārdu grupai. Tas ir skandināvu izcelsmes vārds, ar ko senie ziemeļu jūras braucēji apzīmēja draudīgo dabas parādību. Vēlāk ar Rietumeiropas jūrnīkiem (holandiešu un angļu) starpniecību šis vārds, nedaudz mainoties tā rakstībai, kļuva par vispāratzītu starptautisku terminu. To visās valodās lieto ne tikvien tādās tradicionālās nozarēs kā ģeogrāfijā, okeanoloģijā, glacioloģijā un jūrnīcībā, bet arī starptautiskajos briesmu brīdinājuma dienestos, apstrādājot no kosmosa saņemto informāciju par ledus apstāk-

liem u.c. Grūti iedomāties, kas notiktu, ja dažādu tautu valodās sāktu mēģināt šo pilnīgi viennozīmīgo terminu aizvietot ar neprecīzām, varbūt pat maldinošām vārdkopām vai frāzēm (jāievēro, ka apakškomisijai bija jāizstrādā termini ap 200 dažādām ledus parādībām un formām).

Aizstāvēt ģeogrāfijas terminoloģijas principus, nepieciešamību apvienot vispārīgās latviešu zinātniskās terminoloģijas veidošanas prasības (17,19) ar ģeogrāfijas nozaru specifiku un to internacionālo raksturu un tradīcijām, mēs nekādā ziņā negribam šo terminoloģiju uzspiest vispārlietojamās valodas dažādām izpausmēm. Protams, nav slikti, ja jaundarinātie termini ieviešas publicistikā un pat daļēn literatūrā, taču, ja šajās nozarēs parādās tādas vārdkopas kā "ledus kalns", "meldru mežs", "zilo ezeru zeme", nevienam ģeogrāfisko terminu veidotājam nenāks ne prātā pret to iebilst, kā dažkārt literāti iebilduši pret zinātnisko terminu veidotājiem. Tātad, aizstāvēt viedokli, ka ar ģeogrāfiskajiem jēdzieniem saistītās latviešu leksikas pilnveidošanas darhā līdzās jāpastāv diviem ceļiem - vispārlietojamās leksikas un speciālo zinātnisko terminu veidošanas ceļiem - , mēs tajā pašā laikā gribam izteikt parliecību, ka abiem šiem ceļiem savstarpēji jābagātinās.

Literatūra.

1. Ģeomorfoloģijas termini. Sakartojusi V. Klane. R., P. Stučkas LVU, 1977. 99 lpp.
2. Hidroloģijas terminoloģija. R., P. Stučkas LVU, 1972. 36 lpp.
3. Hidrometeoroloģijas terminu vārdnīca. Udeņu un atmosfēras parādības. Ēstādījis autoru kolektīvs. R., Zinātne, 1976. 658 lpp.

4. Latvijas PSR ģeogrāfija. R., Zinātne, 2. izd., 1975. 671 lpp.
5. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1967. I sēj., 726 lpp.
6. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1968. II sēj., 772 lpp.
7. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1970. III sēj., 790 lpp.
8. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 4. biļetens. Ģeogrāfijas terminu projekti. LPSR ZA Vēstis, 1949, Nr. 5, pielik. 1.-14. lpp.
9. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 25. biļetens. Hidromeliorācijas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1960, Nr. 11, pielik. 1.-25. lpp.
10. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 29. biļetens. Hidromehānikas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1963, Nr. 1, 145.-156. lpp.
11. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 32. biļetens. Hidroloģijas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1965, Nr. 12, 107.-130. lpp.
12. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Terminoloģijas komisijas 38. biļetens. Meteoroloģijas un klimatoloģijas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1973, Nr. 12, 103.-157. lpp.
13. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Terminoloģijas komisijas 44. biļetens. Ģeomorfoloģijas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1977, Nr. 8, 141.-155. lpp.
14. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Terminoloģijas komisijas 44. biļetens. Ekonomiskās ģeogrāfijas terminu projekti. - LPSR ZA Vēstis, 1978, Nr. 7, 111.-155. lpp.
15. Pastors A., Ramans K. Par latviešu ģeogrāfijas terminu veidošanas darbu un dažiem tā principiem. - В кн.: Учен. зап. Латв. гос. ун-та, том 186, Вопросы физической географии Лат-

вийской ССР, П.Р., 1973, с. 150-163.

16. Skujiņa V. Vēlreiz par virsa un virsma.-Grām.:Latviešu valodas kultūras jautājumi.R.,1968,4.laidiens,107.-115. lpp.
17. Skujiņa V. Zinātnisko terminu veidošanas paņēmieni.- Grām.:Latviešu valodas kultūras jautājumi,R.,1969,5.laidiens,82.-11. lpp.
18. Skujiņa V.Vārdus meklējot.-Grām.:Latviešu valodas kultūras jautājumi,R.,1974,10.laidiens,94.-111.lpp.
19. Skujiņa V. Likumību pret darbība terminoloģiskās leksikas attīstībā.-Grām.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, R.,1975,11.laidiens,58.-70.lpp.
20. Skujiņa V. Valodu kontaktu un savstarpējās ietekmes problēma ģeogrāfijas terminoloģijā.-Latviešu valodas kultūras jautājumi, R.,1978,14.laidiens,112.-122.lpp.

Резюме

А.Пасторс
Упр.гидрометслужбы ЛатвССР.,
К.Реманс
географический факультет
ЛГУ им.П.Стучки

Латышская географическая терминология:
работа и проблемы

Систематическая работа по созданию латышской географической терминологии началась в 1947 г., когда в Латвийском государственном университете на географическом факультете под руководством Терминологической комиссии начала свою работу подкомиссия географической терминологии под председательством профессора Г.Г.Реманса (до 1948 г.), затем доценте И.Сауле-Слейниса (1948-1953 гг.). Подкомиссия продолжает работу, с 1960 г. ее председателем является доцент К.Г.Реманс.

В течение всей своей деятельности подкомиссия разработала более чем 25000 терминов. Основная работа велась по отдельным отраслям географических знаний — математической географии, общей физической географии, геоморфологии, метеорологии, гидрологии, экономической географии, картографии, геологии и другим родственным наукам. Кроме этой систематической работы, подкомиссия неоднократно обсуждала отдельные списки терминов по запросам учреждений и организаций, особенно по запросам редакций газет и издательств. Члены подкомиссии — гидрологи участвовали в разработке терминов мелиорации и гидромеханики. Результаты этой работы (11000 терминов) представлены в гидрометеорологическом словаре (Рига, Зинатне, 1976).

Подкомиссии пришлось преодолеть немало трудностей. Создавая географическую терминологию на латышском языке, комиссия в основном руководствовалась списками терминов на русском языке (в отдельных случаях на иностранных языках). Использованы различные источники — энциклопедии, толковые словари, справочники, учебники и др. В каждом отдельном случае было выявлено исчерпывающее понятие термина и лишь после этого подобран соответствующий термин на латышском языке. Встречаются случаи, когда один и тот же русский термин получил два или несколько латышских соответствий.

Вообще в процессе работы над терминами приходилось прибегать к различным способам их образования, как-то: использовать и уточнять уже имеющиеся термины, формировать новые слова, перенимать иностранные широко известные международные термины и характерные для географической терминологии регионализмы. Последние в географической терминологии довольно широко распространены. Многие термины, которые вначале являлись узко региональными, позже, с развитием географических знаний, стали вообще обозначать данные явления.

Для формирования новых слов применялись разные методы словообразования (сложные слова, словосочетания и пр.).

Galvenā enciklopēdiju redakcija
Ģeogrāfijas zinātniskā redakcija

PADOMJU LATVIJAS ENCIKLOPĒDISKO IZDEVUMU ĢEOGRĀFIJAS UN
ĢEOLOĢIJAS CIKLI UN TO NODROŠINĀJUMS AR TOPONĪMU, ETNONĪMU
UN TERMINU NORMĒJOŠIEM MATERIĀLIEM

Padomju Latvijā ir sagatavoti un izdoti četri enciklopē-
diskie izdevumi: Lauksaimniecības enciklopēdija, Latvijas
PSR Mazā enciklopēdija, Populārā medicīnas enciklopēdija un
ģeogrāfijas vārdnīca "Pasaules zemes un tautas." Nodota ražo-
šanā kinokatītāju rokasgrāmata "Kino", uzsākta universālās
Latviešu padomju enciklopēdijas sagatavošana. Tā kā visos šajos
izdevumos, izņemot medicīnas enciklopēdiju un "Kino", ģeogrā-
fijas un ģeoloģijas daļa ir samērā liela vai pat dominējošā
(ģeogrāfijas vārdnīcā), tad lieti der retrospektīvi aplūkot,
kā katrs no tiem leksikogrāfiski bija nodrošināts. Raksta be-
igās jāaplūko arī jaunā izdevuma leksikogrāfiskais nodrošinā-
jums tā sagatavošanas sākumposmā.

Lauksaimniecības enciklopēdijā (LE), kas izdota 1962.-

1971.g., ģeogrāfijas un ģeoloģijas cikla daļa ir aptuveni 7 %
no visu 4 sējumu kopējā apjoma (430,5 izdevniecības loksnes).
Te atrodami raksti gan par meteoroloģijas un klimatoloģijas,
gan biogeogrāfijas, gan ģeoloģijas un inženierģeoloģijas
jautājumiem. Ģeogrāfus var interesēt arī raksti par augsnēm,
dabas aizsardzību, lauksaimniecības nozarēm, savienoto republiku
lauksaimniecību, kā arī zinātnieku biogrāfijas. Kā trūkums at-

zīmējams tas, ka izdevumam nav pievienots personu un vietvārdu rādītājs, kas būtu lieti noderējis turpmāko enciklopēdisko izdevumu sagatavošanā.

No leksikogrāfiskā viedokļa LE ģeogrāfijas un ģeoloģijas cikls bija samērā labi nodrošināts.

1949.gadā bija publicēti ģeogrāfijas un ģeoloģijas terminu biļeteni, 1951.-1957.g. - daži saskarnozaru (mežzinātnes, astronomijas) biļeteni, kā arī svešvārdu skaidrojošā un svešvārdu pareizrakstības vārdnīca. Citvalodu īpašvārdu atveides Norādījumu sagatavošanas un izdošanas "ziedu laiki" bija 60.gadu sākums un LE ģeogrāfijas cikla nodrošinātība ar toponīmu normējošiem izdevumiem bija apmierinoša.

Latvijas PSR Mazā enciklopēdijā (LME), kas izdota 1967.-1970.gadam, ģeogrāfijas un ģeoloģijas daļa ir 15 % no visu 3 sējumu kopējā apjoma (469,52 izdevn. loksnes). Ģeogrāfijas un ģeoloģijas raksti dod samērā pilnīgu priekšstatu par Latvijas PSR ģeogrāfiju un ģeoloģiju, pie kam īpaši jāatzīmē, ka šajā reģionālajā enciklopēdijā plaši izmantoti oriģinālmateriāli. Tas, protams, attiecībā uz toponīmu un terminu normējošiem materiāliem izvirzīja papildu prasības, nekā tas bija LE sagatavošanas gaitā. Šajā laikā gan radās tikai divi ģeogrāfijas rakstu sagatavošanai nepieciešamie terminu biļeteni - hidroģeoloģijas un augu nosaukumu, kā arī jauna svešvārdu vārdnīca. Tai pašā laikā LME kļuva par stimulu jaunas - ekonomiskās ģeogrāfijas terminu vārdnīcas tapšanai; tas bija liela apjoma darbs un tikai 1978.gadā tika publicēts terminu biļetens, bet pašas vārdnīcas rediģēšanas darbs turpinās.

Īpaši jāatzīmē LME Personu un priekšmetu alfabētiskā rādī-

tāja (1972) leksikogrāfiskā nozīme. Rādītājs var kalpot ne tikai kādas personas, jēdziena vai ģeogrāfiska objekta atrašanās LME sējumos, bet to var uzskatīt arī par normu visu Rādītāja minēto īpašvārdu un terminu pareizrakstībā. Jāatzīst, ka to bija paredzējuši jau arī Rādītāja sagatavotāji. Vietvārdu grupējums nodaļās (Kalni, Purvi, Pilsētas u. tml.) dod iespēju Rādītāju efektīvi izmantot arī turpmāko enciklopēdisko izdevumu šķirklju sarakstu sastādīšanai. Rādītāja nepilnība ir tā, ka nav iekļauti citu republiku un ārvalstu ģeogrāfiskie nosaukumi, kam būtu ne vien leksikogrāfiska, bet arī izziņas nozīme (Latvijas PSR globālie sakari!).

Pozitīvi jānovērtē tas, ka arī Populārās medicīnas enciklopēdijas (PME), kas izdota 1975.g., sagatavotāji atraduši par iespējamu grāmatas beigās pievienot priekšmetu un jēdzienu rādītāju, kur ir apmēram 6000 nosaukumu un terminu (šķirklju skaits - 2000). Varam konstatēt, ka 40 rakstu cieši saistīti ar ģeogrāfiju, piemēram, raksti "ainavu terapija", "apdzīvoto vietu plānojums", "ārējā vide"; "augšne", "gaiss", "klimats", "medicīnas ģeogrāfija", "meteoroloģija", "medicīniskā", "mikroklimats", "pludmale" u.c.

Ģeogrāfijas vārdnīcas "Pasaules zemes un tautas" (PZT), kas izdota 1978.g., sagatavotāji gan varēja izmantot iepriekšējo triju Padomju Latvijas enciklopēdiju, kā arī "Большая Советская Энциклопедия" un "Краткая географическая энциклопедия" sagatavošanas pieredzi un metodiskos materiālus, bet tomēr asi izjuta vairāku normējošu leksikogrāfisku materiālu trūkumu. 60.gados izdotie Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību "noklāja" galvenokārt Eiropu, daļēji Ameriku u.c. reģionus,

bet, piemēram, aizrobažu Āzija šajā ziņā bija "baltais laukums". Pie tam no 1967. līdz 1974. gadam netika laista klajā neviena Norādījumu burtnīca, un tikai 1974. gadā - par sen - grieķu un 1978. gadā - par bulgāru īpašvārdu atveidi. Protams, enciklopēdisti savā darbā varēja izmantot M. Šūmanes publikācijas par austrumtautu īpašvārdu atveidi, G. Eglītes un E. Kataja rakstus par japāņu īpašvārdu latvisko atveidi un citas publikācijas, bet arī tas bija nepietiekami. Galvenās enciklopēdiju redakcijas transkripcijas grupai (H. Bendiks, R. Augstkalne u.c.) bija jāuzņemas grūtais un nepateicīgais uzdevums PZT sagatavošanas gaitā atveidot arī Āzijas valstu ģeogrāfiskos nosaukumus. Tika izveidota plaša (aptuveni 60 000 kartiņu) kartotēka, kur atzīmēta pasaules ģeogrāfisko nosaukumu oriģinālforma vai arī latinizēta ortogrāfiskā forma, kā arī latviskā un krieviskā forma. Šī kartotēka būtu devusi iespēju izveidot ģeogrāfisko nosaukumu rādītāju, ja PZT apjoms būtu palielināts par 20 autorloksneš, t.i., ja būtu palicis sākotnējais variants par PZT izdošanu 2 sējumos. PZT vietvārdu rakstības principi daļēji izklāstīti ģeogrāfijas vārdnīcas Paskaidrojumos, kā arī R. Augstkalnes (1973, 1977) un H. Bendika (1974, 1977) publikācijās rakstu krājumā "Latviešu valodas kultūras jautājumi". Interesentiem lietderīgi iepazīties arī ar A. Blinkenas, L. Ceplīša, A. Feldkūna, R. Remasa, N. Sikas un E. Tjarves rakstiem tajā pašā krājumā.

PZT sagatavošanas gaitā atklājās nepietiekams nodrošinājums arī ar terminu normējošiem izdevumiem. Pēc Galvenās enciklopēdiju redakcijas (GER) ģeogrāfijas zinātniskās redakcijas ierosinājuma tika izveidotas Ģeomorfoloģijas un Ģeoloģijas

terminologijas apakškomisijas. 1977.gadā publicēts geomorfologijas terminu biļetens, bet geologijas terminu apspriešana turpinās. Ģeogrāfijas zinātniskā redakcija sagatavoja arī rūpniecības nozaru nosaukumu projektus un ārvalstu administratīvā iedalījuma nosaukumu projektus. Darbs pie šo nosaukumu precizēšanas turpinās, un ir iecere tos iekļaut Ekonomģeogrāfijas terminu vārdnīcā. Tika sagatavoti arī pasaules augšņu nosaukumu projekti, kas tomēr enciklopēdistus neapmierina. Būtu nepieciešams izveidot starpiestāžu (LVU Ģeogrāfijas fakultāte, LLA un LM Zemkopības un lauksaimniecības ekonomikas ZPI) terminologijas apakškomisiju, kas pārskatītu pasaules augšņu klasifikāciju un atbilstoši tai izstrādātu augšņu nosaukumus. Pie tam būtu vēlama augšņu nosaukumus vārdnīcā sakārtot klasifikācijas grupās vai arī tūlīt veidot augšņu terminu skaidrojošu vārdnīcu, lai terminu lietojumā vēlāk nerastos pārpratumi. Agronomijas terminu vārdnīcā, kur arī doti augšņu termini, augšņu grupējums ligzdās ir nepilnīgs.

Iepriekšējo enciklopēdisko izdevumu stimulējošā ietekme leksikogrāfisko materiālu sagatavošanā sevišķi spilgti izpaudās 70. gados, kad tika izdota vesela rinda terminu vārdnīcu un biļetenu, kas izmantojamas enciklopēdisko izdevumu ģeogrāfijas un geologijas cikla sagatavošanā : 1972.g. - Kūdras rūpniecības terminu biļetens, 1973.g. - Agronomijas terminu vārdnīca, kā arī meteorologijas un klimatologijas terminu biļetens, 1975.g. - Ekonomikas terminu vārdnīca, 1976.g. - Hidrometeorologijas terminu vārdnīca, 1977.g. - Politehniskā vārdnīca, kā arī geomorfologijas terminu biļetens, 1978.g. - Svešvārdu vārdnīca, kā arī ekonomģeogrāfijas terminu biļetens. Par terminologijas

jautājumiem bijušas arī daudz publikācijas (A.Blinkena, V.Skujīņa u.c.). Bez tam 70. gados izdoti arī Norādījumi par sengrieķu (1974) un bulgāru (1978) īpašvārdu pareizrakstību, Latviešu literārās-vārdnīcas trīs pirmie sējumi, jaunā Svešvārdu (1978), Sinonīmu (1972) un Filozofijas (1974) vārdnīca. Tas jau ir ļoti solīds leksikogrāfisks ieguldījums universālās LPE sagatavošanā, par ko būs runa rakata beigās.

Sagatavojot PZT atklājās, ka maz iekopta ir etnonīmu drūva. Etnonīmu rakstībā Ģeogrāfijas zinātniskā redakcija galvenokārt vadījās no vecākā zinātniskā redaktora J.Ozola sagatavotajiem etnonīmu projektiem, R.Augstkalnes (1966,1974,1975), H.Bendīka (1971), V.Dambes (1976) u.c. publikācijām, kā arī citiem materiāliem. Sakarā ar LPE sagatavošanas uzsākšanu, etnonīmu projektus vistuvākajā laikā vajadzētu apspriest Pareizrakstības komisijā un akceptēt par normu.

Latviešu padomju enciklopēdija (LPE) būs universāla enciklopēdija 10-sējumos, ko izdos 80. gadu pirmajā pusē. Ģeogrāfijas un ģeoloģijas cikla daļa (kopā ar ilustratīvo materiālu) būs 15 % no kopējā apjoma (1200 autorloksņu). Atšķirībā no PZT, šajā izdevumā būs arī daudz ģeogrāfijas un ģeoloģijas jēdzien un terminu skaidrojumu, zinātnieku un ceļotāju biogrāfijas, raksti par organizācijām, iestādēm un zinātniskajiem izdevumiem, kā arī raksti par ģeogrāfisko ekspedīciju kugiem. Jautājumu loka paplašināšana izvirza, protams, jaunas prasības leksikogrāfiskajam darbam. Vistuvākajā laikā būtu jāpabeidz Ekonomģeogrāfijas terminu vārdnīcas rediģēšana, ko veic GER. Ģeoloģijas terminoloģijas apakškomisijai, kas apspriež ģeoloģijas terminus kopš 1975.gada novembra, visu materiālu rediģēšanai vajadzētu nodot 1980.gadā. Neskatoties uz to, ka LPE

būs arī terminu skaidrojumi, vistuvākajā laikā jāieplāno ģeogrāfijas un ģeoloģijas terminu skaidrojošās vārdnīcas, kuras būtu vēlams gatavot pat paralēli LPE sagatavošanai. ZA Terminoloģijas komisijai būtu nepieciešams arī stimulēt un atbalstīt Vienotās terminu kartotēkas izveidi. Šāda kartotēka varētu tapt un glabāties Galvenajā enciklopēdiju redakcijā.

Raksta nobeigumā jāatzīmē, ka enciklopēdisti ļoti izjutuši un izjūt arī pašreiz nepieciešamību pēc jaunas Pareizrakstības vārdnīcas, bez kuras pat nebūtu iedomājama enciklopēdisko izdevumu sagatavošana.

Secinājumi

1. Viens no enciklopēdisko izdevumu sagatavošanas nozīmīgākajiem priekšnoteikumiem ir teicami nostādīts leksikogrāfiskais darbs.
2. Enciklopēdisko izdevumu sagatavošana, savukārt, ir ļoti spēcīgs stimuls leksikogrāfiskā darba intensifikācijai un izvērsīšanai plašumā.
3. Republikā nepieciešams orgāns, kas plānotu visu enciklopēdisko izdevumu un vārdnīcu sinhronizētu sagatavošanu un izdošanu 10 - 20 gadu periodam. Šāds orgāns varētu būt IFSR ZA Enciklopēdiju un vārdnīcu zinātniskā padome.
4. Latviešu padomju enciklopēdijas ģeogrāfijas un ģeoloģijas cikla nodrošinājums ar leksikogrāfisko materiālu LPE sagatavošanas sākumposmā ir vērtējams kā optimāls.

Literatūra

1. Берклавс Г. Ви́сас зemes un tautas - vienkop. - Cīņa, 1979, 25.febr.
2. Kalinka L. Esiet pazīstami: enciklopēdiskais rādītājs. - Padomju Jaunatne, 1971, 6.jūn.
3. Kalniņš A., Karaļuns V., Sprigis K., Stradiņš J., Sudrabkalns J. Pirms latviešu padomju enciklopēdija. - LPSR ZA Vēstis, 1972, 2.
4. Raškevics A. Padomju Latvijas enciklopēdija. - Padomju Latvijas Komunisti, 1970, 9.
5. Samsons V. 13 tūkstoš rakstu par Padomju Latviju. - Padomju Latvijas Komunisti, 1967, 8.
6. Top LPE - pirmā universālā. Saruna ar I. Biektišu. - Horizonts, 1978, 21.
7. Trīs sarunas par ļoti vajadzīgu grāmatu. Saruna ar M. Gruduli, K. Āronu, un A. Pāvuli. - Padomju Latvijas Sieviete, 1973, 10.
8. Ziemeļis S. Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas otrais sējums. - Padomju Latvijas Komunisti, 1969, 8.
9. Берклавс Г. Из опыта подготовки географического словаря "Страны и народы мира". (Рукопись).
10. Пурин В. География в Латвийской энциклопедии. - Известия АН СССР. Серия географическая, 1973, 1.

Резюме

Г. Берклав

Главная редакция энциклопедий
Научная редакция географии.

Географические и геологические циклы в энциклопедических изданиях Советской Латвии и обеспечение топонимическими, этнонимическими и терминологическими нормативными материалами.

В Советской Латвии подготовлены и изданы четыре энциклопедических издания: Сельскохозяйственная (1962-1971, 4 тома), Латвийская Малая (1967-1972, 3 тома и указатель), Популярная медицинская (1975, 1 том) и географический словарь "Страны и народы мира" (1978, однотомник). Географический словарь почти полностью посвящен географии, в Малой энциклопедии география и геология занимают примерно 15%, в Сельскохозяйственной энциклопедии - 7%, в Медицинской только отдельные статьи связаны с географией. Географические и геологические циклы названных энциклопедических изданий при их подготовке только частично были обеспечены лексикографическими нормативными материалами. Приступая к подготовке Латвийской советской энциклопедии (10 томов, 1200 авторских листов), в которой доля географии и геологии составит 15% всего объема, выдвигаются новые требования к лексикографической работе в республике. В ближайшее время следует закончить подготовку терминологических словарей экономической географии и геологии и приступить к подготовке толковых словарей. Созрела необходимость подготовить единую картотеку терминов, а также издать новый словарь превосписания. В республике следовало бы создать координационный орган при АН Латвийской ССР для пленирования подготовки энциклопедических изданий и словарей.

V. Dambē

LPSR ZA Andreja Upīša
Valodas un literatūras
institāts

LATVIJAS PSR VIETVĀRDI AR alksn-, elksn-.

Toponīmu un hidronīmu pamatā bieži mēdz būt sugas vārdi jeb apellatīvi. Reizēm gan tie laika gaitā var būt kļuvuši nesaprotami. Jaunāki vietvārdi var būt radušies arī no uzvārdiem, bet tādas feudāliem pakļautie latviešu zemnieki dabūja tikai pagājušā gadsimta divdesmitajos gados, turklāt bieži no māju vārdiem vai no kādiem sugas vārdiem. Par dažiem mūsdienu vietvārdiem jau ir ziņas kopš 13. gadsimta.

Latvija bagāta ar kokiem, krūmiem un mežiem. Tie atainojas arī vietvārdos. Visbiežāk sastopamais koku vārds ir liepa, kas līdz 1970. gadam registrēta ap 650 vietvārdos. Ap 460 vietvārdu pamatā ir bērzs, gandrīz tikpat daudz (450) vietvārdos ir ozols. Vārds alksnis, ko izloksnēs Latvijas vidienē un austrumu daļā pazīst arī kā eksnī, atrodams tikai kādos 250 vietvārdos, kaut alkšņi ir plaši izplatīti un ātri pārgem neapstrādātus zemes gabalus.

Ir vairāki viedokļi par to, kas ierosinājis kādu vietu vai objektu nosaukt kādas reālijas vārdā. Autore pievienojas Maskavas toponimista, onomāstikas speciālista V.A. Ņikonova uzskatam, ka nosaukuma ierosinātājs ir bijis reālijas raksturīgums attiecīgajā vidē, bet ne tās biežums. Reizēm šī raksturīgā reālija ir vēl saglabājusies līdz mūsu dienām, bet bieži tās vairs nav.

Tā arī, ja toponīmā vai hidronīmā saskatām alksni vai elksni, attiecīgajā vietā tādu koku vai krūmu var arī nebūt. Rucavā, piemēram, par māju vārdu Alkšņi sacīts: "Kur tagad māja, bijūši tikai alkšņi. Mājas uzcēlēja tos nocirtis un māju nosaucis par Alkšņiem". Elkšņu plavai Sērmūkšos vietvārda uzrakstītājs devis šādu paskaidrojumu: "Agrāk tur bijuši pieauguši elkšņi. Vēl tagad plavā celmi."

Koku un krūmu nosaukums alkšņi latviešiem tātad pazīstams 2 variantos - alkšņi un elkšņi. Skapas a un e vārda sākumā, kā liekas, ir latviešu senču - bijušo cilšu, t.i., kuršu, zemgaļu, sēļu un letgaļu jeb latgaļu valodu īpatnību sekas. Šai parādībai pamatā var būt fonētiskā atšķirība senindoeiropiešu valodas atsevišķās dialektu grupās, kas turpinās vēl tagad mūsdienu valodās, piemēram, krievu, čehu, poļu radniecisko alkšņa vārdu sākumā o - resp. a - (dialektos arī e-), bulgāru, slovaku, slovēņu (dialektos arī o- resp. a-), vācu valodā e-. Mūsu tuvākajā radū, t.i., lietuvju valodā, alksni sauc tāpat kā latviešu literārajā valodā - alksnis, reti-elksnis. Vietvārdos vārda sākumā reti sastopams e-.

Kā redzams kartē (krājuma beigās), Kurzemē un Zemgalē ir vietvārdi ar alksn- saknē, t.i., teritorijās, kur kādreiz dzīvojuši kurši un zemgaļi. Tādi vietvārdi ir arī plašā Vidzemes ziemeļu daļā, kur, kā domājams, kādreiz bijuši senie letgaļi jeb latgaļi, bet kur ieplūduši arī senie zemgaļi un kurši. Zemgales austrumos un kādreizējā sēļu zemē Sēlijā jeb Augškurzemē, piemēram, Stučkas, Jēkabpils rajonos un Daugavpils rajona dienvidu daļā sastopami vietvārdi ar elksn- saknē. Tādi ir arī Vidzemes dienvidos - Ogres rajonā, un austrumos - ap

Aiviekstes baseinu, kur runā sēliskajās izlokanēs, un vietām Latgalē, kur dzīvojuši senie letgaļi jeb latgaļi.

Toponīmi un hidronīmi ar alksn- un elksn-, kuru semantika jeb nozīme skaidrā, Latvijas vietvārdos parādās vairākos gramatiskos tipos. Pie raksturīgākiem minami, piemēram, vārdkopas un salikteni daudzskaitļa genitīva formā- alkšņu-, elkšņu-. Starp registrētiem vārdiem tādu ir ap 32 %, bet patiesībā to skaits var būt daudz lielāks, jo vietvārdu vākšanas sākumā ilgi nerakstīja visu objektu nosaukumus, kas līdzīgi un atbilst parastiem sugas vārdiem, bet tikai pa retam. Tā, ja Alkšņu plava registrēta kādās mājās, citās to tuvumā vairs tādu nosaukumu neregistrēja. Arī, ja kādā vietā registrēja tādu Alkšņu plavu, nepierakstīja vairs turpat sastopamos citu reāliju nosaukumus ar alkšņu-, piemēram, Alkšņu bedri, Alkšņu ceļu, Alkšņu kalniņu, Alkšņu mežu u. tml.

Daži piemēri ar alkšņu-: Alkšņu krogs (Aizupē), Alkšņu lāma (lāma un plava Stendē), Alkšņu strauts (Matkulē) u. c. Kurzemē; Alkšņu ceļš (Naudīte), Alkšņu ellipse (izbijusi māja Gludā), Alkšņu rags (meža Dūkstē) u. c. Zemgalē; Alkšņu bedrē- (Lugažos), Alkšņu kalns (Grundzālē), Alkšņu laipas (Kauguros) u. c. Vidzemē.

Vietvārdi ar elkšņu-, piemēram: Elkšņu grava (Kālnempjos), Elkšņu kalniņš (Vecpiebalgā), Elkšņu Siljēni (mājas Bebroš), Elkšņu tīrums (Lēdmanē) u. c. Vidzemē; Elkšņu dīķis un Elkšņu ieleja (Sunākstē), Elkšņu ciema padome u. c. Sēlijā; Elkšņu

ceļš (Maltā), Elkšņu sola (pļava Nīcgalē), Elkšņu siliņš (Aiviekstē) u.c. Latgalē.

Starp registrētiem toponīmiem un hidronīmiem tādā pašā skaitā kā daudzskaitļa genitīva tipā, t.i. 32%, ir vietvārdi daudzskaitļa nominatīva formā- Alkšņi, Elkšņi. Istenībā šādu vārdu gan, laikiem, ir mazāk nekā vietvārdu daudzskaitļa genitīva formā, jo šā tipa vietvārdi ir registrēti pilnīgāki, tāpēc ka vācot vismaz ir pierakstīti visi apdzīvoto vietu nosaukumi, kaut arī var būt nepierakstīti krūmu vai mežu nosaukumi. Visvairāk ir šā tipa apdzīvotu vietu, galvenokārt, māju vārdi, piemēram, Alkšņi Asītē, Kalētos, Saldū u.c. Kurzemē; Bērzē, Džūkātē, Gludā u.c. Zemgalē, Allažos, Rauzā, Salā u.c. Vidzemē.

Vietvārdā Elkšņi sauc, piemēram, mājas Jumprajā, Lielvārdē, Skrīveros, mežu Lēdmanē, gravu Kalncempjos u.c. Vidzemē, centru Jēkabpils rajonā, mājas Bārbelē, Bebreņē, Taurkalnē, bijušo muižu Skrūdalienā Zemgales austrumos un Sēlijā, ciemus Dricēnos, Makšēnos, Vārkavā u.c. Latgalē. Pildā (Latgalē) ir atrasts fonētisks variants māju un meža vārdā- Elekšņi. Stāsta, ka šai mežā esot audzis daudz alkšņu. Vēl tagad šai mežā aug alkšņi, kā apliecina turienes pazinējs valodnieks A. Breidaks.

Ap 20 % starp registrētiem vietu nosaukumiem ir saliktoju tips, kur vārds alksnis, elksnis ir daudzskaitļa genitīva formā bez galotnes. Tie sastopami it īpaši Ēiemeskurzemē - lībiskajās izloksnēs, kur mēdz atnest īsos galazilbju patskaņus, piemēram, Alkšņliekan (pļava Gudeniekos), Alkšņprags (Rendā) u.c., kā arī bez ņ skaņas vārda saknē- Alkšņpurs (Strazdē), Alkšņstrauts (Pastendē), Alkšņvalks (Ugālē) u.c. Atrodami arī daži citi fonētiskie varianti, piemēram, Alkšņpavots (Sarkanmuižā), Alkšņ -

bogs (izrunā ar no ;ganības Ugālē) u.c. Reizēm arī Vidzemē ir sastopami šā tipa vietvārdi, piemēram, Alkšņupe Cīrgalos, Trapeņē, mājas Alkšņupji Jaungulbenē, Mēri, Palsmanē u.c. Zemgalē šāda tipa vietvārdi reti, jo tur parasti lieto vārdkopas, ar pirmā komponenta nesaisināto genitīva formu. Var minēt šeit Vādakstes pieteku Alkšņupīti.

Vidzemē un Sēlijā rodami saliktiepi ar elkšņ- pirmajā daļā, piemēram, Elkšņavotene (pļava Ērgļos), Elkšņupe (Lejasciemā), Elkšņupji (mājas Saikava), Elkšņaudzi (mājas Rankā) u.c. Vidzemē, Elkšņaru kalniņš (Mazsalvē), Elkšņup(it)e (upīte un ieleja Sunāktē), Elkšņupji (mājas Viesītē) u.c. Sēlijā.

Īdudz mazāk, tikai 8 %, ir vietvārdu vienskaitļa nominatīva formā - alksnis, elksnis. Vārdā Alksnis sauc mājas Kurzemē un Rietumvidzemē, arī tālāk uz austrumiem, kā lībiskajās, tā kuršiskajās un vidus vai pārejas izloksnēs, piemēram, Libagos, Nicā, Rucavā - Kurzemē, Augstrozē, Mangulōs, Mazsalacā, Puikulē, Smiltēnē - Vidzemē. Jaunākā laikā tomēr arī šais apvidos, kur senāk māju nosaukumus lietoja vienskaitļa formās, aizvien biežāk sāk ieviesties daudzskaitļa formas. Variants Elkenis pagaidām zināms tikai pļavas nosaukumā Lielvārdē.

Apmēram tikpat daudz vietvārdu kā vienskaitļa nominatīva formā ir registrēti vienskaitļa genitīva formā vārdkopās un saliktiepos, piemēram, Alkšņa ciems (17. gadsimtā Liepājā), Alkšņa pļava, Alkšņa strauts šur tur Kurzemē, Alkšņa rags (purvs Bērzē), Alkšņaragi (mājas Zebrenē) - Zemgalē, Alkšņavadzis (Mājas Palsmanē) - Vidzemē.

Attiecīgā tipa vietvārdi, kam pamatā vārds elksnis, registrēti, piemēram, šādi: Elkšņa kalns (Liezērē), Elkšņa līcis, Elkšņa pļava

u.c. šur tur Vidzemē, Elkšņa grāvis (Aknīstē), Elkšņa kalniņš (Mazzalvē), Elkšņa krogs (Sēlpilī) u.c. Sēlijā.

Šo apskatīto vietvārdu grupu pamatā, bez šaubām, ir reālija alksnis jeb elksnis, t.i., koka vai krūma nosaukums, reti personvārds. Citādi ir tad, ja vietvārda pamatā ir alksna, kam ir zināmas divas nozīmes: 1) alkšņu mežs vai alkšņu krūmājs resp. alksnājs, kā arī ar alkšpiem apaugusi vieta; 2) alksna jeb aluksna ir staigana, purvainā, mūklaina vieta. Vietvārdu, kas darināti no vārda Alksna, ir registrēts vairāk par pussimtu. Šādi vietvārdi ir atrodamī galvenokārt Vidzemē, Sēlijā un Latgalē. Tā vārds Alksna jeb fonētiskajos variantos Olksna, Aluksna Vidzemē lielāko tiesu sauc pļavas, piemēram, Adulienā, Cesvainē, Mālpū, Vecgulbenē u.c., reizēm ganības, piemēram, Stāmerienē. Alksnas grāvis ir Liezērē. Tāpat arī Sēlijā sauc pļavas, piemēram, Aknīstē, Biržos, Dignājā (šeit arī tā sauc kādu avotainu vietu un ir arī Alksnas līcis), Neretā, Rubepos, Susējā u.c. Tādi vietvārdi ir arī Latgalē, bet tā nosaukti arī citi objekti, piemēram, viensēta (Barkavā), apdzīvota vieta (Kalupē), ezers (Krāslavā), grāvis (Nīcgalē) u.c. Kurzemē tikai Pastendē ir registrēta leja Alksna.

Radniecisks ir vietvārds e-celma formā- Alksne. Tā sauc pļavu Krustpīlī, Lielmēmelē un Sērenē, ganības Sunāketē.

Reti ir sastopami vietvārdi, kuru pamatā Elksna jeb Elksne. Ir registrēta pļava Elksna Taurkalnē un Mazzalvē, Elksnes pļava Kurmenē, pļava Elksnas Birzgalē, pļava Elksne Jumpravā.

Pēc vērojumiem vedas domāt, ka "alksnas" vietvārdu nozīme retāk saistāma ar kokiem vai krūmiem, bet galvenokārt ar slapju, mūklainu vietu. Turpretim vietvārdam Elksna, Elksne,

spriežot pēc vācēju pierakstiem, pamatā ir koku vai krūmu jēdzieni.

Ir arī ar dažādām izskaņām atvasināti vietvārdi. Izskaņas -itis, -īte, -īši, -ītes piešķir vārdiem pamazinājuma vai mīlinājuma nokrasu. Tādi vietvārdi ir ,piemēram, Alksnītis (mājas Bilskā), Alksniši (apdzīvota vieta Rudzētos, ciems Preiļos), Elksniši (mājas Mengelē, Vecgulbenē, Lubānā, ganības Taurkalnē), Dīžalksnīte un Mazalksnīte (salas Usmas ezerā), Alksnītes (krūmi Līvos) u.c. Izskaņa -ājs, -āja izsaka, ka attiecīgajā vietā vai tās tuvumā aug vai auguši alkšņi, piemēram, Alksnāja (ganības Edolē, meža Džukstē, pļava Iecavē, Slampē), Alksnāja (pļava Jumurdā). Ziemeļkurzemē piedēkļa -āj- vietā mēdz būt arī -ēj-, piemēram, Alksnējpļava (Mērsragā) u.c. Īpaši Kurzemē un Zemgalē ir bieži izplatīta izskaņa -ene, kas arī raksturo attiecīgo vietu, šai gadījumā saista to ar alkšņiem, piemēram, Alksnene (meža Čodē, pļava Aizupē, Anneniekos, Bikatos, Blīdenē, Pūrē, Raņķos, Skrundā, Talsos u.c.).

Sakne alksn-, elksn- mēdz būt savienota arī ar dažām citām izskaņām, piemēram, ar -iens- Alksniens (pļava Gudeniekos), -nieki - Alksnenieki (mājas Salgalē), -ipi - Alksniņi (mājas Lībagos, Talsos) u.c. Kurzemē un Zemgalē, bet ar -ainis, piemēram, Alksnainis (ganības Rankā), -enica, piemēram, Alksnenicas pļava (Pededzē) u.c. Vidzemē. Latgalē sastopami atvasinājumi arī ar -ava, piemēram, mājas Elksņava (Balvos), ar -eica jeb -ica, piemēram, Elksņeica jeb Elksņica u.c. Sēlijā bieži ir izskaņa -iški, piemēram, Elksniški (mājas Demenē) u.c.

Ar vārdiem alksnis, elksnis ir vietvārdi arī saliktoņu formā, piemēram, ar melns, un glabā īpaša koka - melnalkšņa nozīmi.

Tādi vietvārdi ir lielāko tiesu Vidzemē, piemēram, Melnalksnis (mājas Mārupē), Melnalkšņi (mājas Bejā), Mellalksnis (mājas Mazsalacā), Mellalkšņi (pļava Sēļos, Vaidavā), Mellalkšņu tēices (Bīriņos), Melnelknis (tīrums Ikšķilē) u.c. Daži šādi vietvārdi registrēti arī Zemgalē, piemēram, Melnalkšņa ezers (Grenčos), Melnalkšņa lāma (Islīvē), Melnalkšņi (mājas Pētertālē). u.c.

Daži salikteņi ir ar aiz-, piemēram, Aizelknis (bijusi straume Daugavā pie Pļaviņām), ar liel- un maz-, yec- un jaun-, piemēram, Lielalkšņi un Mazalkšņi, Vecalkšņi un Jaunalkšņi u.c.

Atrodami arī tādi salikteņi, kuros apellatīvu alksnis vai alksna var atrast tikai pēc valodnieku analīzes. Tāds, piemēram, ir vārds Alsunga, kas 1229. gada senrakstos rakstīts "Aliswanges". Tā pirmajā daļā valodnieks akadēmiķis J. Endzelīns saskatījis kursisko alkšņa vārdu, kas būtu bijis tuvs senprūšu vārdam aliskan, un otrā daļā yanga, kas kursiskajās izloksnēs pazīstams ar nozīmi "zema, slapja pļava ar augstu zāli" vai arī "pļava pie upes". Alsungas ģeogrāfiskā vide var balstīt šādu nosaukuma skaidrojumu.

Pilnētas nosaukumā Alūksne, upju vārdos Alūksne, Alūksnīte, Alūksnīca, Alokste, ezera nosaukumā Alūkssts, dažos māju vārdos, piemēram, Alūksti (Rundālē, Svitenē) u.c. var saskatīt sugas vārda alksna otro nozīmi, t.i., ūdeņu, staignas vietas nozīmi. Pie Alūksnes, kā zināms, ir staignas vietas.

Secinājums. Latvijas PSR teritorijā ir diezgan daudz toponīmu un hidronīmu, kuri saknē ir alkan- jeb elkan-. Tie iedalāmi vairākos gramatiskos tipos, starp kuriem visbiežāk sastopamais ir daudzskaitļa ģenitīva un nominatīva formā.

Visumā visu šo vietvārdu semantika jeb nozīme ir skaidra, t.i., tō pamatā krūma jeb koka vārds - alksnis, elksnis. Tomēr ir arī gadījumi, kad gluži droši nozīmi nevaram noteikt, tāpēc ka apellatīvs alksna ir zināms ar vairākām nozīmēm.

Ka alksni vietām sauc par elksni, skaidrojums, varbūt, ir neklējams kādreizējo latviešu senču, t.i., seno cilšu valodas īpatnības.

Резюме

В. Дамбе

Институт языка и литературы
АН Латвийской ССР

Топонимы Латвийской ССР с alksn-, elksn-

В статье рассмотрены топонимы и гидронимы Латвийской ССР с компонентами alksn-, elksn-, в основе которых содержатся имена нарицательные alksnis или elksnis - "ольха". Показаны грамматические типы, т.е. формы alksnu-, elksnu-, alk-
sni, elkāni, alkān-, elkān-, alksnis, elksnis, alkāna-, elkāna-, частота этих типов и местонахождения соответствующих топонимов и гидронимов.

Рассмотрены также топонимы и гидронимы, в основе которых содержится alksna, т.е. эпитетив, который имеет два значения - 1) ольховый лес или кустарник, с ольшаником заросшее место, и 2) низкое, болотистое место, особенно в лесу. Среди подобных названий встречаются главным образом гидронимы и названия лугов.

Топонимы и гидронимы, в основе которых alksnis, elksnis, семантически ясны, а если в основе встречается alksna, не всегда можно точно определить их семантику.

Бывают и некоторые этимологически и семантически непрозрачные топонимы и гидронимы, этимологию которых может определить только специалист-языковед. Так, например, название городского поселка Alsunga Я.Эндзелин связывает со словом alksnis в куршском варианте "ольха", а название города Aluksne и речек Aluksne, Aluksnīte и т.п. со вторым значением эпитетива alksna - "топкое болотистое место".

Z. Megne

P. Stučkas LVU Ģeogrāfijas
fakultāte.

UPJU NOSAUKUMI ENGURES EZERA BASEINĀ

Rakstā izmantoti upju nosaukumi, kas savākti 1976., 1977. un 1978. g. ekspedīciju laikā. 1978. g. ekspedīcijā precizēti iepriekšējos gados iegūtie nosaukumi. Turienes iedzīvotāji (g. k. zvejnieki, mežsargi) iztaujāti pēc vietvārdu krājumos un citos materiālos atrodamajiem upju nosaukumiem (4., 11., 12., 13., 19., 22.). Ziņas iegūtas arī no Piejūras MSP¹⁾ darbiniekiem.

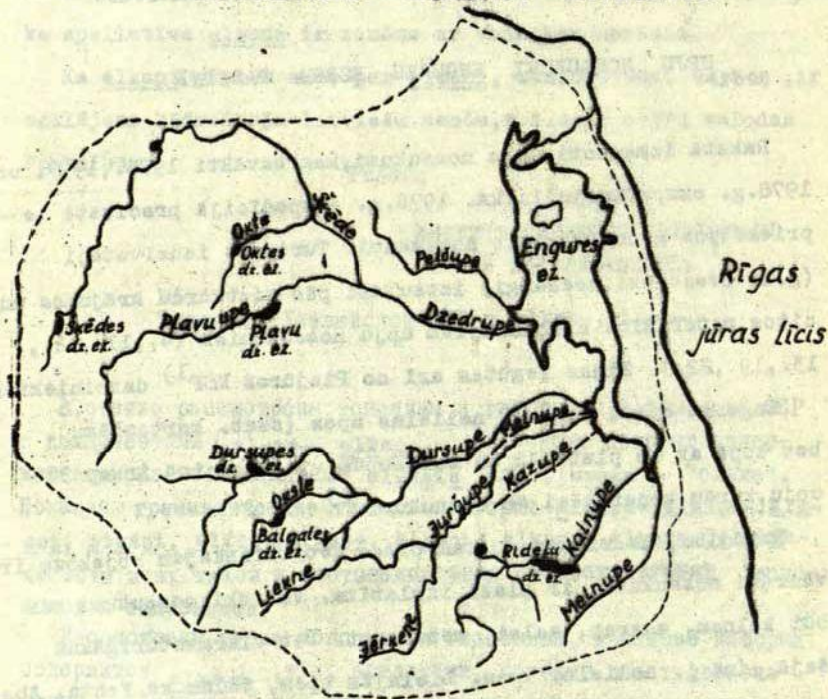
Engures ezerā ietek 8 nelielas upes (skat. kartoshēmu), bet kopā ar to pietekām un satekupēm visā baseinā ir ap 20 upju, kurām konstatēti 48 nosaukumi.²⁾

Parādība, ka vienam un tam pašam ģeogrāfiskajam objektam ir vairāki nosaukumi, ir plaši izplatīta. Vairāki nosaukumi var būt kalnam, ezeram, salai, mežam utt. Bet vieraksturīgākās šajā ziņā ir nelielās upes. Lielajām upēm, tādām kā Venta, Abava, Imula, kurām ir saglabājušies to senākie nosaukumi un kurās bija pazīstamas plašākā teritorijā, parasti ir viens nosaukums. Mazākām upēm laika gaitā nereti radušies vairāki nosaukumi, kas šī apvidus nepazīnējam var radīt ilūziju, ka upju ir

1) Meliorācijas sistēmu pārvalde.

2) Nevar apgalvot, ka ekspedīcijas laikā ir iegūti visi nosaukumi. Iespējams, ka dažus senākos un mazāk lietotos nosaukumus mūsdienās vairs nezina.

ENGURES EZERA BASEINS

Kartoshēma

daudz vairāk nekā patiesībā. Tā, piemēram, 28 km garajai Dursupei pazīstami un tautā lietoti 6 nosaukumi, no kuriem Dursupe ir senākais. Rakstos tas minēts jau 13.gs. un esot devis nosaukumu Dursupes muižai (22.) Vārds Dursupe attiecināms uz upi visā tās garumā. Tas ir visizplatītākais un oficiālos rakstos lietotais nosaukums (2.,4.,7.6089.lpp.,8.7530.lpp.,11.418.lpp.,13.747.lpp.,19.,22.).

Rakstā par Talsu novada vietvārdiem J.Endzelīns norāda, ka nosaukums Dursupe var būt saīsinājums no Dūras, Dūres, Duras, Dures upes (22.165.lpp.). Starp vārda dūre otro nozīmi un vārdu durba Endzelīns liek vienlīdzības zīmi. Bet durba, durbe Sasmaka apzīmē plaudim līdzīgu zivi (Abramis ballerus) (15.519.,529.lpp.). Nosaukuma varianti duore un dūre raksturīgi Ziemeļkurzemei, kur duore, dūre ³⁾ < durbe (zūdot līdzskanī b aiz r). Leišu valodā durslenti, dursnoti vietēja nozīme ir 'lēni tecēt' (20., 198.lpp.). Dursupes lejteces posmā, kur tā nonāk Piejūras zemienē, upes tecējums ir lēns. Apkārtējie iedzīvotāji upi sauc arī to māju vārdā, kurām tā tek garām. Tā radušies nosaukumi Buoles upe, Jeidas upe, Kažupe, Skujupe, Spilvas upe jeb Spilva. Tie atrodami (19.), bet nosaukums Spilva arī (22.).

Daudz pārpratumu literatūrā un kartēs saistās ar Kazupes jeb Kazes upes nosaukumu. Rakstos atrodamas ziņas, ka Kazes upe jeb Kazupe rodas, Liekņai satekot ar Jērķeni (13.747.lpp., 22.), bet, iztaujājot Engures mežniecības ilggadējus darbiniekus, noskaidrojās, ka, Liekņai un Jērķenei satekot, rodas Jurgupe. (Skat. kartoshēmu). T. sauc arī par Bērgupi (no māju vārda

3) radies no

"Bērgi") un reizēm par Liekņu (8.7530.lpp.). Kazupe esot ietecējusi Engures ezerā apmēram 400 m uz D no Jurgupes. Senos laikos Kazupe bijusi pat kugojama. Attīstoties lauksaimniecībai, upe pakāpeniski aizbērtā ar zemi un pašlaik vairs neeksistē. Iespējams, ka vārdi Kazupe un Kazes upe saistīti ar zivs nosaukumu kaza jeb kaze (*Pelecus cultratus* L.). Tā ir karpu dzimtas zivs 25 - 35 cm gara, krāsā līdzīga silķei. Sastopama Baltijas jūrā, "no kuras masām dodas upēs. Latvijas ūdeņos parēta, tomēr zvejojot arvien tiek izvilkti, piem., Balt-ezerā. Zvejas vērtība niecīga" (9.16387.lpp.). B.Laumane uzskata, ka "nosaukums kaza varēja rasties ar vārda nozīmes pārnesumu, kam pamatā bijusi šīs zivs straujā daba: tā ātri peld un mēdz izlēkt arī ūdens virspusē" (14.110.lpp.).

Upēi, uz kuras izveidots Rideļu dzirnavu ezers, arī ir vairāki nosaukumi. Tās augšteci sauc par Jāņupi, bet posmu augšpus dzirnavu ezera - par Plaušupi (pie upes ir mājas "Plaušas" jeb "Plauši" (4.,19.)). J.Endzelins raksta, ka Sasmakā vārds plausis lietots ar nozīmi 'plaudis'; plausis < plautis dsk. formas plauši (17. 327.lpp.). Iespējams, ka Plauš-upes vārda pamatā ir zivs nosaukums plausis vai dsk. forma plauši. Par Engures ezeru ir ziņas, ka tajā dzīvojuši plauži (21.8.lpp.).

Lejpus dzirnavu ezeram upēi ir vairāki nosaukumi: Kalnupe // Rideļupe // ⁴⁾ Čukņupe. Engures mežniecības ilggadējs darbinieks Ē.Ōšnieks pastāstīja, ka upes lejtece par Rideļupi sāka saukt pēc tā, kad uzbūvētas Rideļu dzirnavas, kas, savukārt,

4) Šāda zīme likta starp diviem nosaukumiem, ja tie attiecināmi uz vienu un to pašu upes posmu.

nosaukumu ieguvušas no Rideļu muižas. Ceļa malā uzkalnā pie Rideļu dzirnavām atradies Rideļu krogs. Kad krogu likvidēja, māju nosauca par Kalnupēm. No tā laika upe leļpus Rideļu dzirnavām sāka saukt par Kalnupi. Lai arī šis nosaukums ir pats jaunākais, tomēr pēdējā laikā oficiālos rakstos visplašāk lietots un labskanīgs (8.7530.lpp.,13.747.lpp.).Tāpēc būtu saglabājams. Upes lejtece agrāk saukta arī par Čuknupi (tek gar Čukņu mājām).Tagad šis nosaukums tikpat kā aizmirsts. Nosaukumi Kalnups,Rideļupe un laikam arī Čuknups radušies no apdzīvotu vietu vārdiem.Iespējams, ka tieši nosaukums Plaušupe, kas literatūrā lietots maz (19.), ir senākais upes nosaukums.

Engures ezerā ietek divas Melnupītes.Viens - ezera D galā. Šis upes augšteci sauc par Čiekurupi (no māju vārda "Čiekuri). Otra Melnupīte ietek Engures ezerā (1 km uz D no Dursupes , tās krastā uzcelta ja⁵⁾ "Melnupītes". Tagad šī upe ir ļoti izsīkusī.

Engures ezera baseinā ir vēl trešā Melnupīte, kas ietek no Diemestezera - tāpēc to sauc arī par Diemestgrāvi - un ietek Pļavu upē pie Grīvām (mā)⁶⁾. Šai upītei biežāk lieto formu Mellupīte nevis Melnupīte.

Daudz nosaukumu ir Dziedrupes satekupēm Šķēdei un Pļavu upei. Pēdējā savu nosaukumu laikam ieguvusi no pļavām, kas atrodas abos tās krastos, jo upe tek pa platu ieleju. Pļavu upes sākums ir Nurmīžupe, ko sauc arī par Pļavu grāvi. Tas ietek

5)jaunsaimecība

6) māja

Nurmuižas dzirnavu ezerā. Upi, kas iztek no dzirnavu ezera, sauc par Pļavu upi vai Leņģupi ("Meņģi", mājas augšpus upes ietekas Pļavu ezerā). Leņģus Pļavu dzirnavu ezera pie "Grīvām" (mājas netālu no satekas ar Šķēdi) upi sauc par Grīvu // Grīvupi. Te upei abās pusēs ir pauguri, ko sauc par Grīvkalniem un pļavas ar nosaukumu Grīvplavas. Apmēram tajā pašā posmā pie "Jādekšām" (mžs)⁷⁾ upi sauc arī par Jādekšu // Jādekšupi.

Engures ezera baseinā visgarākā upe ir Šķēde, un tai arī ir visvairāk nosaukumi. Posmā līdz Šķēdes dzirnavu ezeram upei ir divi nosaukumi : Uodre⁸⁾ un Nastupīte. Nosaukums Uodre laikam saistās ar Uodres muižas vārdu (upe iztek no Uodres meža). Ipatnēji ir tas, ka vārdu Uodre attiecina arī uz pašu upes lejteci (saka, ka satek Uodres upe ar Grīvu un rodas Dzēdrupe). Nav dzirdēts, ka par Uodri sauktu upes vidusteci. Nosaukums Nastupīte saistās ar šādu nostāstu : Zemnieks ar zirgu braucis mājās no Talsiem. Braucot pāri Uodres upītes tiltam, vezumā iekritusi liela nasta. Zirgs to nav varējis pavilkt. Tad zemnieks sācis skaitīt lūgšanās, plkst. 12⁰⁰ nodziedājis gailis, un vezums kļuvis viegls. Vezumā esot bijis velns. Kopš tā laika apkārtējie iedzīvotāji tiltu nosaukuši par Nasttiltu, bet upi - par Nastupīti. Mūsdienās šo nosaukumu

7) mežsargmāja

8) Literatūrā šis nosaukums sastopams kā Odre. Forma Uodre lietota, lai divskani "uo" atšķirtu no patskaņa "o", kam ir atšķirīga izruna.

praktiski nelieto, bet veci cilvēki vēl atceras. Posmā no Šķēdes dzirnavu ezera līdz Vandzenei upe tek pa samērā blīvi apdzīvotu teritoriju. Te tās krastos bieži sastopamas viensētas. Šajā posmā upi parasti sauc to māju vārdā, kurām tā tek garām. Tā radušies nosaukumi Elpupe, Kalvetnieku upe, Dandaru upe, Vandzenes upe (Vandzene, ap⁹⁾), Ličupe, Gartiltupe. Lejpus Vandzenes (ap) upe tek pa mežainu apvidu. Tāpēc šai posmā tai ir tikai viens nosaukums - Žurnika (no mās "Žurnikas"). No šī plašā nosaukuma kļūsta upes apsināšanai vairāk lieto nosaukumu Šķēde jeb Šķēdes upe. Tas arī ieviesies oficiālos rakstos (10. 29461.lpp., 12.302.lpp., 19., 22.). Dažkārt kartēs par Šķēdi nepareizi tiek dēvēta upe, kas ietek Rīgas jūras līcī pie Upesgrīvas. Patiesībā tā ir Grīvas upe. Šāda neatbilstība radusies tāpēc, ka posmā starp Vandzeni un Uguņciemu Šķēdes un Grīvas gultnes pieiet ļoti tuvu viena otrai. Ir bijuši gadījumi, kad ūdens no Šķēdes plūdis pāri uz Grīvu. Kādreiz ir domāts ar grāvi savienot abas upes, ievadot Šķēdes sugāteces ūdeņus Grīvā.

Šķēdes un Pļavu upes koptekupei ir tikai viens nosaukums - Dzēdrupe. J. Endzelīns par tā izcelsmi raksta "Dzēdrupe varētu būt dzēdra-dzēstrā upe" (22.165.lpp.). Tā kā upe lēni plūst pa mežainu un purvainu apvidu, ūdens tajā tiešām ir dzēstrs 'vēss'.

Jauni nosaukumi upēm rodas arī mēdīenās. Piemēram, Pelīupe pirms 5 - 6 gadiem meliorēta un tagad vairāk atgādina grāvi. Šajā sakarībā radies nosaukums Jaunais grāvis. Plašāk tomēr

9) apdzīvota vieta

lieto veco upes nosaukumu, kas būtu jā saglabā.

Apkopojot datus par Engures ezerā baseina upēm, var secināt, ka vairāku nosaukumu rašanās vienai un tai pašai upei veicinājuši šādi apstākļi:

- 1) upes senā nosaukuma aizmiršana (Iespējams, ka senais nosaukums saglabājies Kazupei, Dursupei, Dzedrupei, Melnupītēm);
- 2) tas, ka upe nav liela un nav pazīstama plašā teritorijā. (Pretējā gadījumā daudzie nosaukumi traucētu cilvēkiem saziņāšanos, saimniecisko darbību);
- 3) tas, ka upe tek garām daudzām viensējām un lielākām apdzīvotām vietām, piemēram, Šķēdes atsevišķi posmi, Turpretī upēm, kas tek pa mežainu apvidu, ir mazāk nosaukumu, piemēram, Uoktei jeb Uoktes upei (skat. kartoshēmu).
- 4) upju pārveidošana:
 - a) dzirnavu ezeru ierīkošana (nereti upei lejpus dzirnavu ezera ir cits nosaukums nekā augšpus tā, piemēram, Pļavu upei, Kalnupei);
 - b) meliorācija, piemēram, Pelšupe // Jaunais grāvis;
- 5) upes apkārtnē esošo objektu pārveidošana un pārdēvēšana, piemēram, Kalnupe // Rīdeļupe;
- 6) teiku un nostāstu rašanās par upi, piemēram, Nastupītes nosaukums.

1966. g. 29. novembrī tika pieņemts PSRS Ministru Padomes lēmums par fiziski ģeogrāfisko objektu nosaukšanas un pārdēvēšanas kārtību. Lēmums noteica, ka katrs fiziogeogrāfiskais objekts jāpazīmē ar vienu noteiktu nosaukumu, lai rezultātā izveidotu vienotu ģeogrāfisko nosaukumu sistēmu. Latvijā šo darbu veic P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Ģeogrāfijas

zinātniskās pētniecības sektorā, kur veido Latvijas PSR fiziski ģeogrāfisko nosaukumu kartotēku. Tajā tiek iekļauti visi rakstos atrodamie un tautā lietotie upju u.c. ģeogrāfisku objektu nosaukumi. No daudzjiem upes nosaukumiem turpmākai lietošanai ir jāizvēlas viens. Tādos gadījumos, kad upei ir nosaukums, kas tiek lietots visā tās garumā, kā, piemēram, Dursupei, izvēlēties nav grūti. Ja no vairākiem upes nosaukumiem neviens nav tāds, kas aptvertu upi visā tās garumā, izvēle ir apgrūtināta, piemēram, Kalnupe.

Pāreja uz vienu nosaukumu ir atzinīgi vērtējama tajā ziņā, ka tiks novērsti pārpratumi, ko radīja upes atšķirīgie nosaukumi dažādos literatūras avotos. Negatīvi jāvērtē tas, ka viena nosaukuma ieviešana zināmā mērā sekmēs pārējo aizmiršanu, jo turpmāk tos literatūrā nelietos. Jāņem vērā, ka katram vietvārdam ir sava izziņas vērtība, kaut arī tas mums pirmajā brīdī liekas nesaprotams. Nereti tieši ģeogrāfiskajos nosaukumos ir saglabājušies tādi vārdi, ko valodā kā sugas vārdus vairs nelieto. Tie var atspoguļot apkārtnes fiziski ģeogrāfiskās īpatnības, teritorijā dzīvojušo tautu etnisko piederību u.c. parādības, kas interesē kā ģeogrāfus, tā valodniekus un situ specialitāšu pārstāvjus. Tāpēc ir ļoti svarīgi iegūt pēc iespējas visus tautā un rakstos lietotos ģeogrāfisko objektu nosaukumus, lai viena nosaukuma izvēle būtu pamatotāka un lai saglabātu pārējos nosaukumus.

Literatūra.

1. Dambe V. Nomenklatūras vārdi ūdeņu nosaukumos. - Grām.: Latviešu valodas kultūras jautājumi. R., 1972, 8, 102.-106. lpp.

2. Endzelins J. Latvijas PSR vietvārdi. R., 1956. I daļa, 1. sēj.
425 lpp.
3. Endzelins J. Latvijas PSR vietvārdi. R., 1961. I daļa, 2. sēj.
505 lpp.
4. Endzelins J. Latvijas vietu vārdi. Kurzemes un Latgales
vārdi. R., 1925, 2. 190 lpp.
5. Endzelins J. un Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi
K. Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. R.,
1934-1938, 1. 841 lpp.
5. Endzelins J. un Hauzenberga E. Papildinājumi un labojumi
K. Mūlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. R.,
1938-1946, 2. 824 lpp.
7. Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1928-1929, 3, 6089. lpp.
8. Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1929- 1930, 4, 7530. lpp.
9. Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1933, 9, 16387. lpp.
10. Latviešu konversācijas vārdnīca. R., 1937, 15, 29462. lpp.
11. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1967, 1., 418., 419. lpp.
12. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1968, 2., 218., 302. lpp.
13. Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. R., 1970, 3., 747. lpp.
14. Laumane B. Zivju nosaukumi latviešu valodā. R., 1973, 110. lpp.
15. Mūlenbaha K. un Endzelina J. Latviešu valodas vārdnīca.
R., 1923-1925, 1. 839 lpp.
16. Mūlenbaha K. un Endzelina J. Latviešu valodas vārdnīca.
R., 1925-1927, 2. 908 lpp.
17. Mūlenbaha K. un Endzelina J. Latviešu valodas vārdnīca.
R., 1927-1929, 3. 1167 lpp.
18. Mūlenbaha K. un Endzelina J. Latviešu valodas vārdnīca.
R., 1929- 1932, 4. 894 lpp.
19. Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. I daļa.

Kurzemes vārdi .- Latvijas Universitātes
Raksti, R.,1936, 4,1.-305. lpp.

20. Riteris J. Lietuviški- latviska vārdnīca. R.,1929,198.lpp.
21. Spuriņš Z., Šmits V. Putnu rezervāts. R.,1962,7.-9.lpp.
22. Talsu novads. R., 1935,1. 176 lpp.

Резюме

З.Мегне
географический факультет
ЛГУ им. П. Стучки

Названия рек бассейна озера Энгурес.

В статье рассматривается разноречивость местных названий рек бассейна озера Энгурес. Имеются немало случаев, когда одна и та же река на различных участках течения имеет разные названия. Автор собрала материал о 20 реках, которые обозначаются 48 гидронимами. По мнению автора, разноречивости названий рек способствует ряд обстоятельств: забывание старых названий, незначительность реки и малая известность, течение реки мимо многих хуторов, сел и поселков, преобразование самой реки, переименование объектов по берегам реки, накопившиеся сказки и рассказы о реке. Для дальнейшего использования необходимо выбрать одно название для каждой реки. Задача нелегкая, ее решение будет иметь свои положительные результаты — поможет лучше ориентироваться в литературе и в местности. Негативная сторона состоит в том, что многие названия вообще будут забыты, хотя каждое название содержит определенную информацию о реке, её окрестностях, о народах, которые жили по берегам реки и т.д. Есть необходимость все ныне употребляемые названия собрать и записать.

M.Kasparovica

P.Stušķas LVU Ģeogrāfijas fak.

LAUKU APDZĪVOTO VIETU VIZĪTKARTE

Latvijas PSR lauku apdzīvoto vietu ¹⁾ nosaukumu rašanās ir tikpat sarežģīta kā pašu apdzīvoto vietu izveidošanās. Vēsturē gaitā lauku bieži apdzīvotās vietas - lauku centri (l.c.) vairākkārt pārmainījušies. Daļa no tiem savu nozīmi zaudējuši vai zaudēs, bet liels skaits esošo l.c. kļūs par republikas lauku perspektīvās apdzīvotības sistēmas pamatu. Tie turpinās augt un pilnveidoties.

Vairākus gadsimtus Baltijā tuvu viena otrai pastāvēja somu-ugru, baltu, slāvu, germāņu valodas. Tas ietekmējis mūsu republikas l.c. nosaukumus. Daļa no l.c. nosaukumiem ir palikuši vienas valodas ietvaros, citi - sajaukušies, bet vēl citi pavisam izzuduši. Septiņdesmito gadu pirmajā pusē paveikta visu republikas l.c. ekonomģeogrāfiskā apsekošana, kuras rezultātā ir iegūti materiāli arī par 1.8 tūkst. l.c. nosaukumiem.

Aplūkojot ekspedīcijās iegūtos ²⁾ materialus, konstatējam, ka republikas l.c. nosaukumiem ir latviska, lībiska, slāviska, germāniska, igauņiska u.c. cilme. Vairāk nekā pusei l.c. ir latvisks nosaukums: Ībeļi, Kalnīpi, Riekstkalni, Ezernieki, Egles u.c. līdz pat 70. gadiem daļa Vidzemes l.c. nosaukumu ir lībiska

1) Latvijas PSR lauku apdzīvotās vietas iedala: viensētās, sētu kopās un lauku centros (ciemos). Šīnī rakstā autore skars tikai tās problēmas, kas attiecas uz lauku centru nosaukumiem.

2) Materialus ieguva, aptaujājot l.c. dzīvojošos vecākās paaudzes iedzīvotājus, kā arī iepazīstoties ar vietējiem novadpētniecības materiāliem.

cilme : Ropaži, Pabaži, Ādaži, Ķekava u.c. Daļai l.c. lībiskie nosaukumi ir atšifrēti, noskaidrota to nozīme : Nurmuiža (lauku muiža), Lēdurga (lapupīte), Lilaste (lilu - niedres) u.c. Septiņsimts gadus ilgajā vācu kundzības laikā radās daudz vāciskas cilmes nosaukumu : Grīnvalde, Šēnberga, Kaučminde, Posen-dorfa u.c. Daļu l.c. vēl tagad sauc vāciskajos nosaukumos : Jumprava, Budberga, Madliena utt.

Mūsu republikai ir plaša robeža ar Igauniju, tomēr igauņu valodas ietekme uz Ziemeļvidzemes l.c. nosaukumiem ir visai maza: Ērgeme ¹⁾, Kakciems u.c. Latgalē turpretim liels skaits l.c. nosaukumu ir slāviskas cilmes : Stoļerova, Zaiceva, Peski u.c.

Neapstrīdama ir patiesība, ka katras apdzīvotas vietas nosaukums zināmā mērā ir dotās vietas v i z i t k a r t e. Nosaukums parasti sniedz pirmo uzziņu par šo apdzīvoto vietu, raksturojot tās funkcijas, ģeogrāfisko stāvokli, piederību u.t.t.

Kopumā republikas l.c. pēc to nosaukumu nozīmes var iedalīt šādās grupās:

- 1) pēc mikroģeogrāfiskā stāvokļa īpatnībām: Vidukļi, Robežnieki, Sala, Jūrkalne ²⁾ u.c.
- 2) pēc reljefa formas, kas norāda l.c. novietojumu : Garkalne, Kalngale, Lejasciems, Pakalni u.c.
- 3) pēc l.c. tuvumā esošā nozīmīgākā derīgā izrakteņa vai arī augsnes īpatnībām: Kūdra, Akmene, Oļi, Peski, Gluda, Maļi u.c.

1) Ērgeme nozīmē spīgtā zeme.

2) Jūrkalne ir Kurzemes jūrmalā uz stāvkrasta.

- 4) pēc kāda hidroloģiskā elementa : Upenieki, Strautiņi, Avoti, Baltezers, Mārupe, Tumšupe, Poreļje, Upesgrīva u.c.
- 5) pēc dažādu augu nosaukumiem: Liepa, Egles, Friede, Osinovka, Sārmūķi, Paegles, Goba, Bārbele, Zariņi, Ozolaine, Mazozoli, Bērņpils, Lazdukalns, Riekstkālni, Kapsāls, Zirņi u.c.
- 6) dzīvnieku nosaukumiem, t.sk. zīdītāju : Lači, Lauvas, Zaķiņi, Kaķiņi, Zaiceva, Vāverkrogs, Bebruleja, Vecbebri u.c.; zivju: Laši, Breķi u.c.; putnu: Vanagi, Voronovka, Strazdi, Rubekkalns, Zosēni, Baloži u.c.¹⁾
- 7) pēc l.c. plānojuma konfigurācijas : Olaine, Garciešs u.c.
- 8) pēc galvenajām tā perioda ražošanas funkcijām, kad l.c. tika nosaukums: Stikli, Kaķu cepis, Dzelzāmuri, Zvejniekciems, Kļegelnica, Stolerova, Sūkņu stacija, Mīdumnieki, Sedlinieki, Glāznieki, Lopdārzi u.c.
- 9) pēc ikdienas dzīvē laukos lietojamo piederumu nosaukumiem: Bojas, Kannenieki, Striķi, Sietnieki u.c.
- 10) pēc personvārdiem un uzvārdiem : Kārkļi, Mizespasts, Ilzene, Ilze, Aleksandrova, Pāvilsta u.c.
- 11) l.c., kas nosaukti ievērojamu partijas un valsts darbinieku uzvārdos : Kirovs, Leņins, Kārlis Marks, Fridrihs Engeļs, Fabriciuss, Oškālns, Sudmalis u.c.
- 12) daļa l.c. nosaukumi izsaka padomju dzīves virzību, tiecību: Nākotne, Uzvara, Ausma, Komunisma ceļš, Sarkanais Oktobris u.c.
- 13) dažiem l.c. doti nozīmīgāko PSKP kongresu vārdi.
Ekspedīcijas laikā sakopoti visai interesanti materiāli

1) Daudzās gadījumos vietvārdu sākotnējo nozīmi nevaram droši izziņāt, it sevišķi to var teikt par augšminēto vietvārdu grupu. Te viegli kļūsties.

par dažādu l.c. nosaukumu rašanos. Tā, Ludzas rajonā ir vidēji liels l.c. Rogovka. Šī apdzīvotā vieta pastāv jau vairāk nekā simts gadus. Pagājušajā gadsimtā baznīcu no Resnupļiem pārcēla uz jaunu vietu. Vietējie iedzīvotāji ilgi nevarēja izdomāt, kā nosaukt jauno apdzīvoto vietu ap baznīcu. Pie baznīcas bija tirgus laukums. Kāds no vietējiem iedzīvotājiem ierosināja, ka apdzīvotā vieta ap baznīcu jānosauc pēc tā priekšmeta, kuru pirmo atvedis uz tirgu pārdot. Agrā rītausmā pirmais uz tirgu atbraucis zemnieks, kurš vedis pārdot ragavas. Tā, lūk, no ragavu nosaukuma cēlies Rogovka. Jēkabpils rajonā ir kūdras ieguves lauku centrs Kūkās. Šo centru sauc par Kūkām ne jau tāpēc, ka kūdras ieguve būtu tik patīkams un saldšs darbs, bet gan tāpēc, ka agrāk visā plašā apkārtnē audzis mežs. Latgalieši teikusi: "Visapkārt kūki," "kūki" ¹⁾). Latgaliski izrunātais koks pārvērtas apdzīvotās vietas un dzelzceļa stacijas nosaukumu par Kūkām.

Valmieras rajonā ir l.c. Sapa, kurā atrodas Līšu sanatorija. 19.gs. šīnī vietā uzcēla dzirnavas, ap kurām būvēja citas ēkas. Tā kā dzirnavu ezerā dzīvoja daudz sapalu, šo apdzīvoto vietu sāka saukt par Sapu. Līepājas rajonā Durbes ezera krastā ir l.c. Līguti. Šī vieta dabūjusi nosaukumu no tā, ka te ketru gadu Līgo svētkos pulcējušies no plašas apkārtnes jautri līgotāji ²⁾). Apdzīvotās vietas Nica nosaukums nozīmē - zema

1) Latgaliešu izloksnē koks jāizrunā kā kūks (ar laužto intonāciju).

2) Valodnieki uzskata, ka Līguti ir baltu vārds ar nozīmi "sila vai meža cīrulis".

vieta, ko ikgadus appludināja mazā Bārtas upīte.¹⁾ Embūte nozīmē meža roze, jo pie Embūtes pilskalna puķēm bagātajās ielejās auga daudz mežrozīšu.²⁾ Grobiņa, savukārt, dabūjusi nosaukumu no senlatviešu vārda "gruob", kas nozīmē skābardis. Apdzīvotās vietas rasanās laikā apkārtņē lielās platībās auguši skābaržu meži. Vēl tagad seno kuršu pilskalnu Grobiņā sauc par Skābaržu kalnu. Kadzangā zemas pļavas, uz kurām veda slikti piebraucamie ceļi, sauca par "dangām". No tā cēlies l.c. Kadzanga nosaukums. Akmeņe, savukārt, dabūjusi nosaukumu no akmeņainās upītes, kuras krastos atsedzas dolomīti. Iepriekšminētie piemēri spilgti apstiprina izteikto domu, ka l.c. nosaukumi lietver zināmu informāciju, dod priekšstatu, kalpo par vizītkarti.

Ekspedīcijā iegūtie materiāli ļauj izsekot l.c. nosaukumu maiņai vairākos vēstures gadsimtos. Limbažu rajonā ir liels l.c. Liepupe. Esošā apdzīvotā vieta ir izaugusi ap muižu, kuru 1751.gadā uzcēla barons fon Meke. Šajā laikā apdzīvoto vietu sauca par Meķi. Vēlāk Meķi pārdēvēja par Fernigeles muižu (no lībiešu pārn - "liepa" un uzvārds Gēle). Šis nosaukums pastāv līdz 1920.g. Ar 1920.g. muižas zeme pāriet valsts īpašumā un apdzīvoto vietu sāk saukt par Liepupi. Rīgas rajonā Gaujas lejtecē atrodas l.c. Carnikava. Jau 1212.g. Indriķa hronikā ir pieminēts Carnikavas vārds, ap kuru pastāvējusi lielāka apdzīvota vieta. Carnikavas muižu 1674.g. savā īpašumā iegūst grāfs Gustavs Menģiens. Ap šo laiku Carnikavu sauc par Mengdeni, kaut

1) Vācu kundzības laikā Nicu sauca par Niederbartau, t.i. lejpusē, tuvat jūrai. 2) Minētais skaidrojums ir no tautas etimoloģijas, bet pēc valodnieku domām Embūte ir kuršu vārds ar nozīmi "māja" vai "mājās".

gan arī senais Carnikavas nosaukums pilnīgi netiek atmests. Vēlākos gadsimtos Carnikavas baznīca un apdzīvotā vieta ap to saukta par Sv. Bartolomeja kapellu. Vēsturnieki ir minējuši Carnikavai arī Sankaules vārdu. Abi augšminētie piemēri rāda, ka apdzīvoto vietu nosaukumi ir mainīti, bet šī maiņa notikusi lēni, mūsdienās apdzīvoto vietu nosaukumi nes sevi lielu dinamismu. Ļoti straujās l.c. pārdēvēšanas process noritēja pēc Ielā Tāvijas kara, kad pārdēvēja bijušo muižnieku vārdā nosauktās apdzīvotās vietas vai arī tos l.c., kam salikteņa otrajā daļā bija nosaukums "muiža". Piem.: Jaunāmuiža - Cīpa, Raibāmuiža - Basi, Klostere - Dsintars. Vairākos pārdēvēšanas gadījumos l.c. nosaukums ir vienkāršots, atmetot salikteņa pirmo vai otro daļu: Vecpakuļi - Pakuļi, Dižgramzda - Gramzda, Dižstroķi - Stroķi, Kropvircava - Vircava u.c. Lauku centru dinamismu nosaka arī tas, ka 60. un 70. gados intensīvi notiek saimniecību apvienošana. Līdz ar to mainās l.c. perspektīvās apbūves sistēma.

Latvijas PSR lauku centru nosaukumi ietver daudz problēmu. Autore uzdevums ir pievērst lasītāju uzmanību dažām no šīm problēmām.

1) Daudzkārt, īsā vēstures periodā mainot apdzīvotās vietas nosaukumu, zūd piesaiste. Rodas grūtības ne tikai atrast, kur atrodas šis l.c., bet arī materiālus salīdzināt vēsturiskā skatījumā. Vēlreiz gribas akcentēt zināmu patiesību, proti, ka bez pagātnes izziņas nav nākotnes. Tikai tad, kad izzināta apdzīvotās vietas pagātne, var saprātīgi plānot to sev un nākamajām paaudzēm. Praktiķiem der atcerēties, ka l.c. nosaukumu maiņa citos PSRS rajonos tik liela, neskaidrības nerada. Mūsu republikas apstākļos tas ir citādi, jo blakus bieži apdzīvotām vietām

turpina pastāvēt vairāk nekā simts tūkstošu viensētu.

2) Padomju varas gados dotie nosaukumi l.c. ir bezpersoniski. Tie mazāk dod priekšstatu par šī centra specifiku. Līdz ar to tie mazāk nodar par centra vizitkarti. Nezinātājam grūti būs atrast, kur Ausmu meklēt Kurzemē, kur Latgalē un kur Vidzemē. Arī Uzvaras ir jebkurā rajonā, jebkurā savienotajā republikā. Tādēļ ar vislielāko nopietnību un atbildības izjūtu jāpieiet tad, kad pārdēvē vai piešķir jaunu nosaukumu kādai apdzīvotai vietai. Neapšaubāmi, ka mūsu republikas tik savdabīgā apdzīvotības sistēma ļauj atrast kādu vienreizēju, tikai šai apdzīvotai vietai raksturīgu nosaukumu. Domāju, ka pozitīvi var vērtēt padomju saimniecību "Bauska", kuras jaunizveidoto moderno ciematu, kas atrodas Bauskas pilsētas pievārtē, nosauca par Jaunbausku. Šķaidrs, ka Jaunbauska jāatrodas pie Bauskas un ka centrs ir jauns.

3) Joprojām viena rajona robežās dublējās pat vēsturiski stingri iesakņojušies nosaukumi. Piem., Rīgas rajonā ir divi Ropaži, divi Pabaži, divas Skultes. Uz Rīgas-Saulkrastu dz-ceļa līnijas ir Pabažu stacija. Visu apdzīvoto vietu (Saulkrastu pilsētciemata daļu) ap šo staciju sauc par Pabažiem, kaut gan l.c. Pabaži atrodas 18 km uz austrumiem no Saulkrastiem. Tajā var nokļūt, braucot caur Raganu. Tādas pažas neskaidrības un pārpratumi ir arī Ropažiem. Uz Rīgas-Cēsu dz-ceļa līnijas ir Ropažu stacija, bet 20 km uz DA ir l.c. Ropaži. Skulte ir Rīgas pilsētas rietumu pievārtē, bet otra Skulte pie Zvejniekciema, Rīgas-Tallinas ceļa malā. Savukārt Limbažu rajonā ir l.c. Puikule. Ap 5 km no šīs vietas atrodas l.c. Nākotne, ko vietējie iedzīvotāji arī sauc par Puikuli, jo te atrodas Puikules dz-ceļa stacija.

4) Mūsu republikā ir ne mazums gadījumu, kad viens un tas pats l.c. dažādās oficiālās atskaitēs tiek nosaukts atšķirīgi. Piem., Bukmuiža - Ezernieki, Jaunmuiža - Cīpa. Tas sevišķi attiecināms uz tiem l.c., kurus pēc Lielā Tēvijas kara pārdēvēja, bet jaunais nosaukums vēl nav iesakņojies.

5) Visai prāvs ir tādu l.c. skaits, kurus oficiālajās atskaitēs sauc nevis apdzīvotās vietas, bet saimniecības vārdos. Ir sena apdzīvota vieta Zirpi, ap kuru izbūvē jauno kolhoza Rosme centru. Atskaitēs dominē nosaukums Rosme, nevis Zirpi. Bauskas rajonā Lielbārbeles l.c. bieži sauc par Ausmu. Domāju, ka ik reizes, kad notiek saimniecību apvienošana, nevajadzētu steigties iznīdēt iepriekšējo apdzīvotās vietas nosaukumu. Mēs nevaram un nedrīkstam būt vienas dienas saimnieki, bet mūsu visu pienākums ir sniegt nākamajām paaudzēm ziņas, kā augušas un veidojušās republikas apdzīvotās vietas, kādas pārmaiņas skārušas visu apdzīvotības sistēmu. To varēs panākt tikai tad, kad nezaudēsim katras apdzīvotās vietas piesaisti.

6) Jau vairākkārt rakstīts, ka viena un tā paša centra uzņēmumus un iestādes sauc citādi. Piem., Preiļu rajona l.c. Lielie Oriģi atradās Dzeržinska kolhoza centra, Oriģu sakaru nodaļa, Salas 8-gadīgā skola, Bindaru ciema padome u.c. Jelgavas rajona Berķenes l.c. ir Berķenes 8-gadīgā skola, Velnmuižas sakaru nodaļa, Ziedkalnes klubs u.c.

7) Ne mazums laukos ir tādu gadījumu, kad centralizācijas rezultātā iestādes no sīkām, neperspektīvām apdzīvotām vietām pārnes uz jaunbūvēto perspektīvo centru, bet šīs iestādes turpina saglabāt iepriekšējās apdzīvotās vietas nosaukumu. Sevišķi raksturīga šāda maiņa 60. un 70. gados ir Zemgales l.c.,

Jo te norit strauja saimniecību centralizācija.

8) Republikas lielajos kompleksajos l.c. katru tā funkcionālo daļu sauc citādi. Tāds unikums ir Salaspils. Te vienu daļu sauc par Rīgas HES, citu - Ķesterciems, vēl citu - Ķeļina sovhozs, Botāniskais dārzs utt. Nosakot perspektīva centra robežas un tajā ietilpstošos uzņēmumus, jāveic šo daļu saliedēšana.

9) Vietājiem iedzīvotājiem un sevišķi iebraucējiem neērtības rada tas, ka daudzos gadījumos autobusu pieturām nav attiecīgas apdzīvotas vietas nosaukuma. Lielas neskaidrības ir Austrumlatvijā. Piem., Preiļu rajonā ir sekojoša neatbilstība: uz l.c. Pupāji jābrauc līdz pieturai Komunārs, uz Gosporiem - līdz Macūliņu pieturai, uz Lielajiem Orišiem - līdz Bindariem utt.

Tā ir neliela daļa no l.c. nosaukumu problēmām un neatrisinātajiem jautājumiem. Ir zināms, apdzīvotības sistēma ir stabila. Tā mainās lēni. Tas nozīmē, ka vecākās paaudzes likušas pamatus esošajai apdzīvotības sistēmai. Mūsu paaudzei jā dara tā, lai neradītu nevajadzīgus sarežģījumus un neskaidrības. L.c. nosaukumiem jāpaliek par apdzīvoto vietu vizitkarti, ko mēs nodosim nākamajām paaudzēm.

Резюме

М. Каспаровица
географический факультет ЛГУ
им. П. Стучки

Визитная карточка сельских населенных мест

Названия сельских центров Латвийской ССР имеют латышское, ливское, славянское, германское, эстонское и иное происхождение. Большая часть сельских центров имеет латышские названия. По своему смыслу названия сельских центров делятся на 13 групп (по географическому положению, формам рельефа, почвам, полезным ископаемым, растительности, животному миру, производственным функциям и другим отрезаниям в названиях). Автор

привлекает внимание следующим проблемам наименования сельских центров:

1. При многократной перемене названий населенных мест на протяжении короткого периода времени теряется их привязанность.

2. Близикость новых названий сельских мест.

3. Дублирование названий в границах одного административного района.

4. Одновременное пользование несколькими названиями для обозначения одного центра.

5. Наименование сельского населенного пункта по названию хозяйства, а не устоявшемуся названию давно обжитого места.

6. Наименование учреждений одного и того же населенного пункта совершенно несхожими названиями, например, в Беркене (Елгавский район) имеются Беркенская 8-летняя школа, Вели-муйжское отделение связи, Зиедвалский клуб.

7. Учреждения, перемещенные из мелких населенных пунктов в перспективные поселки, сохраняют в своих наименованиях названия прежних мест.

8. В крупных комплексных сельских центрах каждую функционально отличную часть называют по своему, например, в Салеспилсе - Рижская ГЭС, Кестерциемс, Ботанический сад и т.д.

9. Несоответствие названий автобусных остановок наименованиям населенных мест.

MELIORĀCIJA UN TOPONĪMIKA

Pārliecinošu ziņu par meliorācijas darbu sākumu Latvijas teritorijā nav. Tomēr ir skaidrs, ka meliorācijas pirmsākumi meklējami kopā ar zemkopības attīstību. Pašlaik arheologu rīcībā ir materiāli, kas liecina, ka mūsu ēras 5.-9. gs. cilvēki centušies novadīt lietus ūdeņus un izvairīties no gruntsūdeņu sezonālo svārstību nevēlamās ietekmes uz mītnēm. Par to liecina arheologa J. Apala pētījumi t. s. ezeru pilis Cēsu rajonā (Āraišu, Bricu), Madonas rajonā (Liezāra, Bakānu ezeros), Gulbenes rajonā (Lisas, Ušuru ezeros). Vispārliecinošākie pierādījumi par nokrišņu ūdeņu novadīšanu ar īpašiem akmeņu krāvumiem pie ūdeņu pamatu stūriem tika atrasti Āraišu ezera pili. Šodien šo paņēmieni mēs saucam par drenāžu. Šis termins ir samērā jauns, latviešu leksikā parādījies tikai 19. gs., kad šo detālo nosusināšanas veidu lauksaimniecībā ieviesa arī Baltijā. Lai gan šis gruntsūdens uztveršanas un aizvadīšanas paņēmieni bijis pazīstams jau senajā Romā, termins drenāža darināts no angļu vārda "Drenage". Daudz agrāk latviešu leksikā parādījies termins "grāvis". Citās valodās nosusināšanas sistēmas sastāvdaļu "grāvis" apzīmē pilnīgi atšķirīgi, piem., krieviski "канавы" angļiski "gutter", "ditch", "treuch". Trešais, visplašāk lietotais termins hidromelioratīvajā praksē, ir visās valodās plaši lietotais - "kanāls" (latīniski "canalis", krieviski "канал", vāciski "kanal", angļiski "canal" utt.).

Termina "grāvis" un "kanāls" lietošanā latviešu leksikā diemžēl nav konsekvences: tur, kur būtu nepieciešams lietot "kanāls", tur

raksta "grāvis", un otrādi. Kāds kritērijs būtu jāpieņem, lai šos terminus lietotu pareizi? Pēc mūsu ieskatiem "grāvis" ir vismazākais, primārais elements nosusināšanas sistēmā. Tā uzdevums ir pārtvert un novadīt virsūdeņus un arī gruntsūdeņus nosusināmā platībā. Jēdzienu "kanāls" mēs saistām vispirms ar jūtami lielākiem šķērsgriezuma izmēriem, pastāvīgu hidraulisko darbību un ar daudzveidīgiem uzdevumiem. Meliorācijas praksē mākslīgām, raktām gultnēm, kuru uzdevums ir tikai ūdeņu novadīšana no nosusināmām platībām, būtu konsekventi jālieto termins "novadgrāvis", turpretī, ja mākslīgās gultnes uzdevumi ir paplašināti (ūdens transports, ūdens padeve no vienas ūdens tilpes otrā u.c.), būtu jālieto "kanāls".

Paskatīsimies, kā iepriekš minētie termini tiek lietoti praksē un kā tie ieviesušies un nostabilizējušies latviešu valodā kā toponīmi.

Viens no pirmajiem Latvijā zināmiem lielmeliorācijas darbiem ir Mīlgrāvja (no vācu val. "Mühlgraben"-dzirnavu grāvis) kanāls Rīgā. Padziļinot un paplašinot kādu Ķīsezera caurteku uz Daugavu, šo mākslīgo ūdens gultni, apmēram 2 km garo kanālu, 13.gs. sākumā ierīkoja Daugavgrīvas cisterciešu ordeņa klostera mūki (1.). Uz kanāla tika ierīkotas dzirnavas, un kanālu izmantoja arī kā pieturu jūras kugiem. Tātad "grāvja" vietā vajadzēja lietot "kanāls". Tomēr izskaidrojums ir vienkāršs, vācu valodā kanāla jēdziens ieviesās vēlāk.

Lielmeliorācijas darbi Latvijā plašāku ievēribu guva tikai pagājušā gadsimta sākumā, kad visā Rietumeiropā lauku nosusināšanai sāka lietot māla caurules (drenāža). Bez upju regulēšanas, lielu novadgrāvju un kanālu būvniecības nebija iespē-

jama detālās nosusināšanas attīstība. Tādēļ šini laikā tika būvētas lielākas melioratīva rakstura būves, kuru nosaukumi saglabājušies vēl tagad.

1844.gadā pavasara palos ilgstoši applūda visa Lubāna zemiene un rezultātā ļoti cieta lauksaimniecība. 1848.gadā Vidzemes muižnieku ekonomiskā savienība uzsāka kanāla projektēšanu, kas savienotu Lubāna ezeru un Aivieksti. Kanālu pabeidza būvēt 1856.gadā un nosauca tuvākās apdzīvotās vietas Meirānu vārdā. Diemžēl pa šo kanālu ūdens nekad no Lubāna ezera nav plūdis, jo tas netika izrakts pietiekami dziļš. Risinot Lubāna plūdu problēmas, 1959.gadā pabeidza izbūvēt daudz lielāku kanālu, kura trase aptuveni sakrīta ar veco, rezultātā jaunais kanāls ieguva Meirānu kanāla vārdu.

Vispār, veicot meliorācijas būvdarbus un pēc tam dodot savam darba rezultātam "vārdu", ir vērojami zināmi principi. Visbiežāk mākslīgām būvēm tiek doti apdzīvoto vietu (ciemata, māju) un fiziogeogrāfisko objektu (kalna, purva u.c.) nosaukumi. Piemēram, Lubāna zemienē, risinot jau pieminēto palu problēmu, laikā gaitā nosaukumus ieguva jaunizbūvētie kanāli: Zvidzes kanāls (būve tika pabeigta 1965.gadā), Īdeņu kanāls (1967.g.). Pēc tuvumā esošās mājas savu nosaukumu turpat Lubāna zemienē ieguvis Mandauga grāvis (Liedes upes kr.pieteka).

Dažas meliorācijas nozīmes būves ir ieguvušas nosaukumu kā attieksmi pret šo būvi. Parasti būvēm nosaukumus deva tieši tie, kas būvdarbos lējuši sviedrus visvairāk. Piem., 1892.gadā ar lielām grūtībām tika izrakts kanāls "Velna grāvis", kas savieno Lecavas upi pie Garozas ar Lielupi. Šie būvdarbi tika veikti sarežģītos apstākļos - ūdens pieplūde kā no Lielupes,

tā no Iecavas un traucēja būvdarbus, turklāt smagā grunts prasīja zemračiem papildu piepūli. Rezultātā šis kanāls ieguva "Velna grāvja" nosaukumu, kurš saglabājies arī līdz šim dienām, kaut arī kanāla hidrauliskais režīms ir mainījies, jo uzbūvēts ir Garozas polderis ar slūžām un aizsargdambjiem. Reizēm meliorācijas būvju nosaukumos ir mēģināts ietīpināt to fiziskos - tehniskos raksturojumus, piem., Krācējgrāvis - Dienvidsusējas labā pieteka Stučkas rajonā. Novadgrāvim visumā liels garenkritums un stabila notece. Lielā kritumā ūdens nepārtraukta "čalošana" acīm redzami ir bijusi par cēloni šādam nosaukumam. Užavas upes labā krastā (Ventspils raj.) ietekošais grāvis ieguvis "Dižgrāvja" nosaukumu. Visumā solīdais dziļums un lielais šķērsbiezums (novadgrāvim neliels garenkritums un atsevišķā posmā iet pa pārrakumu) bijis par cēloni nosaukumam. Protams, šāds nosaukums varēja rasties tikai Kurzemē. Līdzīgas nozīmes novadgrāvim, kas ietek Staizupē (Burtņieku ezera baseins) ir dots nosaukums "Lielais grāvis". Grāvim, kas iztek no sēravota un ietek Sloceņē, ir dots ļoti trāpīgs nosaukums - "Smirdu grāvis". Patiešām, sērūdeņraža savienojumi, kas šeit lielā daudzumā izplūst atmosfērā, rosina rosina tāda nosaukuma došanu šim grāvim.

Vairāki meliorācijas objekti nosaukumus ieguvuši no projekta autora vai būvdarbu vadītāja uzvārda. Gadsimta sākumā pazīstamais mežsaimniecības speciālists Bīzens Ostvalda ierosināja Olaines mežniecības teritorijā izrakt 6 km garu kanālu uz Daugavu meža nosusināšanas un koku pludināšanas vajadzībām. Šis kanāls sevi attaisnoja tikai daļēji. Tomēr nosaukums "Ostvalda kanāls" ir ierakstīts mežu meliorācijas vēsturē paliekošiem burtiem.

Veicot gultnes iztaisnošanas un padziļināšanas darbu Aiviekstes upes augštecē (1928.-1937.g.) un Lubāna ezerā, darbu autors un izpildītājs A. Kursiāns bija spiests ierīkot nelielu apmetni teritorijā, kas regulāri applūda. Šo jautājumu A.Kursiāns atrisināja vienkārši - no Aiviekstes gultnes izrakto grunti sabēra nelielā paugurā upes labajā krastā - rezultātā izveidojās neliela mākslīgā saliņa. Šī saliņa, kas tagad, veicot Lubāna ezera iedambēšanu, tiks applūdināta, ir nosaukta izcilā meliorācijas speciālista Antona Kursiāna vārdā.

Risinot meliorācijas darbus, zināmos gadījumos vajag upju gultni iztaisnot, saīsināt vai pat novirzīt pa citu, tehniski izdevīgāku trasi. Un šādos gadījumos jaunizraktās gultnes iegūst arī jaunus nosaukumus, piem., Lubāna zemienē pa jaunu gultni tika novadīti Pededzes upes ūdeņi. Jaunizraktais 9,7 km garais posms vispirms ieguva Pededzes pārrakuma nosaukumu. Tagad šis upes posms nosaukts par Jaunpededzi. Līdzīgs liktenis ir piemēklējis Maltas upes lejteci. Pa 6,2 km garu jaunizraktu (1967.g.), iedambētu gultni Maltas ūdeņi tiek novirzīti nevis tieši uz Lubāna ezeru, kā tas bija agrāk, bet gan ievadīti Rēzeknes upē. Šis Maltas upes posms ieguvis Maltas-Rēzeknes pārrakuma nosaukumu.

Vispār gadījumos, kad tiek būvēts kāds kanāls, kas savieno divas upes vai ūdens tilpes (ezerus, ūdenskrātuves), tad kanāla nosaukums visbiežāk tiek veidots no abiem šiem ūdens objektiem, pie tam pirmais, kā likums, tiek minēts objekts, no kurienes pieplūst ūdens, un otrs nosaukums - uz kuriem šis ūdens aizplūst. Šeit piemēru netrūkst, piem., Gaujas - Daugāvas kanāls, ko izbūvēja, galvenokārt, koku pludināšanas vajadzībām, Liepupes-

-Reiņupes kanāls (izbūvēts, lai bagātinātu Reiņupes ūdeņus), Daugavas-Misas kanāls, izbūvēts, lai iepludinātu Daugavas ūdeņus Misā, kas nepieciešami ādens kvalitātes uzlabošanai šai upē.

Meliorācijas būvniecībā sodien bieži vien vairs nevar rēķināties ar nelieliem kanāliem, dambīsiem un citām būvēm, kas tika izbūvētas pagājušajā gadsimtā un šī gs. sākumā un kurām bija doti interesanti un izteiksmīgi nosaukumi. Rezultātā tie pakāpeniski pazūd no ļaužu atmiņas un topogrāfiskam kartēšan. Šo topogrāfiju dziļāka pētniecība, bez sēķībām, dotu plasāku un pareizāku priekšstatu ne tikai par meliorācijas attīstību Latvijā.

Literatūra

1. Meliorācija un zinātniski tehniskais progress.

Sastādījis A. Cildermanis P., 1978, 16. lpp.

Резюме

И. Риекст

Институт Латгипроводхоз

Мелиорация и топонимика

Термины "grāvis" и "kanāls" используются в географических названиях неточно. "Grāvis" — первичный элемент осушительной системы. Понятие "kanāls" связывается с существенно большими размерами сечения, постоянством гидравлической деятельности и множеством решаемых задач. Искусственно прорытые вместилища, которые служат единственно спуску воды с осушаемых площадей, обозначают термином "povadgrāvis", если же они решают несколько задач (водный транспорт, передаче воды из одной системы в другую и пр.), то следует применять термин "kanāls".

Новые объекты, возникшие в результате мелиоративно-строительных работ, обычно называют по ближайшим населенным пунктам (канал Мейрену, Идене), по какому-либо физико-географическим денностям (канал Гауя-Дaugава), по фамилии автора или исполнителя строительных работ (канал Оствальде, остров Курсише). Порой для названия используется характеристика объекта (Дижгравис, Лиелайс гравис, Смирду гравис). Если канал связывает две реки или два водоема, то название составляется из наименований соединенных объектов, причем первым называется тот, из которого начинается ток воды, вторым — получатель воды (каналы Гауя-Дaugава, Даугава-Миса).

B. Placēna

Latvijas PSR Meliorācijas un ūdenssaimniecības ministrijas Ūdens resursu kompleksās izmantošanas un aizsardzības Galvenā pārvalde.

PAĻOMĀSĪM PAR JAUNO ŪDENSTILPĻU NOSAUKUMIEM

Svarīga nozīme republikas tautsaimniecībā ir ne tikai lielajām upēm un ezeriem, bet arī mazajām mākslīgi uz upēm, strautiem un starppauguru ieplakās ierīkotajām ūdenskrātuvēm. To skaits ar katru gadu pieaug.

Pēc Latvijas valsts meliorācijas projektēšanas institūta 1972. gadā veiktās uzskaites republikā bija 838 mazas, mākslīgās ūdenskrātuves, kas izveidotas, ierīkojot aizsprostus upēs un ezeros, gan arī rīkot kūdrājus u.c. (bijušie dzirnav ezeri, dažādām vajadzībām, izņemot zivsaimniecību, rakti dīķi u.c.). No pagātnes ekonomikas Latvija mantojusi 670 bijušos dzirnavezerus. Puse no tiem faktiski dabā nemaz vairs neeksistē, jo to aizsprosti sen sabrukuši, ūdenskrātuves aizplūdušas.

Pēdējā desmitgadē sākusies intensīva mākslīgo ūdenskrātuvju veidošana. Latvijas Valsts Meliorācijas projektēšanas institūts katru gadu projektē un laucos, savukārt, tiek izbūvētas vairākas ūdenskrātuves (ūdens ņemšanai lauksaimniecības zemju laistīšanai, rekreācijas vajadzībām, apdzīvotu vietu ainavas pilnveidošanai). Parasti jaunās mākslīgās ūdenstilpes izveido uz upēm un strautiem gan veco dzirnav-

ezeru vietās, gan tur, kur tās nav bijušas, gan paaugstinot līmeni nosaukuma vai beznosaukuma nelieliem dabīgiem ezeriem.

Saskaņojot jaunprojektējamo mākslīgo ūdenskrātuvju eksploatācijas noteikumus, nākas saskarties ar to nosaukumiem. Bieži vien projektētāji jaunajam objektam nosaukumu nemaz nedod, bet Latvijā no seniem laikiem katrai upei, ezeram, kalnam, lejai, pat akmenim ir savi nosaukumi, kas saistās ar mūsu zemes vēsturi, dabas apstākļiem, reljefa formu īpatnībām utt. Arī visiem republikas dzirnavezeriem ir saglabājušies nosaukumi, kas saistīti ar apvidus, apdzīvotās vietas, upes, strauta vai bijušā dzirnavnieka vārdu. Daudzos gadījumos jauno ūdenskrātuvju nosaukumi ir doti nepārdomāti, tie ir neārti lietošanai, pat nereāli. Par to būtu nopietni jāpadomā un, dodot jaunajai ūdenskrātuvei nosaukumu, jāņem vērā dažādi faktori (3.).

Vispirms jāraugās, lai nosaukums būtu mūsdienīgi motivēts, atbilstošs mūsdienu prasībām. Tā, atjaunojot vecos dzirnavezerus, parasti tiem dod bijušo nosaukumu, piemēram, Vaives un Jaunraunas dzirnavezeri Cēsu rajonā, Ērberges dzirnavezers Štūckas rajonā u.c. Tomēr ne vienmēr tas ir lietderīgi. Tā Rēzeknes pilsētā uz Rēzeknes upes ir paredzēts atjaunot bijušā Ēringofa un Jaskovska dzirnavezera aizsprostu. Regulētajai ūdenskrātuvei šajā gadījumā derētu cits nosaukums, jo vecais nav laikmetīgs, bez tam garš un neārts lietošanai.

Kā jau minēju, nosaukumam jābūt ērtam lietošanai un dramatiski pareizam.

Pagājušā gadā Dobeles rajonā sovhozā "Dobelē" uz Sellītes

upes izbūvētas divas ūdenskrātuves - I un II. Šāda tipa nosaukumi, diemžēl, figurē daudzos mūsu republikas rajonos, piemēram, Kaļķupītes I un Kaļķupītes II ūdenskrātuve Talsu rajonā.

Ir vēl "primitīvāki" gadījumi. Ventspils rajona kolhozā "Sarkanā bulta" starppauguru ieplakā izbūvēta 1,2 ha liela ūdenskrātuve, kas uzpildīta ar artēziskā urbuma ūdeni. Nosaukuma nekāda. Kā to atzīmēt kartē? Kā par to kaut kur runāt? Tas nav vienīgais gadījums. Cēsu rajonā Baltijas MĪS izbūvējusi divas 7 ha lielas beznosaukuma ūdenskrātuves beznosaukuma starppauguru ieplakā, pie tam rekreācijas vajadzībām. Tātad darbaļaudis atpūtīsies pie vai uz ... Kur? Bauskas rajonā sovhozā "PSRS 50. gadadiena" pie rakstnieka V. Plūdoņa "Lejnieku" mājām izveidota 9,2 ha liela jauna ūdenskrātuve, kas figurē kā "ūdenskrātuve uz Ķīku strauta". Šajā gadījumā, manuprāt, lielas iespējas dot ūdenskrātuvei nosaukumu.

Jāraugās arī, lai hidronīmi neatkārtotos. Pastāv tendence projektēt un izbūvēt lauksaimniecības objektos tā saucamās "centra ūdenskrātuves". Kā zināms, saimniecības nemitīgi apvienojas; vienā sovhozā nonāk vairāku bijušo kolhozu centri, tātad vairākas ūdenstilpes ar vienādu, pie tam neko nemotivējošu nosaukumu. Nevēlama parādība ir jaunizveidoto ūdenstilpju nosaukšana saimniecību vai citu uzņēmumu vārdā, kuru teritorijā tās ierīkotas; piemēram: kolhozu Druva diķis, Rankas kartona fabrikas ūdenskrātuve, Rankas profesionāli tehniskās skolas (jeb Rankas PTS) diķis Gulbenes rajonā, Ļaudonas vilnas vērptuves dzirnavezers Madonas rajonā utt. Šādi nosaukumi, pirmkārt, ir ļoti gari un, otrkārt, ko darīsim tad, kad saimniecību apvienos vai pievienos?

Ventspils rajona Ventspils MRS izbūvējusi 11 ha lielu meža ūdenskrātuvi ūdensputnu ligzdošanai. Šajā gadījumā jāpaaugstina ūdens-tilpe veiksmīgi nosaukta par Sūniņu ūdenskrātuvi.

Dodot mazajām ūdenstilpēm vārdu, nedrīkstam aizmirst, ka vietvārdu pamatfunkcija ir identificēt un individualizēt attiecīgo geomorfoloģisko veidojumu.

Literatūra

1. Broks K. Kur atrodas Aglona? - Lit. un Maksla, 1968, 26. okt.
2. Dambē V. Vietvārds un tā funkcija. - Zin. konfer. "Vārds un vārda funkcijas" materiāli. Idēpāja, 1974, 26.-27. lpp.
3. Пospelов Е.М. Урбанизация и топонимика. - В кн.: Теория и практика топонимических исследований. М., 1975, с. 20 - 27.

Резюме

Б. Пляцене
Министерство мелиорации и
водного хозяйства Лат-
вийской ССР

Подумаем о названиях новых водоемов

По данным Латвийского государственного института проектирования мелиорации в 1972 году в республике имелось 838 малых искусственных водохранилищ, из которых по численности большая часть - бывшие мельничные озера. В последнее десятилетие принято восстановление старых водохранилищ, а также проектирование и строительство новых. Если у всех старых мельничных озер имеются названия, то у вновь созданных водохранилищ весьма часто их нет или названия совершенно непродуманны (повторяют имя старого хозяина, нередко повторяются, длинны и неудобны в пользовании). Однако для каждого нового объекта необходимо название, причем подобные топонимы должны соответствовать требованиям наших дней, должны быть грамматически правильны, удобны для пользования и не должно быть повторений.

K. Augstkalns, L. Skrodele

LPSR Valsts plāna komitejas Plānošanas
zinātniskās pētniecības institūts.

PAR IELU NOSAUKUMU KLASIFIKATORA SASTĀDĪŠANU.

Latvijas PSR ielu nosaukumu republikāniskais klasifikators paredzēts informācijas kodēšanai un dekodēšanai Latvijas PSR tautas saimniecības automatizētajā vadības sistēmā.

Klasifikatoru lieto ne tikai iedzīvotāju apkalpošanas un darba spēka uzskaites apakšsistēmās, lai kodētu dzīves vietas adresi, bet arī komunālās saimniecības apakšsistēmās, lai pierakstītu dzīvojamo namu, administratīvo un citu ēku atrašanās vietu, gāzes, kanalizācijas, ūdensvada un citu komunikāciju izvietojumu. Šajā nolūkā klasifikatorā ietilpinātas ne tikai ielas, alejas, bulvāri un laukumi, kur atrodas dzīvojamie nami, bet arī ceļi, piebraucamie ceļi, krastmalas un citi objekti, kas nepieciešami pilsētas kvartālu, ielu posmu un rūpniecības zonu robežu apzīmēšanai. Klasificējamo objektu skaitā iekļauti arī iecirkņi, piemēram, Mežaparks A, ceļš D. Ielas, bulvāra, prospekta nosaukums, kas sastopams dažādās pilsētās, klasifikatorā ierakstīts tikai vienreiz un tam piešķirts viens kods.

Sastādot klasifikatoru, tā autoriem vajadzēja atrisināt vairākas problēmas par klasificējamo objektu izvietojuma kārtību un nosaukumu transliterāciju krievu valodā. Pēdējā jautājumā mums ievērojamu palīdzību sniedza Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Andreja Upīša valodas un literatūras institūts. Bez tam bija jāievēro ne tikai prasība, lai kodējamais

objekts būtu ātri un viegli atrodama klasifikatorā, bet arī papildus nosacījumi, ko izvirza esošais matemātiskais nodrošinājums informācijas automatizētai apstrādei.

Īsiet, nevarētu būt cita ieteikuma, kā, sakārtot objektus alfabētiskā kārtībā. Tomēr arī šeit klasifikatora autorus sagaidīja grūtības, kuras vēl nav pārvarētas.

Objektu nosaukumos ietilpstošie sugas vārdi - prospekts, bulvāris, aleja, laukums - ielu nosaukumu klasifikatorā rakstīti aiz Ipašvārdiem, piemēram, Viestura aleja, Gaujas prospekts, Kronvalda bulvāris, Ļeņina laukums. Tajā pat laikā klasifikatora, kā arī apstrādājamās informācijas apjoma samazināšanai vārds "iela" atņemta. Neraugoties uz iegūtajām gramātiski nepareizām formām - Виестура аллея, Гауяс проспект, Кронвалда бульвар, Ленина площадь, šāds sugas vārdu izvietojuma princips saglabāts arī krievu valodā. Pretsaja gadījumā klasifikatorā iegūtu grupējumus, kur visi nosaukumi sāktos ar vienu un to pašu sugas vārdu "iela", "prospekts", "laukums" utt.

Izvērtēties no šīm grūtībām būtu iespējams, glabājot elektroniskās skaitļošanas mašīnas atmiņā objektu nosaukumus atsevišķi divos laukos: vienā - Ipašvārdu, otrā - sugas vārdu. Mūsu gadījumā tas saistīts ar atteikšanos no standarta matemātiskām programmām un nepieciešamību izstrādāt jaunas individuālās programmas.

Ja ielas nosauktas par godu ievērojamām personām un to nosaukumos ietilpst uzvārdi ar iniciāļiem, tad šķirošana alfabētiskā kārtībā notiek pēc uzvārda, piemēram, Fr.Engelsa iela atrodama zem burta E, bet A.Deglava iela - zem burta D. Gadīju-

nos, kad nosaukumā ietilpst pilns cilvēka vārds, to ievēro, izvietojot ielas alfabēta kārtībā. Tāpēc, piemēram, Arnolda Krieva iela klasifikatorā atrodama zem burta A.

Zināmas grūtības rodas gadījumos, kad vienā pilsētā ielas nosaukumā ietilpst pilns vārds, piemēram, Krišjāņa Barona iela, bet citā pilsētā - tikai iniciāļi - Kr. Barona iela. Veicot kodēšanu neautomatizēti, vēlams būtu šādus nosaukumus ievietot klasifikatorā divās vietās - kā zem burta B, tā arī zem burta K, piešķirot abiem nosaukuma variantiem vienu un to pašu kodu. Tas ievērojami samazinātu objekta meklēšanas laiku klasifikatorā. Tomēr, apstrādājot informāciju automatizēti, šāds paņēmieni nav izmantojams, jo elektroniskās skaitļojamās mašīnas atmiņā nevar ievadīt dažādus nosaukumus zem viena koda.

Līdzīgā stāvoklī mēs nonākam arī tad, kad vienā pilsētā ielas nosaukumam ir vienskaitļa galotne, bet citā pilsētā - daudzskaitļa, piemēram, Kalna iela un Kalnu iela. Klasifikatora izmantošanas prakse parādījusi, ka, izvietojot abus nosaukuma variantus katru zem sava koda, novērojami informācijas kropļojumi. Minētā piemērā, meklējot klasifikatorā Kalnu ielas kodu, cilvēks vispirms atrod Kalna ielu, jo tā alfabēta kārtībā izvietota vispirms, un Kalnu ielu neievēro, jo starp abiem šiem nosaukumiem atrodas daudz citu ielu. Rezultātā Kalnu ielai nepareizi tiek piešķirts Kalna ielas kods, un, meklējot mašīnas atmiņā objektus, kas atrodas Kalnu ielā, saņemam atbildi, neatbilstošu īstenībai. Tāpēc ir nepieciešamība vienveidot ielu nosaukumus visā republikas teritorijā.

Izstrādājot klasifikatoru variantu krievu valodā, ielu nosaukuma latviskā forma rakstīta krievu burtiem, neatmetot galotni

un netulkojot nosaukumi: Liepājas iela-ул.Лиепаяс, Сарканarmijas iela- ул.Сарканармияс, Комjaунатнес krastmala - Комjaунатнес крастмала. Nav tulkoti arī ielu nosaukumos ietilpstošie palīgvārdi "jaunā", "mazā", "lielā" utt, tādējādi klasifikatorā krievu valodā ir "Пилс маза улица", nevis "Пилс малая улица". Palīgvārdi noviet ti aiz galvenajiem vārdiem. Tas gan rada gramatiski nepareizas formas, bet ļauj sakopot klasifikatorā vienuviet visus nosaukumus, kas ietver vienu un to pašu galveno vārdu, piemēram, vienkopus atrodas objekti ar šādiem nosaukumiem: Pils iela, Pils mazā iela, Pils vecā iela, Pils laukums. Šāds paņēmieni ļauj kodētājam viegli pārskatīt visus līdzīgos nosaukumus un tādējādi daudzārt samazināt kļūdas kodēšanā.

Internacionālos vārdus prospekts, aleja, bulvāris, šoseja raksta krievu valodā : Pilsētas bulvāris- Пилсетас бульвар, Raipa prospekts- Райня проспект, Vidzemes šoseja - Видземес шоссе. Kā atsevišķs gadījums uzskatāms vārds "ceļš". Ja tas cieši nepieder pie īpašvārda, tas tulkots krievu valodā, piemēram, Vecais ceļš - Вецайс дорога. Bet, ja vārds "ceļš" ietilpst ielas (nevis ceļa) nosaukumā, tad tas nav tulkots: Bāra ceļš - Бара цельш улица.

Ja iela nosaukta internacionālā vārdā, arī krieviskajā atveidē saglabāta latviskā forma : Aviācijas iela - Авиацияс улица, Revolūcijas iela - Революцияс улица. Tas pats attiecas arī uz citvalodu īpašvārdos nosauktajām ielām: Maskavas iela - Маскавас улица, Minskas iela - Минскас улица, Tallinas iela - Таллиннас улица, Нарофоминskas iela - Нарофоминскас улица.

Ja ielas nosauktas ļoti populāru krievu tautības personu vārdā, tad klasifikatorā ievietotas krievu valodas ģenitīva formā - Gorkija iela - Горького улица , Majakovska bulvāris - Маяковского бульвар . Pārējos gadījumos lietota latviskās formas transliterācija , it īpaši , ja nav droši zināma tautība , vai arī , ja krieviskā uzvārda īpašnieks ir latvietis.

Tur, kur ielu nosaukumos ietilpst datumi, tie tulkoti krievu valodā, pie kam mēneša nosaukums rakstīts vārdiem, bet datums ar cipariem, nepievienojot nekādu galotni. Piemēram, 5.augusta iela - 5 августа улица , 9.maija laukums - 9 мая площадь.

Elektroniskās skaitļošanas mašīnas alfabētā cipars seko aiz burtiem, tāpēc, formējot klasifikatoru automatizētā veidā, visu objektu nosaukumi, kas sākas ar cipariem, meklējami pēc burta Я . Klasifikatorā ietvertajos nosaukumos ar cipariem rakstīti visi datumi un visi kārtas skaitļi, piemēram, 1905.gada parks, 1.līnija, 12.šķērslīnija.

Sastādot objektu sarakstu alfabēta kārtībā automatizētā veidā, elektroniskais skaitļotājs pēc kārtas salīdzina visas nosaukumā ietilpstošās zīmes . Ja pirmā zīme (burts, cipars) sakrīt , skaitļotājs salīdzina otro zīmi, pēc tam trešo utt. Tāpēc nosaukumi, kas sākas ar cipariem, ir sakārtoti nevis pēc skaitļu lielumiem, bet pēc pirmā (pēc otrā, trešā utt.) cipara lieluma.

Tādējādi , automatizēti veidotā klasifikatorā sastopama, piemēram, šāda kārtība : 1905.gada parks, 25.oktobra iela, 9. maija iela. Gadījumos, kad šāda objektu kārtība nav pieļaujama jāizstrādā speciālas programmas, kas objektus sakārto pēc citiem principiem.

Lai nodrošinātu nosaukuma garumu ne vairāk par 25 zīmēm un saskaņā ar informācijas apstrādes tehnoloģijas prasībām, objektu nosaukumos izmantoti dažādi saīsinājumi.

Uzskatām, ka būtu lietderīgi apvienot visu ieinteresēto organizāciju spēkus, lai izveidotu republikā vienotas prasības vietvārdu veidošanā, to tulkošanā citās valodās un informācijas automatizētās apstrādes jautājumos.

Literatūra.

1. Республиканский классификатор названий улиц городов, районов города и поселков городского типа Латвийской ССР. Научно-исследовательский институт планирования (НИИП) Государственной плановой комиссии Совета Министров Латвийской ССР. Рига, 1975.

2. Общесоюзный классификатор. Система обозначений объектов административно-территориального деления Союза ССР и союзных республик, а также населенных пунктов. Том II. Издание официальное. Москва, 1976.

Резюме

К. Аугсткалнс, Л. Скроделе

НИИ планирования Государственного
планового комитета Латвийской ССР

О составлении классификатора названий улиц

В составе информации для автоматизированной системы управления необходимы также географические названия, требуется их кодирование и расшифровка, в частности это относится к названиям улиц в городах и поселках республики. В статье рассматриваются вопросы, возникшие при подготовке классификатора названий улиц. Основные проблемы: передача названий улиц на русском языке, кодирование сходных названий (улицы Кална и Калну), названия улиц по именам и фамилиям отдельных лиц, названия, содержащие числа или номера (площадь 17 июня). Целесообразно объединить усилия всех заинтересованных организаций для определения единого подхода в деле формирования новых названий, перевода на другие языки и приспособления к требованиям автоматизированной обработки информации.

M. Semjonova

P.Stučkas LĻU Filoloģijas fak.

LATVIEŠU VIETVĀRDU KRIEVISKĀ ATVEIDE VĀRDNICĀS.

Atveidotie ģeogrāfiskie nosaukumi-toponīmi asimilējas, iegūst aizguvšjas valodas fonētiskās un morfoloģiskās pamatpašības un kļūst par šo valodu vārdu krājuma sastāvdaļu. Toponīmu atveidošanas zinātniskā pieeja mūsdienās visumā balstās uz transliterācijas principiem, tas ir, uz iespējami precīzās vārda grafiskās formas atveidi ar citas valodas rakstību, pēc iespējas arī ņemot vērā dažas raksturīgākās izrunas īpatnības, t.i. , transkripcijas principus.

Jautājumam par latviešu vietvārdu krievisko atveidi tagad ir jau sava diezgan gara vēsture, bet arvien tas nav vēl atrisināts. Tagad šo problēmu risina Latvijas PSR Augstākās padomes speciāli noorganizēta komisija.

Sevišķi akūts šis jautājums kļuva 1940.g., kad, pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā, bija nepieciešams pēc iespējas precīzi atveidot krieviski latviskos nosaukumus centrālās preses, radio un Vissavienības dokumentācijas vajadzībām, kā arī dažos gadījumos pašā republikā. Vecajiem latviskajiem nosaukumiem krieviskai atveidei par paraugu noderēja zināma priekšrevolūcijas tradīcija. Nekā tamlīdzīga nebija jaunajiem, mūsdienu toponīmiem. Tādēļ 1940.g. tika pieņemts attiecīgs lēmums un vēlāk, 1945.g. ar likumu apstiprināti noteikumi par latviešu vietvārdu rakstību krievu valodā. Bet arī tie ar laiku, zinātnei attīstoties un pilnveidojoties, bija novecojuši. Šī iemesla dēļ

1966.g. Maskavā norādījumu projektu par latviešu īpašvārdu krieviško atveidi bija sastādījusi filol.zin.kand. V.Staltmane un rediģējis prof.filol.zin.doktors A.Reformatskis. Šis projekts bija vispilnīgākais un zinātniski pamatotākais. Tas tika vairākkārt publiski apspriests republikā, bet likuma spēku neieguva.

Jautājumam par latviešu ģeogrāfisko nosaukumu atveidi pirmsrevolūcijas periodā arī bija sava vēsture. 19.gs. un 20.gs. pirmajā trīsdesmitgadē Latvijas ģeogrāfisko objektu krieviskie nosaukumi bija vāciskās cilmes vai tulkojumi no vācu, latviešu valodas, vai arī analogiskie krieviskie veidojumi. Tad vēlāk vērojama pakāpeniska, gan ne visai konsekventa pāreja uz transliterāciju. Šis princips mūsdienās gandrīz jau pilnīgi nostabilizējies attiecībā uz toponīmiem, ģeogrāfiskiem nosaukumiem, ko diemžēl nevar teikt par antroponīmiem, personu vārdiem un uzvārdiem.

Transliterācija ir samērā jauns zinātnes termins, kā arī pats princips par īpašvārdu atveidi citā valodā, bet praktiski jau 19.gs. vērojamās tā pamatiezīmes.

Tā, ievērojamā latviešu kultūras darbinieka Krišjāņa Valdemāra Krievu-latviešu-vācu vārdnīcā (Maskava, 1872.g.)¹⁾ saskatāmas dažas tendences, kas ir spēkā arī mūsdienās. Šai vārdnīcā ir divi pielikumi ar virsrakstu "Имена географические /латышской земли подробное/, исторические, мифологические, крестные и наименования главнейших имений в латышском крае". Pirmajā ir tā laika

1) Sīkāk par Valdemāra vārdnīcu skat.D.Zemzares monogrāfijā "Latviešu vārdnīcas".R.,1961.un L.Rozes rakstā "K.Valdemāra 1872.g. vārdnīca.Leksikogrāfiskā analīze" grāmatā "Veltījums akadēmīķim Jānim Endzelīnam 1873.-1973." R., 1972.

oficiālie krieviskie nosaukumi, iekavās blakus katram doti īsi paskaidrojumi. Otrā pielikuma nosaukums - "Список имен собственных, писанных по латышской этимологии, а с более простор орфографией, чем на ст. 660-682" (t.i., nekā pirmajā pielikumā - M.S.). Tas nozīmē, ka latviskie nosaukumi ir transliterēti krievu rakstībā, t.i., pārcelti burts pa burtam no vienas valodas otrā. Tādā kārtā šīs vārdnīcas pielikums ir vērtīgs pirmavots latviešu vietvārdu krieviskās atveides sākumposmā.

Šinī sarakstā ir toponīmi - 21 pilsētu, 131 "galveno" muižu nosaukums un hidronīmi - 27 upju, 6 ezeru vārdi. Bez tam vēl ir minēti daži citi ģeogrāfiskie objekti, skaitā 37. Iekavās aiz krieviskā nosaukuma dots arī oficiālais, bieži vāciskās cilmes nosaukums. Aiz katra krieviskā un latviskā īpašvārda ir divas norādes - pirmā norāda uz gramatisko dzimti un skaitli, otra raksturo objektu un tā atrašanās vietu (guberņu un apriņķi). Visplašāk pārstāvēta Kurzeme - 105 vienības 10 apriņķos, tad Vidzeme - 89 vienības 4 apriņķos un beidzot Latgale (Vitebskas latviešu novads) - 21 vienība 3 apriņķos. Dažiem nosaukumiem norādīta tikai guberņa vai arī vispār nav nekādu norāžu.

Runājot par gramatiskajām norādēm, jāsaka, ka ne viss te ir pieņemams no krievu valodas viedokļa. Ja par nosaukumiem ar galotni - a nav nekādu šaubu, ka tie ir sieviešu dzimtes vārdi (piemēram *Кандава, Малта*), tad tie, kas beidzas ar - e (piemēram *Огре, Добеле*) un latviešu valodā arī pieder pie sieviešu dzimtes, krievu valodā nevar būt sieviešu dzimtes lietvārdi, jo tādas galotnes sieviešu dzimtes vārdiem nav. Ja šos toponīmus uzskata par nelokāmajiem vārdiem, kā tas ir minēts 1959.

g. Krievu-latviešu un 1963.g. Latviešu-krievu vārdnīcā, tad gramatisko dzimti nosaka nevis galotne, bet gan nomenklatūras vārds, piemēram: город (pilsēta)-vīriešu dzimts, река (upe)-sieviešu dzimts.

Vārdi, kam ir galotnes - с (piemēram, Тукумс, Екабпилс) krievu rakstībā beidzas ar līdzskani un kā tādi pieskaitāmi pie vīriešu dzimtes lietvārdiem. Vienīgi toponīms Цесис rada pārpratumu, jo, kaut gan beidzas ar līdzskani, tas raksturots pēc latviešu gramatiskajiem likumiem kā daudzskaitlinieks. 1959.g. vārdnīcā šis vietvārds aplam nosaukts par nelokāmu vārdu un tikai 1966.g. projektā tas atradās savu īsto vietu kā vīriešu dzimtes lietvārds.

Jāmin arī, ka toponīms Тукумс, precīzi atveidotais Valdemāra vārdnīcā, vēlāk nekur tādā veidā vairs nav sastopams. Tikai 1966.g. norādījumu projektā tas iegūst savu pareizu rakstību.

Jāatzīmē arī nosaukums Гайзинь-гора 1872.g. vārdnīcā, kas pilnīgi atbilst toreizējai oriģinālrakstībai "Gaisiņ-kalns", bez galotnes salikšana pirmajā daļā. Bet vēlāk, 1959.g. un 1963. g. vārdnīcā tas sastopams bez nomenklatūras vārda un tāpat bez galotnes - Гайзинь. Tikai 1966.g. tas iegūst savu precīzu atveidi Гайзиньш.

Valdemāra vārdnīcā ir daudz saliktu nosaukumu, kuriem otrs komponents ir nomenklatūras vārds krievu tulkojumā, piemēram; озеро. Tie visi ir nekatras dzimtes lietvārdi. Šo hidronīmu rakstība pilnīgi atbilst oriģinālam - gan ar defisi (piemēram, Babiņezers - Бабит-озеро), gan vārdkopā, kur pirmais komponents ir no latviešu nosaukuma genitīva formas atvasinātais

Грāšības vārds (piemēram, Usmas ezers- Усменское озеро, . Lubāna ezers-Любанское озеро) .šādā atveidojumā var saskatīt noteiktu likumsakarību un konsekvenci. Turpmāk vārdnīcā ir ļoti dažādi atveides varianti bez kādas noteiktas konsekvences. Та, piemēram, 1959.г. ir Киш-озеро, Усмас озеро, Энгурское озеро, Бабитское озеро un 1963.г.-Кишэзерс, озеро Бабитес, Энгурское озеро, озеро Каниерис. Pat 1966.г. projekta ir varianti - озеро Бабитес, Бабитес- эзерс, Каниеру-эзерс, Каниерис, Алаукста-эзерс, Алаукстс.

Latviešu daudzskaitlinieki 1872.г. vārdnīcā arī krieviski apzīmēti kā daudzskaitlinieki (piemēram, Айнахи, Лутрини, Друсти).

Bet visas pārējās jau minētajās vārdnīcās par daudzskaitliniekiem konsekventi uzskatāmi tikai tie, kuriem ir galotne **И**. Vietvārdi ar galotni - u pareizi iedalīti nelokāmo lietvārdu grupā. Visi šie vārdi Valdemāra vārdnīcā apzīmēti kā vīriešu dzimtes lietvārdi, kas pilnīgi atbilst tikai latviešu valodas sistēmai, bet nekādā ziņā ne krievu valodas normām, kur gramatiskā dzimte daudzskaitlī vispār netiek diferencēta. Arī galotnes -И lietošanai šinī vārdnīcā nevar saskatīt nekādu motivējumu (piemēram: Варкляни, Сасы, Друсти, Аумейстери). Tāpat arī 1959.г. (piemēram, Балви, Талси, Виляни) un 1963.г. (Балви, Талси, Броцени). Skaidrs šis jautājums kļūst tikai 1966.г. gada projektā (piemēram, Балви, Талси, Виляни), jo latviešu valodā tikai plūdeņi **и** un **л** var būt cieti un mīksti, kas arī atveidojams krieviski.

Tā kā lietvārdi ar galotni -И ietilpst krievu deklinācijas paradigmā, tad genitīvā tiem ir arī atbilstoša galotne. Šādu precizējumu Valdemāra vārdnīcā nav, tādēļ nebija vajadzības risināt šo problēmu. 1959.г. vārdnīcas autori genitīvā visur' uzrāda bezgalotnes formu bez kāda pamatojuma (piemēram, Виляни, Ливан, Лимбах, Балв), kaut gan krievu valodā var būt citas formas,

ar galotni -ов vai -ей . Šāda autoru nostāja nepārlicina. Toponimus un hidronimus veido ne tikai atsevišķi vārdi , bet arī salikteņi un vārdkopas. Salikteņi ar defisi parasti ir Valdemāra vārdnīcā ezeru un kalnu nosaukumi, kur otrs komponents - nomenklatūras vārds, pārtulkots krieviski, veido puskalku (piemēram Везит-озеро, Клетс-гора). Tādi paši veidojumi ir muižu nosaukumi, tikai nomenklatūras vārda netiek tulkots (piemēram, Аннас-мужа, Салас-пилс). Visi šie gadījumi pilnīgi atbilst latviešu tā laika oriģinālrakstībai, sal. Vezit-ezers, Klēts-kalns, Annas-muiža, Salas-pils. Atsevišķos gadījumos visu nosaukumu tulko krieviski (piemēram, Великанская гора, Синяя гора, Святая река - Milzu kalns, Zilais kalns, Svētupe). To varētu skaidrot ar to, ka šie objekti tolaik bija plaši pazīstami.

Precīzi atveidota 1872.g. vārdnīcā latviska rakstība ar līdzskaņu dubultojumiem (piemēram, Аллюя, Аммата, Аллуксне, Аллоя, Аммата, Аллуксне), ko mūsu dienās vairs nelieto. Bet dažkārt dubultlīdzskaņi ir tikai krievu rakstībā (piemēram, Литтене, Сецце- Litene, Сеце). Te mēģināts atdarināt latviešu izrunu, ieviest transkripcijas principu, kad izloksnēs nebalsīgais līdzskaņis starp diviem īsiem patskaņiem tiek pagarināts.

Ļoti konsekventi diferencēta patskaņa e un divskaņa ie krieviskā rakstībā, apzīmējot patskaņi ar e un divskaņi ar ѳ. Salīdzinot latviešu vietvārdu krievisko atveidi 19.gs. otrā pusē (1872.g.) un 20.gs. vidū (1959.g. un 1963.g.), var secināt, ka atveidošanas principi arvien veidojas tālāk, bet vērojami arī pirmās vārdnīcas zināmi pozitīvi sasniegumi, kas

saglabājušies līdz mūsdienām un pat dažkārt ir pārēizāki un konsekventāki nekā vēlākajās vārdnīcās.

Visprecīzāki principi ir 1966.g. norādījumi projekta, bet arī daži no tiem tagad, vairāk nekā pēc desmit gadiem, zinātnē attīstoties, varētu tikt papildināti, izveidojot pilnīgāku un likuma kārtā apstiprinātu latvisko vietvārdu atveidi krievu valodā. Tas ir nepieciešams valodu kontaktu stiprināšanai un pašu valodu savstarpējai bagātināšanai.

Резюме

М.Семенова

Филологический факультет
ЛГУ им. П.Стучки

О передаче латышских местных названий в словарях на русском языке

В Русско-латышско-немецком словаре 1872 г. в качестве второго приложения дается "Список имен собственных, писанных по латышской этимологии, а с более простой орфографией...", где представлено более 200 латышских топонимов, оронимов и гидронимов на территории Курземе, Видземе и Латгале в передаче на русский язык, их латышские соответствия и официальные русские наименования, часто немецкого происхождения, которые были распространены в то время.

Это первая попытка передать латышские собственные имена в транслитерации, первый опыт наиболее точной передачи графического облика слова. Здесь весьма последовательно различаются гласный е и дифтонг ie, наблюдается систематичность в передаче топонимов мужского рода с окончанием -с (Тукумс). Эти случаи еще долго в дальнейшем были предметом различных споров. Определенная закономерность наблюдается в написании

названий озер - вопрос до сих пор все еще не решенный.

Сравнение словаря 1872 г. с более поздними (1959, 1963 гг.) показывает, что, с одной стороны, все время происходит развитие и совершенствование принципов передачи латышских собственных имен на русский язык, а с другой - имеет место в ряде случаев большая точность и последовательность в первом словаре по сравнению с последующими.

Вопрос о точной и последовательной передаче латышских собственных имен до настоящего времени все еще не решен окончательно, хотя это весьма необходимо для взаимного обогащения языков и укрепления языковых контактов.

A. Lošāns

LVU Ģeogrāfijas zinātniskās
pētniecības sektors

PAR SVESĻVALODU ĢEOGRĀFISKO NOSAUKUMU RAKSTĪBU
LATVIEŠU VALODĀ^x

Paliek neatrisināta problēma - cittautu ģeogrāfisko nosaukumu rakstība latviešu valodā.

Kādus, mūsaprāt, visnepieciešamākos principus vajadzētu ievērot, rakstot ģeogrāfiskos nosaukumus ?

Vārdus, kas beidzas ar patskani, būtu jāatstāj kā nelokāmus vārdus, piemēram, Papua, Santome un Prinsipi, Arno, Peru. Pievienojot šiem vārdiem galotni, tos pārveidojam tā, ka bieži vien nevar saprast, kā šādu vārdu raksta oriģinālvalodā.

Vārdu, kas beidzas ar patskani, kā nelokāmu vārdu lietošana faktiski nekādas grūtības nerada. Grāmatā "Pasaules zemes un tautas" (1.) vārdi, kas beidzas ar i, e, u lielāko daļu rakstīti pareizi, bet to nevar teikt par vārdiem, kuri beidzas ar o. Tikai dažus šādus vārdus (Arno) raksta ar pareizu galotni. Citos vārdos burtu o bez kādas vajadzības pārvērš par a, piemēram, Almelo - Almela. Dažos gadījumos o pārvērš par s, piemēram, vārdu Chimborazo raksta Čimborass. No vārdiem, kas beidzas ar i, kā piemēru var minēt Haiti, ko redakcija pārtaisījusi par Haitiju.

^x Apspriešanai .

Vārdus, kuri oriģinālā sastāv no diviem vai vairākiem vārdiem, nevajadzētu likt kopā, bet rakstīt pēc tā paša parauga kā oriģinālā, piemēram, Bajān Hara Ula nevis Bajānharaula. Vārdi, kuri atdalīti ar svītriņu, arī latviešu valodā būtu jāraksta tāpat: Baia-Mare nevis Bajamare. Šādu vārdu rakstībā nav konsekvences, piemēram, vārds Borsod-Ajub-Zamplen rakstīts ar svītriņām Baršoda-Abauja-Zamplēna, bet pirmajai un otrajai vārda daļai bez vajadzības pieliktas galotnes.

Vajadzētu ievērot arī principu netulkot cittautu vārdus. Šis princips vārdnīcā "Pasaules zemes un tautas" realizēts. Tomēr kā nekonsekvences piemēru var minēt blakusesošos divus vārdus: Greitsleiva ezers (Great Slave Lake) un Gretsoltleiks (Great Salt Lake).

Jāpodomā par to, vai nevajadzētu mainīt tradicionālo vārdu jeb ekzonīmu rakstību un rakstīt tos pareizi, piemēram, Florences vietā Firenze un Nīderlandes vietā Nīderlande?

Jau tagad jāsāk domāt arī par tālāko. Tautas, kuras lieto latīņu alfabētu, ir pārgājušas uz ģeogrāfisko nosaukumu rakstību oriģinālvalodā tieši tā, kā attiecīgā tauta tos raksta, nevis izrunā. Angļu, amerikāņu, vācu, kā piemēram, vācu "Hauck Weltatlas"(2.) un populārā amerikāņu ģeogrāfiskā žurnāla "National Geographic" (3.) un citu tautu kartēs arī mūsu Cēsis, Limbaži, Pļaviņas un citi nosaukumi rakstīti tāpat, kā mēs tos rakstām. Arī Maskavā 1967.g. izdotajā "The World Atlas"(4.) šis princips ievērots un nosaukumi doti tā, kā attiecīgās tautas tos raksta. Pasaules vadošie ģeogrāfi un kartogrāfi izlēmusi ģeogrāfiskos nosaukumus rakstīt oriģinālvalodā, jo daudzo tautu izrunu nevar zināt un nevar pareizi

atveidot. Vienam un tam pašam nosaukumam rodas daudz un dažādas rakstības. Tagadējā dzīves internacionalizācijas laikmetā, kad nodibinājušies plaši gan zinātniskie, gan ekonomiskie starptautiskie sakari, ģeogrāfisko nosaukumu jucek - lība rada sarežģījumus. Vienota rakstība palīdz no tiem izvairīties. Arī mums, latviešiem, jāseko zinātniski pamatotajam citu tautu piemēram.

Literatūra

1. Pasaules zemes un tautas; Ģeogrāfiskā vārdnīca. R., 1978.
799 lpp.
2. Haack Weltatlas, VEB Hermann Haack, Gotha/Leipzig, 1972.
3. National Geographic May 1977, map Celtic Europe.
4. The World Atlas, Moskow, 1967.

Резюме

А. Лосан
НИС географии ЛГУ
им. П. Стучки

О написании иноязычных географических названий на латышском языке

Статья дается в порядке обсуждения. В целях устранения разноречивости автор предлагает при передаче иноязычных географических названий, оканчивающихся гласными и, е, , на латышском языке сохранять эти окончания нетронутыми, названия, состоящие из нескольких слов не сливать в одно слово, названия не переводить. Приводятся примеры географических атласов мира, где строго соблюдаются эти принципы.

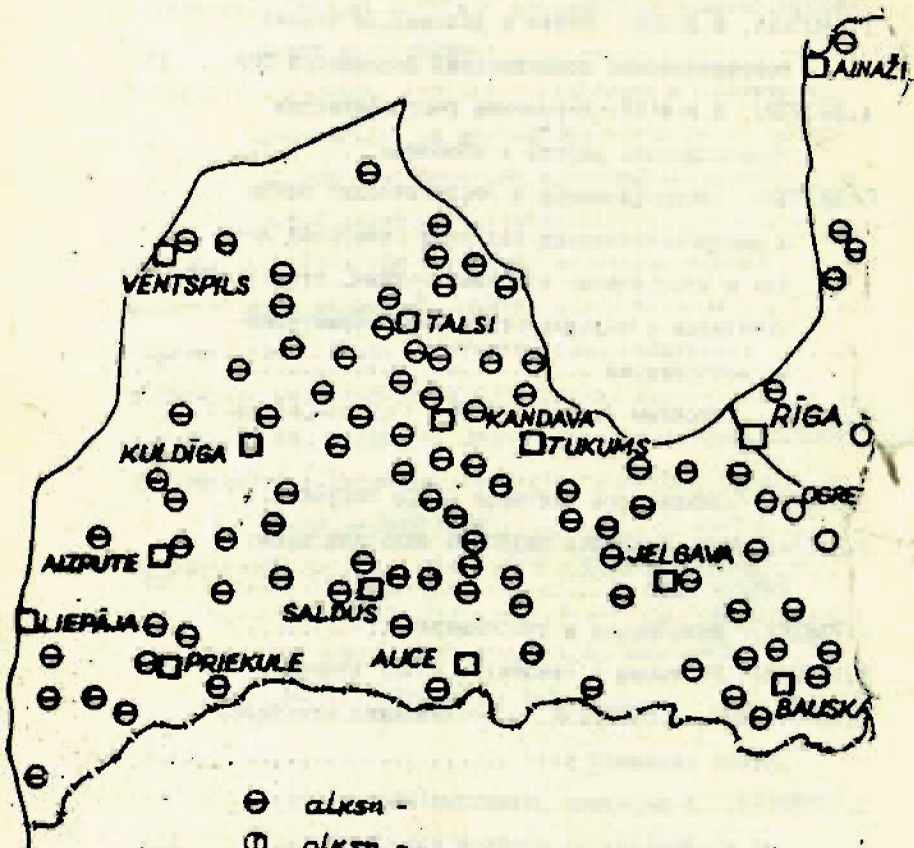
S a t u r a r ā d ī t ā j s

V.Puriņš. Toponīmija zinātnē un dzīvē	5
R.Avotiņa, V.Dambe. Latvijas PSR toponīmisko pētījumu rezultāti un turpmākie uzdevumi	13
A.Pastors, K.Ramans. Latviešu ģeogrāfijas terminologija: darbs un problēmas	38
G.Berklavs. Padomju Latvijas enciklopēdisko izdevumu ģeogrāfijas un ģeoloģijas cikli un to nodro- šinājums ar toponīmu, entonīmu un terminu normējošiem materiāliem	57
V.Dambe. Latvijas PSR vietvārdi ar alksn-, elksn-	66
Z.Megne. Upju nosaukumi Engures ezera baseinā.	75
M.Kasparovica. Lauku apdzīvoto vietu vizitkarte	86
I.Rieksts. Meliorācija un toponīmika.	96
B.Placāna. Padomāsīm par jauno ūdenstilpju nosaukumiem.	102
K.Augstkalns, L.Skrodele. Par ielu nosaukumu klasifika- tora sastādīšanu	106
M.Semjonova. Latviešu vietvārdu krieviskā atveide vārdnīcās.	113
A.Lošāns. Par svešvalodu ģeogrāfisko nosaukumu rakstību latviešu valodā.	121

СО Д Е Р Ж А Н И Е

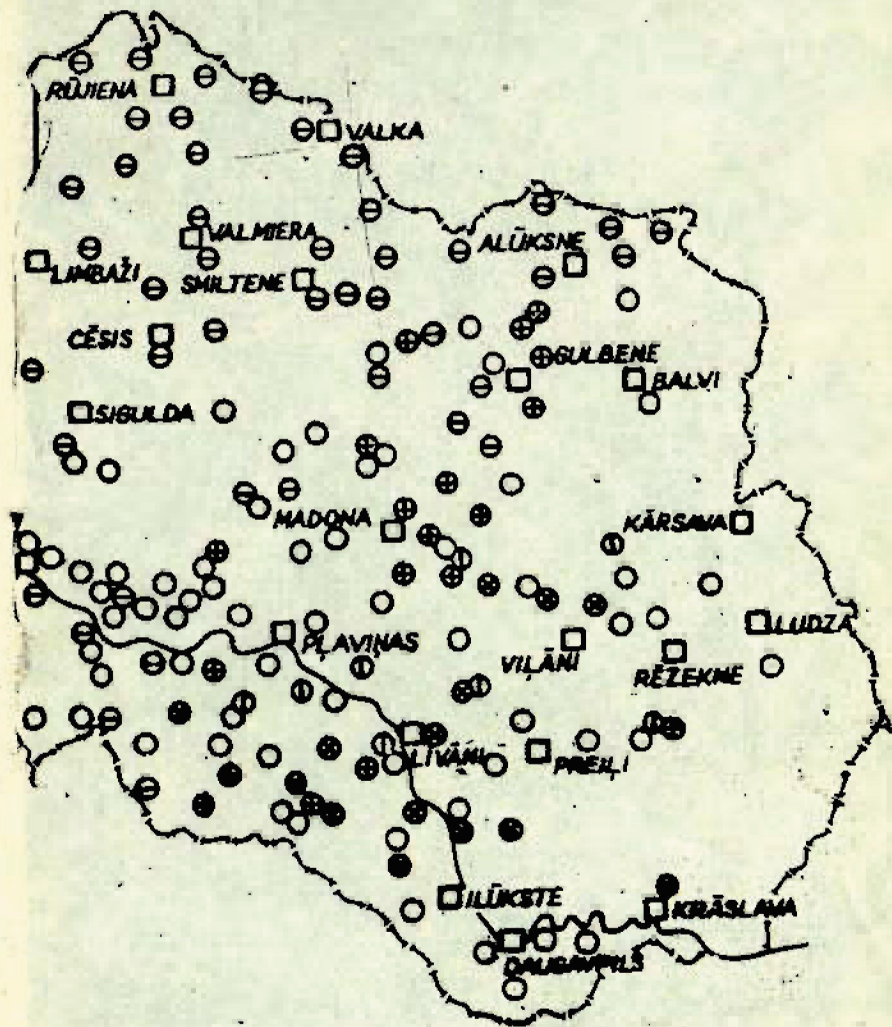
В. ПУРИН. Топонимия в науке и жизни	5
Р. АВОТИНЯ, В. ДАМБЕ. Итоги и дальнейшие задачи топонимических исследований Латвийской ССР	13
А. ПАСТОРС, К. РАМАНС. Латвийская географическая терминология: работа и проблемы	38
Г. БЕРКЛАВ. Географические и геологические циклы в энциклопедических изданиях Советской Лат- вии и обеспечение топонимическими, этнони- мическими и терминологическими нормативны- ми материалами	57
В. ДАМБЕ. Топонимы Латвийской ССР с <i>alksn-</i> , <i>elksn-</i>	66
З. МЕГНЕ. Названия рек бассейна озера Энгурес...	75
М. КАСПАРОВИЦА. Визитная карточка сельских насе- ленных мест	86
И. РИЕКСТ. Мелиорация и топонимика	96
Б. ПЛАЦЕНА. Подумаем о названиях новых водоемов	102
К. АУГСТКАЛНС, Л. СКРОДЕЛЕ. О составлении классифи- катора названий улиц	106
М. СЕМЕНОВА. О передаче латышских местных назва- ний в словарях на русском языке.....	113
А. ЛОСАН. О написании иноязычных географических названий на латышском языке.....	121

LATVIJAS PSR VIETV

- ⊙ alksn -
- ⊖ alksn -
- ⊕ alksna
- ⊗ alksna
- elksn -

ĀRDI AR alksn - un elksn -

ВОПРОСЫ ТОПОНИМИКИ И ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ ЛАТВИЙСКОЙ ССР
Межведомственный сборник научных трудов

Латвийский государственный университет им. П.Стучки
Рига 1979

На латышском языке

LATVIJAS PSR TOPONĪMIKAS UN ĢEOGRĀFIJAS
TERMINOLOĢIJAS JAUTĀJUMI

Starpresoru zinātnisko rakstu krājums

Redaktore M.Streipa
Tehniskā redaktore L.Brauča
Korektore Z.Megne

Parakstīts iespiešanai 16.04.1979. JT 12111. Papīra formāts
60x84/16. Papīrs Nr.1. 8,3 fiz.iespiedl. 7,7 uzsk.iespiedl.
6,0 uzsk.izdevn.l. Metiens 350 eks. Pasūt.Nr.713. Maksā 60 k.

P.Stučkas Latvijas Valsts universitāte
Rīga 226098, Raina bulv.19
Iespests ar rotaprintu P.Stučkas LVU
Rīga 226050, Veidenbauma ielā 5